

Faludy György

A nagy kékség

*A nagy kékség, másként Földközi tenger.
A Lidón s Cannesnál selymes, hosszú fények.
Gibraltár partján halványzöldbe játszik,
beljebb lila és feketésen kékebb.
Cadiz körül színezüst. Nauplionnál
hajnaltájt friss narancslé. Kardamíle
mellett rosé alkonykor. Kalamáta
táján est felé kadarka a színe.
Záránál Windsor-kék. Acél hullámok
telente Málta sziklái alatt,
tarajaik mocskos ingnyak-fehérek,–
de fejünkben a tenger kék marad.*

*Egy filmet is A nagy kékség-nek hívnak.
Ámorgoszon született, rokonszenves
fiú száz méter mélyre tud merülni
a sodrony mentén, úgy, hogy maszkot sem vesz.
Szeretik, híres, szép a felesége.
Gyereket várnak. Egy nap, hirtelen
kifut a vízhez. Beleles a mélybe.
Az asszony jajgat, de ő nem felel.
A bárkánál kiáll a sodrony vége,
a tenger alvóban már szürke-kék.
A nő tudja: nem akar visszatérni.
Aztán nem jön, csak néhány búborék.*

*Az angol, német vagy osztrák azt tartja:
hitvány film, semmit se mond és sóltan,
viszont hellén s olasz fiúk naponta
tízszer teszik TV-re a diszkókban.
Áhítattal, némán, hunyorgás nélkül
lesik a hőst, ki hűtlenül meglépett
s nem kívánt hírt, nőt, örömet vagy áldást.
Delfínekkel játszik most a nemlétben,
áramlatok s halfarkak símogatják
s a kékség könnyű terhét vállra vette.
Azt képzelem: ezért ugrott a vízbe,
de az is lehet, hogy más miatt tette.*

*Mert a fehér faj technikája győzött.
Nem lesz elég kenyér, víz, levegő.
Minél gyorsabban haladunk előre,
annál közelebb a dögtemető.
M megbukott minden eszme, elv, elmélet.
Vezéreink tolvajok vagy betyárok.
Múlt és jövő nélkül szemét az élet.
A kultúra romjain varjú károg.
A hit vakhit. A bölcsélet képzelgés.
Eldorádó felé nem indul csónak.
Talán ő tudta ezt s nem kért belőle.
Pár búborékot küldött búcsúzóznak.*

Kardamíle-Budapest, 2000

Bálint Tibor

Egy jólöltözött férfi

Megeheti a bablevest hetente háromszor is, nem lesz semmi baja tőle! Csak a haspókok fitorognak örökké, akik úgy néznek a tányérba, mint a holdkóros a fénylő korongra!

Miért is ne enné?

Mivel különb maga?

Ismerek egy főépítést, aki köménylevest iszik reggelire pirítós kenyérral; de eszébe sincs ferdén pillantani a feleségére, vagy beugrani a gyorsbüffébe, hogy öklömnyi töltelékeket gyömszöjlon le a torkán, mint mások...

Érje be azzal, ami van, ne turkáljon az ételben! Hiszen az embereknek nincs röntgenszemük, hogy a hasába lássanak, és megkülönböztessék a babot a libamájtól, nem vonja senki felelősségre, hogy mit evett. És ugyanbiza min akar spórolni, ha nem a gyomrán? A hat pár cipő jól fog, igaz-e, az Eszterházi-kockás kabát szintén, de arra nem gondol, miből rakja össze szerencsétlen lányom a sok pénzt!

Mi ebben az időben már gyűjtöttünk az apósával, kötvényünk volt, arra törekedtünk, hogy öregségünkre legyen hova lehajtanunk a fejünket! Mert az ember nem törődhetik szüntelenül a hasával. Meg aztán közbejöhét szerencsétlenség, betegség, halál, erre soha nem gondol?

Pecsenye Gyula az asztalnál ült, a tányér fölé hajolva, s valahányszor elcsattant egy-egy újabb mondat, összerendezte, mintha fakanállal a fejére ütöttek volna, s dühösen nézte, tologatta az ellenszenvesen tömzsi babszemeket. Védtelennek érezte magát, alig mert megszólalni. Már régóta nem evett egy rántott borjúszületet, egy Eszterházy-rostélyost, csak az emésztő sóvárgást ismerte, az ábrándokat, és a krumpli meg a paszuly sűrűn váltakozó unalmas ízét. Tiltakozni azonban nem mert; most is ijedten motyogta:

– Szóltam valamit?...

Villanásnyi csend következett, amikor az ellenfelek hirtelen egymásra merednek, hogy megsejtsék, vajon melyikük lesz a gyengébb. Pecsenye Gyulát már a tapasztalat is félnékké tette; elsápadt, és amint a kanalat maga elé tartotta, az asszony rögtön lecsapott rá:

– Nem érdekes, hogy szólt vagy sem, úgys tudom, mire gondolt: engem nem lehet becsapni!

Amíg csak az ételről volt szó, Gyula hallgatott, de a kötekedéstől hamar elborította a düh. A kanalat a tányérba lökte, fölállt és átment a küsszobába, ahol második éve laktak Mártával. Ruhástul dőlt végig a heverőn, nézte a mennyezetet, de az idegességtől egyetlen gondolat sem tudott megkapaszkodni a fejében; a gyomra remegett, és ő úgy érezte, hideg kövek forognak benne.

A ruhásszekrény félig nyitva volt, látszottak az öltönyök; kékesszürkén derengett elő a tavaszikabát, puhán omlott alá a gabardin ujsa, alig fért el egymás mellett a sok ruha; de a látvány ezúttal idegenül hatott a férfira. Sőt, egy idő után a szövetek szaga valahogy émelyítő volt számára; inkább befordult a fal felé, és lehunyta a szemét.

Márta ezen a napon a városban ebédel, mert kettőtől órát kellett tartania a Kerekdombon, s csak délután jöhetett haza. Mihelyt belépett, rögtön megérezte, hogy történt valami, és tavaszillatúan, de ingerülten rohant oda a férjéhez:

– Ismét cirkusoztatok?

– Én nem szóltam semmit.

Az asszony, drapp kosztümjében, fején harang alakú kalajával, megállt a heverő mellett, és hóna alá szorította a táskáját. Gyula álmosan nézte, nem tudta, mit mondjanak egymásnak.

– Biztosan fantáziáltál! – tört ki Márta. – Újra előhozakodtál valami ingyencsügge!

– Ugyan, hova gondolsz?

– Ismerlek már! Örökké recepteket találsz ki, olyan ételeket, amelyek csupán a te képzeletedben főnek meg! Igaza is van anyámnak, hiába próbálak védeni: mások divatlap szerint öltöznek, az a kis egérfejű rajzoló itt a szomszédban, már befizetett a kocsi, egyedül mi topogunk egyhelyben. Mert örökké a hasad foglalkoztat, és ha rajtad múlnék, egy rajzszegyet sem tudnánk vásárolni.

– Elég! – legyintett Pecsenye hirtelen feldühödve. – Fejezd be!... Úgy látom, előttek már az is vétek, ha ábrándozni mer az ember! Sietve felöltözött, kalapot tett, és elment otthonról.

Céltalanul kószált az utcán. Az ebédet nem fejezte be, még a levesből is otthagytott a tányérban, s most kínozni kezdte az éhség. Az új tavaszikabát volt rajta, keskeny szélű kalapot viselt, és csöorrú cipőt. Ahányszor így öltözött, akarata ellenére valami fárasztó járást vett fel, s lépés közben mintha drótkéfével húzogattak volna végig a lábán.

Miközben ment a járdán, gyöngeség kezdte megkörmölyezni, már képtelen volt bármit is figyelmesen megnézni; sehol sem tudott megállapodni a tekintete, s ahogy végignézett az üzletsoron, egyszerre mindent szürkének látott: az öltönyöket, a női kabátokat, a kirakatüveget. Olyasmi suhant át a gondolatán, hogy hazasiet, végigdől a díványon, és nem szól senkihez; de alig lépett ki, máris meg kellett állnia. Levette a kalapját, és a tenyere hideg nyirkosságon tapogatott végig.

Mikor ismét elindult, erőtlően vert a szíve, hátán, az ing alatt lassan gördült alá egy nagy vízcsepp, s ebben a pillanatban oly erős önsajnálata fogta el, hogy könnyes lett a szeme.

Nem tehetett mást, nekidőlt egy hirdetőoszlopnak. Várt néhány percet, amíg visszatért belé az erő, de ekkor emésztő éhséget érzett, s belekotorászott a zsebébe, bár tudta, hogy csupán egy tisztejes lapul ott. Amióta lemondott a dohányzásról, már az autóbuszjegyet is a zsebpénzéből veszi meg.

Tanácsatlanul nézett szét. Szemközt népművészeti bolt állt, csecsebecsüggekkel, bokályokkal, odébb zöldségesület. Előbb a nagy tál murkot pillantotta meg a kirakatban, aztán a tekintete átugrott a hatalmas jonatánalmákra, onnan a narancsokra, s kétoldalt, a füle alatt szaggató fájdalmat érzett: a száját savanyú íz húzta össze. Ekkor egy magas, esőköpenyes férfit vett észre, kinyújtotta a kezét, integetni kezdett, és nagy erőfeszítéssel elindult felé.

– Állj meg, Csury, állj meg!...

Odaért, megfogta a karját, úgy állt mellette, mintha telve volna örömmel, pedig csak kétségbeesést érzett. Máskor, ha találkoztak, alig emelte meg a kalapját, s már sietett tova. Kissé idegen volt neki Gábor, talán amiatt, mert smucignak ismerte, s még jól emlékezett egy esetre, amikor az inasiskolában felállt, és pofátlanul jelentette az osztályfőnöknek, hogy Hambrik, a tökmagárus fia nem akarja megadni az ötven baniját...

Most mégis bizalmasan kérdezte:

– Hova igyekszel?

Csury karon fogta:

– Nem sietős. Héttől beülök a moziba, de addig még van. Gyere, hajtsunk le egy pohárral. Veled úgyis ritkán lehet összefutni.

Szinte gyerekesen örült a találkozásnak, lapáttenyeréből melegség áradt, s mikor odaértek a söröző elé, betessékelte.

Hosszú, keskeny terembe léptek, az asztalok fölött falfestmény díszelgett. Csury két korsó sört kért, közben Gyula lopva szénézett, azt kutatva, van-e kitéve kifli.

– Elegáns vagy, Pecsénye.

– Ne viccelj...

– A kabátod, a kalapod...

– Hagyd a fenébe.

– Miért, talán szégyelled?... Kinek a divat a passziója, kinek más. Én például minden jó filmet, minden tűrhető darabot megnézek...

Olvasok tizenöt-husz oldalnyi esténként egy regényből, sétálok, iszom egy-két pohár sört, szóval élek...

Megemlintették a poharukat. Az ital gyorsan szívódott fel Gyulában, mintha egész teste vékony hajszálcsövekből összeszőtt itatós volna. Már az ujjai begyében bizsergett, megvillogtatta a szemét, s oly éhesség tette, hogy hirtelen az abroszra meredt, és alig tudta legyőzni a kísértést, hogy fel ne szedje róla a tepertőspogácsa morzsáit. Aztán felnézett a barátjára, és elvörösödött, noha a fiú mozdulatlanul ült, tenyerét az álla alá görbítve, és rokonszenvesen mosolygott:

– Kérsz még egy pohárral?

– Köszönöm... – motyogta Gyula, s közben ostobának érezte magát, hiszen a sör helyett akár tíz deka szalámit vagy párizsit is kérhetett volna olajbogyóval, vagy bármit, hogy lecsillapítsa ezt a rettenetes éhséget; de a következő pillanatban már tudta, hogy nem lehet, bár Csury fizetne. Valósággal kicserélték ezt az embert – gondolta. – Talán még zavarba is jönne, hogy nem rendelt valami falnivalót... Vajon ki tudta így megváltoztatni?...

– Szervusz.

– Egészségedre.

– A lakatosoknál vagy?

– Még mindig ott.

– Én is.

Hallgattak.

– Igazán nagyon szép a kabátod. Olyan vagy, Gyula, mintha skatulyából vettek volna elő...

Pecsénye fölkapta a fejét, Csury nevetett, és intett a pincérnek, hogy hozzon még két sört.

Mire elindult haza, leszállt az este. Az ital elszibbasztotta, könnyű kábulat ereszkedett rá, de már nem látta olyan csüggesztőnek a helyzetét.

„Valamiféle úrikutyához hasonlítok – gondolta kuncogva. – Jó mosott illatom van, simára vagyok nyalva, de a hasam korog. Juj, rögtön elvakkantom magam!”

És kacagni kezdett, zsebre dugott kézzel, támoilogva ment, mintha részeg volna.

Otthon nem talált senkit. Leült a heverő szélére, tűnődött egy keveset, utána felállt, a szekrény háta mögül vastag szakácskönyvet vett elő, és izgatottan lapozni kezdte: tűzdelt borjúcomb... Eszterházy rostélyos... Sztriganov falatok... Fogas gombával töltve...

Közben kihevült, a keze remegett, nemsokára azonban hangokat hallott, és ijedten visszaugrott a szekrényhez.

Márta lépett be. Kedvetlenül nézett rá, és egy ötszázlejeszt vett ki a táskájából.

– Hozz tíz deka párizsit vacsorára.

Gyula elvette a pénzt, bután forgatta, majd erőt vett magán, és megkérdezte:

– Tíz dekát?...

– Igen, igen; de tőlem hozhatsz egy rúddal is. Aztán meglátjuk, miből váltom ki az új öltönyödet!

És ahogy megvonta a vállát és legyintett, a férfinak úgy tűnt, mintha az anyósa állna előtte, negyven évvel megfiatalodva, kegyetlen arccal.

A hentesüzlet zsúfolt volt, sorba kellett állnia a pénztárnál. A háttérben rózsaszín oldalasok ragyogtak, fűzérben csüngött a szafaládé, s egy tányérban nagyszemű tepertő tornyosult, mint egy öl frissen nyílt szekfű. Gyula megigézve nézte, és nem tudta levenni róla a tekintetét. Csak akkor rezzen fel, amikor a pénztárosnő megkérdezte:

– Parancsol?

Benyújtotta a pénzt, tétovázva tartotta rajta a kezét, s ebben a pillanatban hatalmába kerítette a kísértés. Idegen hangon, szinte kiabálva mondta:

– Egy kiló parizert, egy félkiló kenőmájast, és ugyanannyi tepertőt!

– Masegyebet?

– Persze, hogy masegyebet is: például füstölt oldalast és vajat!

Ölébe rakta a csomagokat, megrakodva indult át a térségen. A kalapja félrebillent, és eszébe sem jutott, hogy összezsírozhatja a kabátját. A fölcsapó illatoktól majdnem elszedült; még ment húsz lépésnyit, de tovább nem bírta: leült a járdakőre, habzsolva enni kezdett, s közben a nagy élménytől eleredt a könnye...

Határ Győző

Végakkord

(a Kis Klapanciáriumból. Dr. Tószeghi Tóninak)

ez mi grimbusz magával Mister
hogy bedöglök minden regiszter?
mind fujtatom de mi a bánat
némítja így el orgonámat:
dudál diszkantom mint a Misztrál
de fülhallásom nem regisztrál

sípok zengése a magasban
kialszik lehanyatlak lassan
az se vibrál bereked mán a
hallelujázó VOX HUMÁNA
s ez is: oly testetlen! mi kusza
hozsánnám VOX ANGELICUSZA

vakul a hallás: minden élő
öreg dobhártya önherélő
lőttek Debussy Tengerének
– madrigál – motett – a TENGERÉNEK –
a LES PRELÜDES? horpad ha szól is
kürtje: nyápic APOTEÓZIS

felKODÁLYIó BARTÓKiáda
SEMPRE FORTE: minden hiába
Schubert? Brahms? Berlioz? mi vékony
lyukból mammog repedtfazékon
s Bach? ahány volt: bezárva hordja
a hangtalanság végakkordja

Szipirtyó

(Leonardo-karikatúra)

babos kendőben nyelve lep-
cselve jár mint a szélkelep
szétálló fogakkal vad ficsor:
fröcsög és köpköd a kámpicsor

Erdélyi tél

mint az esztenán a farkazó
ha dudál a szán s kövér a hó
éltem rohanását fékezem
lefagy a lábam a két kezem

Tudatom

azt kérdelek barátom mi van velem
hogyan élek mi az életvitelem
életvitelem a halál vitele
hátam az ő sörétjével van tele
leterít és imhol mind mélyebbre temet
--- tudatom tudatom-s életvitelemet

Podmaniczky Szilárd

A végzet alkonya

irodalmi forgatókönyv

A végzet alkonya 1.

Lovas vágat a teliholdas éjszakában, köpenyege lobog, ellenfényes sziluettje közeledik, közben közeli tűz ropogása hallatszik.

A lovas megáll a néhány fahasábból rakott tűznél, arcát festik a lángok, a tűz mellett két férfi áll. Az egyik egy golfversenyző versenytöltőzetben, a másik a segédje, aki az ütőket cipeli a nagy hátitáskában.

– Beállhat labdaszedőnek, ha bírja a keze a meleget – mondja a golfversenyző.

– És ha ismeri a terepet – mondja a segéd.

– Pszt!! – figyelmezteti, leinti segédjét a golfversenyző.

A lovas lova kicsit toporzékol.

– Ha szenvedélyes játékosok, elboldogulnak nélkülem is – mondja a lovas.

– Nem ismeri a terepet – súgja oda a segéd a golfversenyzőnek.

– Csak éjszaka gyakorolok – mondja a golfversenyző a lovasnak –, hogy ne kelljen napközben bekötött szemmel; a terepet érezni, és nem látni – mondja áhítattal.

A golfversenyző segédje egy benzines rongyba csomagolt golfabdát tart a tűzbe egy nagy vascsipesszel, amikor lángra lobban, kiemeli, leteszi az ütőhelyre, a játékos készülődik, majd megmarkolja az ütőt, és nagyot suhint. A lángoló golfabda a Hold világító képe felé repül, majd sisteregve eltűnik.

– Ha sistereg, az a patak vagy csak a harmat? – mondja a lovas, miközben leszáll a lováról, megigazítja a szerelvényét.

– Mégis csak ismeri a terepet – súgja a segéd a golfversenyzőnek, miközben leszakítja egy fű toklászt és mászkáltatja a tenyerén.

– A harmat – mondja kisvártatva a golfjátékos, mintha oda sem figyelne, csak pörgeti az ütőt, méregeti a távot. – De ha már ilyen otthon van a vízvilágban, próbálja meg eltalálni a benzines tányért.

A segéd a tűzbe ugratja a toklászt, újabb labdát gyújt be és leteszi ütésre.

A lovas lehajol, fölvesz egy követ, elhajítja, semmi, még egyet eldob, semmi, még egyet: éktelen csörömpölés, mintha a tányér törne szét.

Azán a golfjátékos beméri a labdát, tiszta erőből megcsapja a tűzgolyót, s a távolban hamarosan fellobban-robban a találati tűz.

– Nem erősségem a döntetlen – mondja büszkén és keményen a golfversenyző, és keresztbe rakja a lábait, amint a golfütőre támaszkodik.

Hirtelen erős szél támad.

– Akkor szerencséje, hogy nem lett tengerésztiiszt – mondja a lovas, fölkap a lóra és elvágat a sötétbe, csak a lódobogást halljuk, ahogy távolodik a tűz fénykörétől. A golfozók mozdulatlanul állnak, szemük láttára egymás után lobbannak fel az éji tüzek a távolban.

*

Továbbra is éjszaka van, kivilágított benzinkút, teljesen néptelen, csak az öreg benzinkutas (alacsony, apószerű) engedi egy nagyobb kannába a benzint. Egy darabig nézi a futó számsort, aztán gondolkodva az égbe néz, eközben kikapcsolja a kézicsapot, nem folyik a benzin, tehát amíg az égbe néz, addig a számsorok állnak. Ezt még egy jó párszor, mintha a futó számkokról eszébe kéne jutnia valaminek, s minél tovább tölti a benzint, annál kevesebb esélye van, hogy eszébe jusson. Kertész-benzinkutas ruháján két fa ruhacsipesszel fölérősített papírfecnik, üzenetek, számok.

Egy égrenézés után szimatolni kezd, majd oldalra fordul, a benzinkút mellett megpillantja a lovas, aki már kint van a nyeregből.

– Gyere csak – biccent felé fejével a benzinkutas, aztán az égbe néz.

A lovas ott terem mellette.

– Figyeld a számokat és figyeljél engem is, ahogy engedem a kannába a benzint – mondja a benzinkutas.

A lovas teljesen egyszerűen, nem koncentráltan néz (megjegyzendő, a lovas soha nem erőlködik, de amit csinál, azt nem magabiztossággal, felsőbbrendűen, hanem türelemmel és figyelemmel, mert ez a célja: részt venni és figyelni!).

A lovas figyel.

– Szerinted ez az az érzés, amikor úgy tűnik, hogy egyszer, régen már átéltem, hogy ugyanígy pörögnek a számok, vagy ez csak azért van, mert túl régen dolgozok itt? – mondja a benzinkutas töprengve, mintha magához intézné szavait.

– Engem akkor fog el ilyen, amikor valahogy elfáradok – mondja a lovas, s ettől összerezzen a benzinkutas.

– Szóval, szerinted a fáradtság... , hogy fáradt vagyok... – mondja a benzinkutas kicsit nyöszörögve, levesz egy fecnit a csíptető alól és fölírja, hogy fáradtság. – Mondok én neked valamit: ez nem fáradtság. De nem is jutalom – teszi hozzá még, már megint magában beszélve, visszarakja a csövet, cipeli befelé a kannát.

„Egy nyílvesző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.“

A benzinkutas megáll, visszafordul.

– Kártyázni vagy enni jöttél? – mondja a benzinkutas.

GONG

A végzet alkonya 2.

„Egy nyílvesző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.“

A benzinkutas megáll, visszafordul.

– Kártyázni vagy enni jöttél? – mondja a benzinkutas.
– Kártyázni még túl korán van, enni meg mindig lehet – mondja a lovas.
– Szóval enni jöttél – mondja rövid töprengés után a benzinkutas. – Gyere be – mondja a benzinkutas már odabent, a falra akasztott barométert pöcögteti, eközben a lovas a benzinkút számlálóját vizsgálja – 764 higanymilliméter, ezen a légnyomáson minden zöldség a legjobb ízt adja ki magából. Ha ennél magasabb, túl édes, ha alacsonyabb, túl sós. Nem mondom kétszer..., már megint azt érzem... – mondja a benzinkutas, és letakarja a szemét.

Mire leveszi a kezét, már mellette áll a lovas.

– Túl régen dolgozik itt – mondja a lovas. – Messziről úgy tűnt, mintha teljesen kihalt volna.

– Messziről minden kihalt, a dinoszaurusz is messze van, ki is halt – mondja a benzinkutas, eközben egy nagy színes, felgöngyölt ruhát vesz elő, leteszi az asztalra, és lassan, öreges mozdulatokkal kigöngyölgeti. (Ez a ruha egy zsebes fali tartó, a zsebeiben különböző zöldségek: retek, karfiol, karalábé, paradicsom, paprika, hagyma, uborka, sárgarépa stb., az egyik zsebben viszont biszu nyaklánc.) Az asztal fölött a fali poszteren egy pocok vagy valami hasonló állat ágaskodik.

– Nem akarok a szavakon lovagolni, de... – mondja a lovas.

–...apropó – mondja a benzinkutas, és a teríték elé ugrik – ki vagy te, honnan jöttél, és van-e egyáltalán pénzed?

A lovas földerült képpel hátrál, mintha mindig ezt kérdeznék tőle, és már nagyon elege van abból, hogy ő egy valaki legyen.

– Északon észak van – magyarázza a lovas, közben hevesen forog, és valójában mindig ugyanabba az irányba mutat –, keleten kelet, délen dél, nyugaton pedig a nap leér. Miért? Mert itt így van. Ugyanazok az állomások, mégis mindig nappal, éjjel meg éjjel. És? Sajnálja?

Különböző természetbeli képek villannak föl, amelyekben először ott a benzinkutas, majd sorra ugyanezek, benzinkutas nélkül.

– Mért pont most kezdeném el sajnálni, ha eddig se sajnáltam – mondja a benzinkutas, és kiszedegeti a ruhagöngyölegből a zöldségeket. – 764 higanymillimétert mondtam?

– Percre pontosan – mondja a lovas, és kinéz az ajtón.

Odakint egy autó áll meg. Két harmincas, viszonylag csinos, szép, de inkább érdekes arcú szőke és vörös nő ül benne. A vörös kiszáll, fölkap egy vödör vizet, és rázúdítja a szélvédőre. A szőke sikongva lebukik. Majd elhajtanak.

A lovas képzeletben utánuk vágtat. Az autó hajnali pusztaságban, a prérin megy. Megáll az autó, a lovas beéri őket, az út csendben porzik utánuk.

– Kiesett az autóból egy csavar – mutatja a lovas az ujjai között egy csavarral.

A két nő egymásra néz, fölkapognak, majd fulladoznak. A szőke tér magához előbb, s egy doboz csavart vesz elő, az ablakon át a lovas lábai elé önti.

Újra a benzinkúton, de már hajnalban, az ablakon lágy fények folynak be.

– Ha a répával kezdted, érdemes a karfiollal folytatni, aztán az uborkát, a paradicsomot, a retket, de legvégül itt ez a nyaklánc, olcsón megszámlálom, ha van pénzed, ahogy elnézem, teljesen értéktelen – mondja a benzinkutas, nem sok reményt fűzve a vásárláshoz.

– Ha döntenem kell, maga mindig meggyőzhető, de csak egy darabig, amíg látom, de ha most nem lenne itt, máris tudnám, hogy fáradhatatlan a szemfényvesztésben, és amit mondott, azt elvitte magával. Mintha nem is lett volna – mondja a lovas, miközben elővesz egy almát, mutatja az öregnek, kézzel kettétöri, majd óvatosan összeilleszti és leteszi az asztalra, mintha az alma még mindig egyben lenne.

A hátuk mögött kicsapódik az egyik ajtó, az ajtóban egy izmos matróz áll (keze tele összegyűrt bankókkal) és egy kéményseprő, mindketten az egyenruhájukban. Kezet fognak. A kéményseprő teljesen kétségbeesik, majdnem elsírja magát.

– Ne haragudj, tévedtem – mondja a kéményseprő és elkotor.

– De legalább te tekintettel vagy a koromra – szól utána a matróz, és lassan, a pénzt gombócba gyűrögetve, füttyörészve elindul a kéményseprő után.

– Vége a dalnak? – kiált a benzinkutas a matróz után.

A matróz csak füttyörészik, és igent bólogat.

– Ha pénzre van szükséged, menj be és nyerj – mondja a benzinkutas a lovasnak, és fejével a nyitott ajtó felé bök.

A lovas a benzinkút belsejéből nyíló játékkerem ajtajában áll, lefelé lépcső vezet, végignéz a szobán, amely inkább hasonlít az úgynevezett bűnbarlanghoz, mint kaszinóhoz. Az üres terem közepén egy asztal, fölötte hosszú zsinóron lámpa, ami csak közvetlenül az asztalt, a közvetlen köré ülőket világítja meg. Az asztal körül ülnek: egy nagyon kövér öltönyös, mellényes férfi szivarral, egy koszos ruhás és koszos arcú bányász bányászlámpás sisakkal a fején, és egy orvos fehér köpenyben, sztetoszkóppal a nyakában. Mind az ajtó, a lovas felé néznek, fölfele.

„Egy nyilvessző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

A lovas az ajtóban egy sárgarépát szagolgat.

A játékkerem rácsos ablakán a ló is benéz.

– Jöjjön be, ha nincs pénze, és játsszon velünk – mondja a kövér férfi szívélyesen.

GONG

A végzet alkonya 3.

„Egy nyilvessző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

A lovas az ajtóban egy sárgarépát szagolgat.

A játékkerem rácsos ablakán a ló is benéz.

– Jöjjön be, ha nincs pénze, és játsszon velünk – mondja a kövér férfi szívélyesen.

– Szép ez a hely. De valahogy mégse emlékeztet semmire – mondja a lovas, csöppet sem meglepve.

A bányász poharakat tesz az asztalra.

– Pedig mióta az eszemet tudom, csak itt játszom – mondja az orvos mesélősen –, néha úgy érzem, mintha a tenger fenekén ülnék, ott aztán nem zavar semmi, legföljebb ha ránk süllyed egy hajó.

A bányász borlópóval a sarokban lévő kis hordóból bort szív ki, eközben a kövér férfi mondja:

– Olyan a tüdeje, mint egy mágnes.

– Azt hiszem, rendkívül hálás vagyok – mondja a lovas, közben a répába harap, a ló benéz a rácsos ablakon –, hogy önök közé kerültem, nem mintha tudnám, miről maradtam le.

A bányász kitölti a poharakba a vérvörös, alig áttetsző bort, eközben az orvos:

– A látszatban az a szép, hogy nem veszünk róla tudomást. Én például hiába kártyázok, fogalmam sincs, mi minden játszódik le a fejemben, vagy hogy hol van a fejemben a buborék.

*

Egy tüdő élő röntgenképe. A földre ledobva a kéményseprő ruhái, ő maga egy olyan tüdőröntgengépben áll, amelyik közvetlenül egy monitorra vetíti a tüdő képét. Az ápolónő a matróz ölében ül és csókolóznak, közben az ápolónő a matróz karjára kötött vérnyomásmérőt pumpálja.

Mindenütt szűrős, halvány neonfény.

– Kiengedhetem már a levegőt – kérdezi a kéményseprő lélegzetvisszafojtva.

– Ühüm – mondja csókolózás közben az ápolónő.

– Tavaly találtak két kicsi fekete foltot – mondja továbbra is a gépben a kéményseprő, nagyot szusszant, közben mozog, vakarózik, furcsa képeket hoz létre a monitoron –, pontosan a mellbimbóimon. Nem tudták megállapítani, hogy mi az. De szerintem rajtam maradt a zubbony, annak a két patentje lehetett. Meg aztán miért ne lehetne a tüdőmben két fekete pont, nem igaz? Megnéztem a képeket, olyan volt, mintha egy nagy pávaszem lepke lenne. Kijöhetnek már? Lefagy rólam a szőr.

Az ápolónő már nem a matróz ölében ül, vele szemben egy széken, és egy kifeszített szövetdarabot hímezzet, rajta vérfoltok.

– Mondtam én, hogy jó helyed lesz itt, még csak arra sem kell gondolnod, hogy valami bajod van – mondja a matróz dajdajozva egy korsó sörrel a kezében.

– Te vizeletet is adsz? – kérdezi a gépből kibújó kéményseprő.

– Még csak az kéne. Soha – mondja vadul a matróz, a sörbe néz.

Az ápolónő föláll, az egyik gyógyszeres szekrényből vattát vesz elő, betömökdi mind a két orrlyukát, a vatták kilógnak.

– Vérzel – kérdezi a matróz.

– Ne játszd meg magad. Most értél hozzám utoljára. Te meg akarsz enni. Olyan a szád, mint egy szivattyú. Nem bírnak téged a hajszálereim.

A kéményseprő a tükörben igazgatja a sapkáját.

– Az orrán át vérzik a szíve – mondja okoskodva a kéményseprő, mintha egy sanzonból idézne.

Ebben a pillanatban egy nejlonzacskó csúszik az ápolónő fejére. A kéményseprő sapkás fejének tükörképe elhomályosul.

*

A benzinkutas a benzinkút előtt egy hosszú botra hegyet farag késével. Aztán felkap egy szatyrot, és árkon-bokron át rohan. Beér egy erdőbe, ahol egy öregasszony már ül a tűz mellett, és szalonnát nyársal.

– Zseni vagy – mondja a benzinkutas –, ha magamra hagyatkozok, akár egy évet is várhattam volna.

– Eltűzod, öreg – mondja az öregasszony föl sem nézve –, azért, mert van még bennem egy kis élet? Nohiszen.

A benzinkutas is a tűzbe tartja a szalonnáját, letépi a csíptetőről a papírfecniket, följegyzéseket, és a tűzbe dobja mind.

– Életem legszebb napja – mondja a benzinkutas.

– Várd ki a végét – mondja az öregasszony.

*

Ismét a kártyateremben vagyunk. Az asztalok körül senki, üres a szoba. A pakli közepén, három helyre leosztott lapok az asztalon. A poharak teli borral. A ló feje nincs a rácszott ablakban. A boros hordó mellett a sarokban három pár cipő.

*

A lovas vágat a nappali földiken, nyomában por, porfelhő. Olyan, mintha közeledne, de valahogy soha nem ér közelebb. Közben magában mondja a lovas:

– Fényes nappal, nincs ennél gyatrább. Fényes nappal vágatni, mintha meg se akarnék állni. Pedig jól látok mindent. Mindent? Még a végén tényleg mindent. Alig hogy megállok, mintha odaragasztottak volna. Most akkor a bátorság vagy a félelem hajt? Az utazás fiatalít. Ami már mögöttem van, nem bánom, megöregedett. Szélhajtásos a lovam? Feltűnően gyors. Persze, nekem mindig ugyanolyan. Ha tudnám, hova hajtok, lelassulna ez az egész. Sehova? Majd ha egy szép napon kitöröm a nyakam, az lesz a sehova. Majd magától jön a nap. Magától?

A távolban fölűnik valami. Előbb apró, pici pontok, majd mind jobban látható darabokra foszlik szét, hol homályosan, hol élesen.

A két nő, a vörös és a szőke bikiniben, napszemüvegben fekszenek az autójuk mellett egy pokrócon, fejtől lábig, lábtól fejig mintha piknikeznének a pusztaságban. A lovas elvágat mellettük, de aztán gyorsan visszafordul. A nők nem mozdulnak, por lepi karcsú testüket.

A lovas leszáll, bekapcsolja az autórádiót. Valami halandzsa nyelven mintha buddhista meditációs szöveg szólna a rádióból.

„Egy nyilvessző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

A vörös felül, a napszemüvegért nyúl, de aztán nem veszi le, mert a lovas árnyéka eltakarja szeme elől a napot.

– Ha elkésett, ne csodálkozzon! – mondja a vörös tárgyilagosan, mint egy titkár.

– Elkéstem vagy sem, ez egészen érthető – mondja a lovas.

– Levennéd rólam?... Levennéd rólam az árnyékomat?

GONG

„Egy nyilvessző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

A vörös felül, a napszemüvegért nyúl, de aztán nem veszi le, mert a lovas árnyéka eltakarja szeme elől a napot.

– Ha elkésett, ne csodálkozzon! – mondja a vörös tárgyilagosan, mint egy titkárnő.

– Elkéstem vagy sem, ez egészen érthető – mondja a lovas.

– Levennéd rólam?... Levennéd rólam az árnyékod? – mondja a vörös nő.

– Hogy mennyire megterhel téged a Nap!? – mondja a lovas kedvesen.

– Hm! Viszonylag... – mondja a vörös zavartan, miközben a földre markol –, ...de te legalább viszonzod, amit hallasz. Mármint..., mintha néha... nem szótárból tanultál volna meg beszélni.

A lovas leveszi az árnyékát, de ezzel épp a szőke nőre veti.

– Nézni még szabad. De ha ennél barátságosabban beszélek veled, mindjárt az jön, hogy hogy értem ezt, vagy mért mondtam.

Tudja a fene, vagyis... – magyarázza elmélázva a lovas.

– Tudja a fene – mondja fölcattanva a vörös.

Ekkor a szőke szótlanul föltápászkodik, néhány finom karmozdulattal bemelegít, majd a kocsiból elővesz egy vontatókötelet, a kocsira és a vállaira akasztja. Próbálja elhúzni a kocsit.

– Ideadná a hajamat!? – kéri a vörös a lovastól – Ott van a hátsó ülésen.

A lovas fölmarkolja a fekete hajkoronát a kocsi hátsó üléséről, a kezében tartja.

Eközben a másik nő már megindul a kocsival, szó nélkül vonatja.

– Gyermekkori emlék? – kérdezi a lovas, nézegeti a hajkoronát.

– Akár a tiéd is lehet. Szeretném tudni, melyik a kedvenc szíнем? – kérdezi a vörös nő, szempilláját simogatva.

– Ha csak tavaly óta az, nem hiszem, hogy érdekel – mondja egyre engedékenyebben a lovas –, bár...

– Nem is tudom – mondja a vörös, miközben összehajítja a pokrócot, amely alatt középen egy hatalmas nagy lyuk tátong –, lehet, hogy csak ugratnálak, ha azt mondom, hogy a zöld, vagy lila, sárga, vagy ilyesmi.

A vörös még eléri, bedobja a kocsiba a pokrócot. A lovas a térdére próbálja a parókát. A vörös nő a pokróc helyén maradt lyukba mélyen benyúl, megfog egy madzagot, sokáig húzza kifelé. A lovas kezében, mintha látszó lenne, többfelé belenéz, de a távcsó valójában szép színes kaleidoszkóp. A nő lábánál már rengeteg kötél, amelynek végén (végre) egy gőzölgő teás kanna, alatta a kannához kötve, áttetsző nejlonban fehér lepedő.

*

A benzinkutas és az öregasszony az erdőben caplatnak. A benzinkutason – testéhez képest – óriási hátizsák, a kezében óriási füstölgő pipa. Az öregasszony előtte halad, egy nagy bozótvágó karddal aprítja az aljnövényzetet.

– Na, figyelj, a pókok még csak hagyjék, de ha rám mászik egy százlábú, én itt dermedek meg – mondja a benzinkutas.

Közben iszonyú hangok vannak az erdőben, annak ellenére, hogy nappal van.

– Levegőzől, és ez a lényeg – mondja az öregasszony.

– Várj csak – mondja a benzinkutas, és megtorpan.

A benzinkutas nagynehezen, imbolyogva leguggol a hátizsákkal és a pipával, az avart söprögeti. Az avar alatt egy koponyát és egy drótkötél nélküli vasmacskát talál. Fölláll, fogja a vasmacska láncát, mutatja az öregasszonynak.

– Most mondd meg, hova hoztál – mondja a benzinkutas.

Az öregasszony megfordul, legyint egyet a karddal.

– Ne képzelegj! Dobd el, és gyerünk tovább. Már háromszor lemaradtam a fotózásról.

*

A puszta közepén kis, kétszemélyes sátor áll, veszettül fújja a szél. A sátor bejáratán egy darab meztelen láb lóg ki, a lábujjak közt újságpapír. A sátor mellett marmonkanna, a kanna oldalán egy kutyafej matrica, alatta két keresztbe tett csont. (Mindezt körbejárjuk.)

A sátor előtt megjelenik a kocsit húzó szőke nő, vállán átvette a kötél, keményen, lépésről lépésre „dolgozik” a veszettül fújó szélben, de mégis kecsesen, nem túllépve a nőiesség határán. Kihúzza a kocsit a képből.

A sátorban a golfversenyző és a segédje. A golfversenyző alszik, a segéd kis lámpa mellett állati szöveteket vizsgál egy mikroszkóppal. Aztán kitép a hajából is egy szálat, azt is megnézi. Majd késsel a körméből hasít, a bőreből, azokat is megvizsgálja, látjuk a mikroszkopikus méreteket. Közben némán jár a szája, mintha nagyon magyarázna valamit, vagy mintha értekezést tartana önnön mikroszkopikus voltáról.

„Egy nyilvessző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

A golfversenyző följjed álmából, a segédre néz, kicsit meglegyinti, mint aki figyelmetlen volt. A golfversenyző kiugrik a sátorból. Alulról látja, amint ott áll előtte a bikinis, szőke nő, csipőre tett kézzel, a kezében egy gumicsövet húzogató, aztán a golfversenyző nyakába dobja.

– Most szívni fogsz! A gumicső maga a pokol – mondja a szőke nő.

GONG

A végzet alkonya 5.

„Egy nyilvessző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

A golfversenyző följjed álmából, a segédre néz, kicsit meglegyinti, mint aki figyelmetlen volt. A golfversenyző kiugrik a sátorból. Alulról látja, amint ott áll előtte a bikinis, szőke nő, csipőre tett kézzel, a kezében egy gumicsövet húzogató, aztán a golfversenyző nyakába dobja.

– Most szívni fogsz! A gumicső maga a pokol – mondja a szőke nő.

A segéd leoltja a lámpát a sátorban, és fülel, hallgatózik.

A golfversenyző fölláll, leveszi nyakából a gumicsövet, kiegyenesíti, belenéz:

– Nem akarok szentimentális lenni, kisasszony, de ma még nem ettem semmit, és tudja, ha nem a tornarend szerint járok el, szóval... – mondja a golfversenyző.

–...kétszersült, teavajjal? – mondja a szőke nő találgatva.

– Ha ön is golfer versenyző lenne, az más, megkönnyítené a helyzetem, de ha meggondolom, a testfelépítése már fél siker – mondja a golfer versenyző.

A segéd közben tovább fülel, és most megint magyaráz a sátorban, mintha súgni akarna a golfer versenyzőnek.

– Halálosan unom az érdeklődését. Benzin kell. Kanna..., gumicső..., száj..., benzintank... – mondja a szőke nő.

A segéd vetkőzni kezd a sátorban.

– Mintha műtéthez készülődnének, nem igaz? – mondja a golfer versenyző, és lassan, keményen megmarkolja a marmonkannát. A segéd a műtét szó hallatán ijedten abbahagyja a vetkőzést.

*

A vörös nő, mint egy téli szobor bebugyolálva fehér lepelbe, kicsit lekötözve is, lábán görkorcsolya, egy fába kapaszkodik, amely összeköti a lovassal, pontosabban a nyereggel, és mintha vízísíelné, a lovas így vontatja, kényelmesen.

– Lehetne az ég még kékebb – mondja a vörös.

– Elvonná a figyelmedet – mondja a lovas.

– Vagy barnább – mondja a vörös.

– Te, aki színimádó vagy, tudhatnád, hogy nem így megy – mondja a lovas.

– Először érzem magam szobornak. Csoda, hogy összezavarodok. – mondja a vörös nő.

– Ha évekig vontatnálak, előbb-utóbb megszoknád – mondja a lovas.

– Vagy beletörődnék. Este meg reggel. Milyen biztonságban vagyok!? – mondja a vörös jólesően, mintha a mennyországban lenne.

– Az utazás fiatalít – mondja a lovas, és szépen vágta be a kezét.

*

A matróz egy roncsstelepen egy asztalnál ülve fogadja a szkanderozni vágyó ellenfeleket. Az asztaltól néhány méterre fölállítva egy rozsdás, rácsos kapu, amelyen a kéményseprő engedi át az ellenfeleket a megfelelő „nevezési díj” ellenében, amit egy nagy, ezüstös üstben gyűjt össze, közben egy noteszbe jegyzi a nevezésre elfogadott árukat. A matróz és a kéményseprő fején egyaránt mikrofonos fejhallgató, azon beszélnek egymással. Az üst már jócskán tele kacatokkal.

– Próbáld meg őket légvonalban küldeni, úgy sokkal rövidebb. Mire ideérnek lemerevedek, kezdek elölről föltüzelné magam – mondja a matróz.

– Légvonalban: egy doboz vákumsó – mondja a kéményseprő, bemutatva az éppen érkező tétet.

– Jöhet, de só ne legyen több, kimarja a gyomromat – mondja a matróz.

Az ellenfél átmegy a kapun, leül a matrózzal szemben, a matróz csakhamar leszkanterozza.

– A következőt, légvonalban – mondja a matróz.

– Álkulcskészlet – mondja a kéményseprő.

– Libamáj még nem volt. Ez nem kell – mondja a matróz.

A kéményseprő kitessékeli a sorból az álkulcsost:

– Ne neheztesse, a mester tudja, mit csinál – mondja a kéményseprő az álkulcsosnak.

Az álkulcsos összetörik, egész testével földre rogy, mintha élete nagy lehetőségét szalasztaná el:

– Nem mondtam, nem mondtam elégszer, hogy a kulccsal befürdök! Fogadok, hogy letettem volna – mondja bosszúsan, már-már dühöngve az álkulcsos.

– Fogadjon – mondja a kéményseprő az álkulcsosnak. – Öt liter ecet – mutatja be a kéményseprő az új ellenfél tétjét.

– Legközelebb külön meghívóval kell csinálni – mondja a matróz. – Küldd be, de az ecetet öntsd ki, elég az üveg.

A kövér szivaros férfi, a bányász, az orvos egy domb tetejéről figyelik az egészet, mindegyik kezében egy-egy nagy hal. A képen fejüktől cikcakkban mehetnének lefelé, ama három pár cipőig, amelyek nem rég még a boros hordó mellett álldogáltak

– Sorsdöntő tévedés a részükről, ha azt hiszik, hogy olyan ellenállhatatlanok – mondja a kövér szivarozva.

– Csak gyakorlatilag van esélyük, elméletben már most veszettek – mondja az orvos.

– Csel nem lesz? – mondja a bányász gyermeki kíváncsisággal.

*

Az öregasszony és a benzinkutas egy parasztház udvarára ér, vélhetően az öregasszony háza. A benzinkutason léggömbök, mintha ettől könnyebben járna, szinte szédült-kábultan. Az öregasszonynál fényképezőgép és vaku, veszettül villogtat, sikítva tölt a vaku.

– Nem énekelsz. Erre esküdni mertem volna. Soha nem énekelsz. Meddig tart nálad, mire egyszer énekelsz? Megyünk-megyünk, meg se szólalsz, mintha ki lenne öntve a száad sajttal. De ugye nem azt akarod mondani, hogy a szöveget nem tudod! – mondja az öregasszony, miközben bemennek a házba, az öregasszony bevágja az ajtót.

„Egy nyílvesző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

Az öregasszony kitarja a palettát, vagy széthúzza a függönyt. Az udvarban ott áll a kocsis, benne a szőke nő, mellette a lovas és a szobornak csomagolt vörös nő.

– Megtennéd, hogy bevonalkozod a füzetet, mire visszajövök!? – mondja az öregasszony a benzinkutasnak, és egy üres füzetet nyitva tesz elé.

GONG

A végzet alkonya 6.

„Egy nyílvesző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

Az öregasszony kitarja a palettát, vagy széthúzza a függönyt. Az udvarban ott áll a kocsis, benne a szőke nő, mellette a lovas és a szobornak csomagolt vörös nő.

– Megtennéd, hogy bevonalkozod a füzetet, mire visszajövök!? – mondja az öregasszony a benzinkutasnak, és egy üres füzetet nyitva tesz elé.

– Megjöttök, mert nem volt más dolguk. Már háromszor késtek el. Ez maguknak a nőiesség – mondja az öregasszony az udvaron

állóknak, csipőre tett kézzel az ajtófélfának támaszkodva, nyakában fényképezőgép.

A lovas a lovon ülve letekeri a szobornak álcázott nőről a madzagot, majd lerántja a leplet.

– Nem hallott róla? Egy ideje minden másképp van, mint ahogy elképzeljük – mondja a lovas.

– Azt látom, le se veszi róluk a szemét, mégse lát semmit – mondja az öregasszony perlekedve.

– Mintha az a maga dolga lenne – mondja a lovas.

– Hagyd már – mondja a vörös a lovasnak –, lehet, hogy vak.

Egy puskadörrenés, a galambok hirtelen csapnak az égre a tetőről, a benzinkutas elrontja a vonalkázást.

*

Egy bár szép fehér mosdójában mossa a kezét a kövér, az orvos és a bányász, nem akar lejönni a kezükről a halszag, újra és újra csap alá tartják a kezüket, szagolgatják, fintorognak. A mosdó háttérében egy férfi félig ülve fekszik a kövön, a kezében egy méretes elefántagyar.

– Gumikesztyűt kellett volna húzni – mondja az orvos.

– Majd eltörte a kezem az a barom – mondja a bányász.

– Elméletben még mindig jók vagyunk – mondja az orvos.

– Itt van egy kis nyugtató – mondja a kövér, és adja nekik a dobozt. Azok merően bámulnak rá. – Majd nem fog idegesíteni, hogy bűdös a kezetek – mondja az orvos.

A férfi megmozdul az elefántaggyaral:

– Elég szép, csak az arca kicsit goromba. Mondtam neki. A hidon elválnak útjaink. Tied a zsák, enyim a zsákmány – mondja a földön ülő csukott szemmel, szorongatva az elefántaggyart.

– Majd reggelig megtudja, miről van szó – mondja a kövér, és kijönnek a mosdóból.

Mindhárman egy boxban ülnek. Egy strucctollas, de számárfejmaszkot és kis előkötényt viselő pincérmő lép hozzájuk. Nem szólnak egy szót sem, csak figyelik a pincérmőt, aki hevesen jegyzetel, mutogat a tollával, mintha rendelnének, aztán elmegy. Hátról látjuk: meztelen fenekének jobb, illetve bal partjára fluoreszkáló filccel ez van írva: VÁGÓ-HÍD.

*

A vörös és a szőke nő egy üres istállóban térfereg, szagolgat mindent, a lovas a sarokban gubbaszt egy kis könyvvel a kezében, olyan otthonos minden. Az öregasszony behoz egy régi, kopott bőröndöt, ledobja középre, kinyitja. Tele rengeteg ruhával. A vörös és szőke a bőröndből kiszedik a ruhákat, próbálgatják, magukhoz mérik őket.

– Némelyik ruhában még szinte benne vagyok. De ne akarjatok rám hasonlítani – mondja az öregasszony.

A lovas a nyitott könyv fölött:

– Ha leírja az életét meg belerakja ezeket a fotókat... Már most olyan más... – mondja a lovas elgondolkodva.

– Nehéz az élet föltámasztani – mondja az öregasszony. – De legalább valami hasonlít. Addig látom..., kinyitom esténként..., és ott leszek..., és fogom... – mondja az öregasszony magában is kételkedve.

– Nehéz lesz megenni..., és ha egy idő után rájön, hogy mégse így volt...? – mondja a lovas.

(Közben a lányok öltöznek. Suhognak a ruhák, szinte érezni az illatukat, nem valami jó illat, régi ruhák, de a lányok feledtetik ezt, mintha velük újra a „jó” illat költözne a ruhákba.)

– Azt is be tudom venni, hogy a csillagok fényét látom, a csillag meg már sehol nincs – mondja az öregasszony.

A lányok elkészültek, mindenfélét pózolnak a régi ruhákban, az öregasszony villog, fényképez.

– Ne hagyja abba, olvasson, ha nem zavarja a fény – mondja az öregasszony.

Az öregasszony fotóz, a lovas olvas.

– A házból négy óra gyalogúton értem az állomásra. Tél volt, váratlanul fogott el, hogy itt hagyjak mindent. Amikor kiértem a ház elé, fáztam, már vissza akartam fordulni. De hamar elveszítettem az irányt, először azt hittem, újra hazafelé tartok, de a házunkat már nem láttam sehol. A hó vakított, szinte mindegy volt, merre is van a vasútállomás. De minden bizonnyal nehezemre esett volna eltévedni. (A benzinkutas a félig vonalkázott füzetre bukva alszik.) Egy idő után nem tudtam eldönteni, a fagy vagy a ragyogás dermeszti a lábam, vagy valami megérezés, hogy kisiklott a vonat... – olvassa magában a lovas, mély, színes hangokon, arcán a táncoló lányok árnyéka suhog.

*

Éjszaka van. A matróz és a kéményseprő a tűz körül ülnek valami erdőben, már amennyire ketten körbe lehet ülni, a följük hajló ágakon valamilyen kis bajnoki érmek lógnak. Csipesszel bélyegeket nézegetnek, keresik rajtuk a vízjelet. Amin van, azt félre teszik egy dobozba, a többit vissza. A bélyegek közt akad néhány szép nagy bélyegblokk is (nagyobbak, jól láthatóak!).

– Te – mondja a kéményseprő –, biztos, hogy jó csere volt ez?

– Miféle cserére gondolsz – mondja a matróz.

– A bélyegekre – mondja a matróz. – Ha ezek értékesek, nem hiszem, hogy csak úgy elcserélték volna arra a sok kacatra.

– Mi mászt tehetek volna? El kellett cserélniük. Azért mentünk oda, hogy elcseréljük. Nem? – mondja teljes bizonyossággal a matróz.

A kéményseprő fölnéz, mintha félne valamitől, fülel.

„Egy nyílvessző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

– De ha nekünk nem sikerül elcserélni semmire? – mondja a kéményseprő.

– Ne kezd! Mindent el lehet cserélni. Nem csak az az értékes, amit ellophatnak tőled, mint múltkor a bélyegzőpárnákat... Jól van, ez most egyelőre nem kell senkinek... – mondja a matróz, lezárva az ügyet.

Az erdőből delfinhangok, csivitelés, mormogás hallatszik, hasonló, mint amiket a benzinkutas hallott. Rémulően fülelnek. A matróz egy ezüstös óriáskondért dob a tűzre. Sötét.

GONG

„Egy nyilvessző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.“

– De ha nekünk nem sikerül elcserélni semmire? – mondja a kéményseprő.

– Ne kezd! Mindent el lehet cserélni. Nemcsak az az értékes, amit ellophatnak tőled, mint múltkor a bélyegzőpárnákat... Jól van, ez most egyelőre nem kell senkinek... – mondja a matróz lezárva az ügyet.

Az erdőből delfinhangok, csivitelés, mormogás hallatszik, hasonló, mint amiket a benzinkutas hallott. Rémülten fülelnek. A matróz egy ezüstös óriáskondért dob a tűzre. Sötét.

Egy rövid ideig csönd, aztán halkan ugyan, de közvetlen közletről valaki dobolni kezd az üst fenekén.

– Hagyd abba – mondja suttogva, de határozottan a matróz.

– Nem te dobolsz? – kérdezi lélegzetvisszafojtva a kéményseprő.

– Már hogy dobolnék én? Ennyire bízol bennem? Azt hittem, te dobolsz – suttogja a matróz.

– Dobol a halál! Ha lehetne, én inkább fűvósokon... – suttogja torzan a kéményseprő.

– De a te hangod ez egyáltalán? – suttogja a matróz –, még soha nem mondtad a fűvósokat.

– Még soha nem suttogtam. Olyan, mint a halálhörgés – mondja a kéményseprő.

– Ez nem te vagy. De nem fogsz meg. Ma még nem – mondja a matróz, és trappolva, suhogva futásnak ered.

– Várj meg, én vagyok az – mondja a kéményseprő, és váratlanul fölhattintja az arca előtt-alatt az öngyújtóját. Az „üstdobolás” elhallgat.

*

Esőáztatta, lámpáktól csinosan fénylő éjszakai utcán sétál a kövér, az orvos és a bányász. Alakjuk hosszan nyúlik előre.

– Rossz az időztés. Már régen be kellett volna rúgnunk – mondja a kövér tanácsstalanul.

– Plusz a gyógyszerek – mondja az orvos.

– Mennyi pénzünk maradt – kérdezi a bányász.

– Még egy évig elég. Vagy kettőig – mondja a kövér zsirosan kacagva, mintha máris felejtené tanácsstalanságát.

Mögöttük felzúg egy ponyvás teherautó. Utánuk döcög.

– Az alvás ellen a legjobb gyógyszer az ébrenlét – mondja az orvos.

– De ha nem alszok, az egyben azt is jelenti, hogy ébren vagyok? – kérdezi a bányász.

– A föld alatt mindegy – mondja a kövér.

– Egyáltalán nem kár egyetlen percért sem. Most aztán éjt nappallá téve láthatjuk. Vagy nem? – mondja az orvos.

– Én még nem tudom. De ha sokáig hallgatlak... – mondja a bányász.

Megáll mellettük a teherautó, a motor leáll, a reflektorok égve maradnak. A fiatal, de idős ruházatú sofőr fürgén kipattan, megáll, meghajol előttük.

– Este van – mondja szerényen a teherautós –, a legjobb idő arra, hogy garanciák és belátható következmények nélkül jó üzletet kössünk. Nem kérek önkéntől lehetetlent – mondja a teherautós, miközben félrehúzza a teherautón a ponyvát. – A zebra. Uraim. Eladó.

A teherautó platóján egy zebra ácsingózik, a fekete csíkok elképesztően olvadnak bele az éjszakába, mintha ott hiányozna az állat. Sőt, a rácsozat is árnékot vet rá, dupla zebra. De lehet, hogy a hecc kedvéért megpróbálhatnánk egy fehér lóval, mozgó csíkokkal.

– Zárva vagyunk – mondja a kövér. – Afrikai állatokat már évek óta nem veszünk.

– Ez csak látszat, uraim, a zebra nem afrikai állat. A zebra ma már mindenütt megtalálható a világban. Én sem Afrikából jövök. Gondolják, ilyen nyugodt lennék, ha Afrikából jönnék. Nem-nem – mondja nagyon higgadtan a teherautós

– Kár beléd a szó, fiam – mondja a kövér.

– Úgy látom, a zebra tetszik, csak velem van bajuk. Verjenek meg nyugodtan..., ha aztán kifizetik a zebrát – mondja a teherautós nyugodt lélekkel, mint akinek egy csöpp veszténivalója sincs.

– Megverjük? – kérdezi a bányász.

– De a zebra nem kell – mondja az orvos.

– Jól van – mondja a kövér –, menj el a patikába, hozzáál kötszert, jódot, gipszpárnát, aztán majd megegyezünk.

A kövér pénzt ad a teherautósna, aki azt elteszi, majd egy nagy mappát kap elő a kocsiból, feljűjtja lapozgatva.

– Addig nézzék át a zebrakatalógust. Nincs benne afrikai – mondja a teherautós, és egy kézzel összecsapja a katalógust.

*

A lovas vágat (üget, galoppozik?) a kihalt utcákon, aztán kint megint a pusztaságban, esetleg erdőben. A városon kívül, amerre jár, mindenütt lámpás emberek keresztezik az útját, mintha nagyon keresnének valamit, de róla tudomást sem vesznek.

Egy elhagyott vár romjainál az öregasszony ül a két nő kocsijának motorháztetején, kezében távcső. Könnyedén figyel. A lovas hozzá tart. A megérkezést nem látjuk, egyszerűen csak ott ül a lovas az öregasszony mellett a földön, a ló hátrébb, messzebb.

– Soha nem volt jó kereskedő a fiam. Inkább megverette magát, de semmit nem adott el – mondja az öregasszony, miközben leemel szeméről a látcsövet.

– De nem mondta meg neki, hogy a veréstől nem lesz jobb neki?! – mondja a lovas, inkább nyugtázva, mintsem kérdezve.

– Magányos ember nem való kereskedőnek. A szenvedés nem ösztönöz, a halál meg nem jó tanácsadó – mondja az öregasszony, miközben a kezében egy nagy bútordarab (fotel, vitrines szekrény, pamlag) miniatűr változatát forgatja.

A lovas egy botot fog a kezében, a bot végére „állandóra” rágumizva egy kesztyűt, a kesztyűvel kihúzza a gumit, lő, aztán a földbe dőfi. Odalát látni a kis lámpásokat, ahogy az emberek járnak az erdőben.

„Egy nyilvessző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

– Minden boton találunk kifogást, főleg hogy azzal a bottal bármit is meg lehetne mozdítani... – sóhajtja a lovas. – Készül valahová?

A háttérből halk motozás zaja, majd közeledő beszéd.

– Nem te, nem hát, persze, de ezt nem nekem kell beadni. Beadni? Nincs ütőképességem, nincs semmim. Most meg az összes ütő, a tokkal együtt... – morfondírozik, nyöszörög a golfversenyző, mögötte a segéd, de csak a marmonkánával, lévén az ütői eltűntek. Mikor meglátja a lovas és az öregasszonyt, a szavai elakadnak.

A végzet alkonya 8.

„Egy nyílvessző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

– Minden boton találunk kifogást, főleg hogy azzal a bottal bármit is meg lehetne mozdítani... – sóhajtja a lovas. – Készül valahová? A háttérből halk motozás zaja, majd közeledő beszédé.

– Nem te, nem hát, persze, de ezt nem nekem kell beadni. Beadni? Nincs ütőképességem, nincs semmim. Most meg az összes ütő, a tokkal együtt... – morfondírozik, nyöszörög a golferversenyző, mögötte a segéd, de csak a marmonkannával, lévén az ütői eltűntek. Mikor meglátja a lovast és az öregasszonyt, a szavai elakadnak.

– Pedig ez egy kihalt vidék – mondja az öregasszony a lovasnak a golferversenyző csörtetésére és nyöszörgésére célozva, miközben a golferversenyző fölháborodva bámul rájuk, hogyhogy nem osztoznak az ő nagy bánatában.

– Most sem előbb, mint bármikor. Egy-két ember még nem az élet jele – mondja a lovas az öregasszonynak, mintha csak „húzni” akarná a golferversenyzőt.

– Csak lássák el a saját bajukat. Ha nincsen szolgálád, akkor magad ellen, Uram – mondja a magából kifordult golferversenyző a segédnek. – Minden fényűzésben ott lobog a lámpaoltás szele – mondja a golferversenyző, elővesz egy parittyát, az erdőn sétáló-kereső fényfoltok felé lő, egy lámpa csörömpölve kialszik.

– Maga kiszámíthatóbb, mint egy konyhabútor – mondja az öregasszony, és a golferversenyző mellkasára tűzi a kis széket. Az tátott szájjal, mint egy „szivacs”, bámul.

*

Újra a parasztházban vagyunk, este, lámpavilágnál. A két nő, a vörös és a szőke drámaian felöltözve, selyem kesztyűben esznek egy nagy kerek-ovális asztalnál, virslit mustárral. Az asztalon álló elektromos szamovárból szedik ki a virslit, plusz kis fehér tubusos mustár, a kenyér csomagolt kétszersült. Mindkét nő háttérében a lovast ábrázoló nagy méretű fénykép, amint lovával úszik át „egy” nagy vízen, csak egyikén szemben, a másikon háttal. A benzinkutas az asztalhoz tolt magas fotelben ülve alszik, magához szorítva, mintha macival aludna, egy szép fehér, kitömött sirályt.

– Volt már ételmérgezésed – kérdezi a vörös.

– Egy szőcskétől – mondja a szőke.

– Attól is lehet? – kérdezi a vörös.

– Egy revüműsorban, éjfélkor – mondja a szőke.

– De a szőcske az ilyen kicsi – mutatja csodálkozva a vörös a villára szúrt virslikarikát.

– Belenyomtam egy paradicsomba – mondja a szőke.

– Egy paradicsomba? – csodálkozik a vörös.

– Először dinnyével akartam a számot, de ki bír megenni egy dinnyét – mondja a szőke.

– Ki? – kérdezi a vörös.

– Meg annak az a hátránya, hogy sokáig tart megenni, és soha nem tudod, hogy hol a szőcske. De a paradicsomban hamar megvan, nem kell várakozni, találgatni, hogy megetted-e már a szőcskét. Szóval, a paradicsomnál tudod, mikor, hol tartasz – mondja a szőke.

– És más ételmérgezésed nem volt? – kérdezi a vörös.

– Nem igazán. Akkor se nagyon lehetett eldönteni egyébként, hogy most a szőcskétől vagy a paradicsomtól van – mondja a szőke.

– Mást nem ettél aznap? – kérdezi a vörös.

– Mondták még, hogy van az a szám, ahol egy cipzárat kell lenyelni, de azt nem vállaltam, sok a savam – mondja a szőke.

Az öreg benzinkutas meghorkan a fotelben. Kicsit elúszunk:

Azt álmodja a benzinkutas, hogy ő a lovas, vágat, mint a szélvész. Persze, a benzinkutas kisebb, mint a lovas, ezért olyan, mintha csak a lovas ruhái vágatnának. Mintha egy húr elszakadna: a benzinkutas bent áll egy fűrészporról vastagon felszórt könyvtár aulájában.

– Szabad az olvasójegyet – kéri a könyvtárosnő, mintha sokadszorra látná itt a lovast.

– Még nem iratkoztam be – mondja a benzinkutas félénken.

– Akkor iratkozzon be – biztatja a könyvtárosnő.

A háttérben gyerekek jelennek meg, térden állva könyörögnek a lovasnak: – iratkozz be, iratkozz be...!

– Nem – mondja keményen a benzinkutas-lovas.

A könyvtárosnő mintha tudomást sem venne az egészeiről, bemegy a mosdóba. Megmossa, lehűti az arcát. Kis csipeszt vesz elő, a szemöldökét tépkedi:

– Ébren vagyok, álmodok, ébren vagyok, álmodok...

*

Az orvos áll a zebraketreces teherautó mellett, a ketrecben egy teljesen bepólyált férfi ül a zebra mellett, ennek a férfinak a rácson át méri, számolja az orvos a pulzusát. A bepólyált férfi a rácscok árnyéka miatt ugyanolyan csikos, mint a zebra.

– És megvan a befutó – mondja az orvos a pulzusra, kalimpálva. – Mehetünk – mondja az orvos, és beugrik a kövér és a bányász mellé a teherautóba.

A motor nem indul, hörög, nem indul.

A kövér ül a kormánynál, a hiábavaló indítások után kényelmesen hátradől:

– Most előzünk meg egy karambolt – mondja a kövér.

*

Egy sűrűn fás árterületen éjszaka a csónakban evez a matróz. A kéményseprő egy himbálódzó viharlámpánál vizsgálhatja a bélyegeket.

– Szerinted meddig maradt a zacskóban az ápolónő – kérdezi a kéményseprő.

– Amúgy is rosszul lát – mondja a matróz.

– De azt tudja, hogy te voltál ott, meg én – mondja a kéményseprő.

– Sok ilyen embert láthatott már a maga módján – mondja a matróz.

Egy lovast ábrázoló bélyeget tart kezében a kéményseprő, a szellő kikapja a kezéből, és a vízbe hajtja.

„Egy nyilvessző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

A kéményseprő úgy tesz, mintha semmi nem történt volna. Aztán mégis a bélyeg után néz.

– A vízjeles bélyegek valóban többet érnek – kérdezi a matróz.

– Izmhúzódás, ez kell a gályarabnak – mondja a matróz, és a vállához kap.

GONG

A végzet alkonya 9.

„Egy nyilvessző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

A kéményseprő úgy tesz, mintha semmi nem történt volna. Aztán mégis a bélyeg után néz.

– A vízjeles bélyegek valóban többet érnek – kérdezi a matróz.

– Izmhúzódás, ez kell a gályarabnak – mondja a matróz, és a vállához kap.

A kéményseprő egy kisebb hordót gurít elő a lába alól.

– Ezt idd meg, ettől jobban leszel – mondja a kéményseprő.

A matróz leteszi az evezőket, kihúzza a dugót, két szélén fogva a szájához emeli a hordót. A hordó alján tüzet okádó sárkányfej, ami így úgy látszik, mintha a matróz feje lenne.

*

A lovas a városban lépked a lovával, hosszú árnyéka előrenyúlik a kövesúton. Körötte alacsony, legfeljebb kétszintes házak, kisvárosi éjjel. A kezében egy kávéházi újságtartón újság, menetközben olvas. Közben egyre hangosabban teniszlabda puffogása hallatszik, nyögésekkel együtt.

Egyszer csak az egyik kapualjból három teniszruhás, de fehér maszkot viselő férfi ugrik elő, kezükben fenyegetőleg szakadt, lógó húrú teniszütő. Körbefogják, a lovas megáll.

– Friss újság – kérdezi az egyik álarcos kötözködve, rekedtes hangon.

– Harmincnyolc évvel ezelőtti kiadás – mondja a lovas.

– Akkor minek olvasod? – kérdezi a másik álarcos.

– Csak a képeket nézem, meg néha a címet. Mintha mai lenne – mondja a lovas.

– Nem fogod kitalálni, miért állítottunk meg – mondja az első álarcos.

– Pénzt akartok – mondja a lovas.

– Nem – mondja az első álarcos.

– A lovamat – mondja a lovas.

– Ugyan – mondja az első álarcos.

– Az újságot? – kérdezi türelmetlenül a lovas.

– Hova gondolsz?! – mondja az első.

– Bármit megkaphattok – mondja a lovas, most már kissé lenyugodva, és kiszáll a nyeregből.

– Nem egészen – mondja a második álarcos, még keményebbre fogva a teniszütőt.

– Ha nem találd ki magadtól, mit akarunk, akkor nem te vagy a mi emberünk – mondja az első álarcos.

– Pedig szerintem ő a mi emberünk – mondja a harmadik.

– De ha nem találja ki magától, nem megyünk vele semmire – mondja a második álarcos.

– Ez igaz. Csak szeretnénk, ha tudnád, rá kell jönnöd, hogy mit akarunk – mondja az első álarcos.

– Nem lesz elveszett idő – mondja a lovas, már a nyeregben.

Mire a lovas ezt kimondja, már csak a falnak támasztott három szakadt teniszütő áll ott, szakadt fejük fönn, mint három széttépett arc.

*

A bányász vezeti a zebrát, a zebrán a tetőtől talpig bekötözött fiú ül, mögöttük a kövér férfi és az orvos baktat a városkából kivezető éjszakai úton.

– Mennyi időnk van még a napkeltéig? – kérdezi az orvos.

– Néhány óra – mondja a kövér, miközben mellényzsebéből elővesz egy kattintós fedelű órát. Amikor felkattintja, egy pillanatra vakító fényességgel berobban a nap.

– Már egy éve, nem?, mintha hajók nyomát keresnének a tengeren – mondja a kövér harsányan, mintha valami viccet készítené elő.

– Szaga van mindennek, el se tudom tévesztetni – mondja a zebrát vezető bányász, miközben az orrát törölgeti a kantáros kezével.

A távolban föltűnnek a kereső lámpás emberek mozgó fénypontjai.

– Hogy érted ezt a hajókat? – kérdezi az orvos, mintha valami olyan dologról esnék itt szó, ami mintha nem lett volna a tervben.

– Nyugalom – mondja a kövér. – Ha úgy mégy, ahogy egy éve, hogy nem tudod, mi lesz a következő percben, akkor föl is készülsz a meglepetésre, meg nem is, el is tévedtél, meg nem is egészen. Ha nem találd a vízen a hajót, csak a nyomát, az se jelent többet, csak azt, hogy elkéstél. És mi van akkor? – mondja a kövér tudálékosan.

– Hol látod te azt a hajót? – kérdezi a bányász fürkészve.

– Aha – mondja megnyugodva az orvos –, itt van zebrában.

*

A lovas vágat az éjszakai mezőn. Néha egy-egy pillanatra, mint az óra felkattintásánál berobban a vakító nap.

*

Sok szakállas öregember áll az erdőben egy tisztáson, kezükben égő viharlámpa. A golfversenyző gondolkozva, mint egy

parancsnok, hátra tett kézzel sétálgat előttük oda-vissza.

Az öregasszony meg a segéd a kocsiban ül, az öregasszony a rádió keresőgombján tekerget, szokásos rádióhangok.

A golfversenyző csak sétálgat, gondolkodik a szótlan, lámpás öregek előtt. Egyszer csak megáll, az arcát az égre veti.

„Egy nyílvesző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

Az öregasszony a rádión valami egészen csendes helyet talál. Majd szép lassan elindul a szöveg. Egy nem létező nyelven, lassan, szinte szótagolva, suttogva beszél valaki, miközben a golfversenyző az eget nézi:

– Joáventő merdert, zakauviltor me hof...

GONG

A végzet alkonya 10.

„Egy nyílvesző homályosan sodródó háttér előtt vadul röpül.”

Az öregasszony a rádión valami egészen csendes helyet talál. Majd szép lassan elindul a szöveg. Egy nem létező nyelven, lassan, szinte szótagolva, suttogva beszél valaki, miközben a golfversenyző az eget nézi:

– Joáventő merdert, zakauviltor me hof...

Az öregasszony „az arcába temeti a kezét”, mintha hüppögne, síradozna, aztán csuklik, csukladozik, kicsiket köhög, köhint, végül tüsszent, prüszköl.

A nem létező nyelven beszélő elhallgat.

– Bizonyos frekvenciákra én is allergiás vagyok – mondja a golfversenyző, miközben oldalra néz meredten, meglátja golfzsákját egy bokor alatt, mellette három pár „üres” cipő, beültetve színes virágokkal.

*

Hajnalodik. A lovas egy párába burkolt tóhoz vezeti a lovát. A ló iszik. Kicsit arrébb a lovas megpillant valami furcsát a tiszta vízben, de körötte minden tejfehér a hajnali ködtől. Begázol érte a vízbe, kiemeli: egy méretes, kocka alakú jégtömb, belefagyva egy piros fésű és egy piros keretes zsebtükör. Próbálja úgy forgatni a tükröt, hogy lássa magát benne, de mindent lát, csak magát nem. A jégtömb a hóna alatt, fölül a lóra, baktat tovább. Az úton, amerre halad, vízfolyás nyomai. (Ugye, ebben itt a tükör által totálisan megszimbolizáltuk az önkeresést, az olvadó jégben a telő időt, a haladást, amelynek majd eredményétől függően lesz később haladás.)

*

A vörös és a szőke nő a parasztház előtt ülnek hajnalban egy-egy fonott székekben, közöttük a benzinkutas alszik, a kezében nagy, színes táblás könyv, lábai egy lavórnyi, kéken csillogó vízben, a benzinkutas szájából gumicső vezet a lavórba. Köröttük nyulak szaladgálnak. A vörös nő akváriumot tart a kezében, azt vizsgálgatja, a szőke nő fejére dianézó-készülék van gumizva, sorra cseréli a hajnali fényben látható diákat. Azt látja a diákon, ami előtte van: hajnali táj, majd megjelenik rajta a matróz és a kéményseprő, hozzák magukkal a csónakot és a bélyegalbumokat, amelyek pontosan olyanok, mint amilyet a benzinkutas tart a kezében. A kimerevített képek egyre közelednek, majd az egyik álló kép átvált a valóságba.

– Módszeresen kivárvák a hajnalt – mondja a matróz a kéményseprőnek.

A szőke nő feltolja homlokára a diaolvasót.

– Milyen édesek, mint két vattacukor – mondja a szőke.

– Vigyázz, csónak van náluk! – mondja a vörös gyanakodva-pukkadozva.

A csónak már kissé messzebb, a háttérben.

– Be voltak ígérve ezek a matricák – mondja a matróz a két nő előtt állva.

– Bélyegek – javítja sűgva a kéményseprő, kissé a matróz mögé bújva.

A vörös nő megint kuncogni, majd csendesen pukkadozva röhögni kezd, a nevetéstől patakzik arcán a könny, belecsöpög az akváriumba.

A szőke nő egy tarsolyt csatol le a benzinkutas oldaláról, odadobja a matrózna. A matróz gyorsan leteszi az albumokat, elkapja a tarsolyt. Kinyitja, hol a nőre, hol a tarsolyba néz, amely tele van fogakkal. A kéményseprő is belekukkant, lerakja az albumokat.

– Kártyázni – kuncog magában a vörös –, hát nem?, kártyaadós?, mit veszíthet?, a fogait?

A matróz idegesen, bosszankodva, de tehetetlenül hallgatja-nézi a vörös nőt.

– Ne edd magad, na, a lényeg, hogy megvannak a tejfogaid, ennél nagyobb baj már nem lehet – vigasztalja a kéményseprő a matrózt.

*

Egy hajnali, állatvásári forgatag kellős közepén áll a kövér, az orvos, a bányász és a zebra. Egy alacsony néger férfi és egy magas néger nő – mindketten erős dioptriás, fehér csontkeretes szemüvegben –, vizsgálgatják a zebrát, előlről, hátulról, alánéznek, mintha autó lenne. Mindketten a rádióban hallott halandzsza nyelven beszélnek közben.

– Ezek átlátnak a zebrán – mondja az orvos a kövérnek.

– Biztos betegnek lesz – mondja a kövér.

– Míí? – kérdezi az orvos – Lenyeletik vele?

– Nem, ezzel borogatják – mondja a kövér természetesen.

A bányász a háttérben egy slagcsévélővel letekeri a teherautós zebraárusról a fehér kötést, aki pörögve-forogva kavarog, mint a forgószelel, közben mintha recsegne-ropogna az összes csontja, mintha tágulna.

– Azt mondják, hogy az anyámra hasonlítok – zsörtölődik magában a teherautós –, de minek? Fára arany hártját? Vagy fordítva. Ez a legrosszabb. Valamit még eladok, aztán... aztán... aztán...

A két néger szemben áll a kövérral és az orrossal. A férfi elővesz a szájából egy kis ládikát, a nő egy kulcsot.

*

Szintúgy hajnal. A pusztaság közepén áll a golfversenyző, a segéd, az öregasszony és az autó. Az autó benzintankjából kilógó cső a marmonkannába fut. Ruhájukon lobog a szél. A segéd egy fűcsomót vesz ki a zsebéből, lerakja a földre, rá a labdát. Mindannyian a kelő, de még nem látható Nap horizontja felé figyelnek.

A golfversenyző erősen koncentrálni, hunyorít.

Suhint és üt.

– Jaj – mondja egy pillanattal később a golfversenyző, de ez csak egy kis jaj, mintha eszébe jutna egy lényegtelen dolog.

Ekkor villanással berobban az izzó napkorong. Mindenki ott áll, ahol az utolsó jelenetében. A Nap felé kapják a fejüket, amelyek a golfütőhöz hasonlóan suhognak: a vörös, a szőke nő, (a benzinkutas arca: alszik, nem suhog), a matróz, a kéményseprő, a kövér, az orvos, a bányász.

*

A lovas vágat (közelről): a nyakába kötve ring, himbálódzik a fésűs-tükrös jégtábla.

– Jaj – mondja megint a golfversenyző hangja.

A Nap berobban.

A lovas a párálló, izzásra kész pusztaságon át távolodva belevágtat a Napba.

GONG

Szabó T. Anna

Szem

*Nappali kútban fényes, tiszta víz,
mérhető mélység, villódzó falak,
saját arcára lát, ki belenéz,
fénypöttyös írisz, tág szembogarak.*

*A mély hánytorog, tág örvényt kavar,
nap hull a vízre, fénylik, tündököl.
Aki fölébe gyanútlan hajol,
saját szemével nézi a tükör.*

Ezer a nyár

*Ezer a nyár egy a bánat,
hajnal könnye hulló harmat,
madár zengeti a fákat,
fényességgel ébred a nap.*

*Kiszakad a sötétségből,
fényes fej a sötét ölből,
ég könnye, föld verítéke,
nap kezdete, éjjel vége.*

*Fényes fejét földre hajtja,
sűrű sötét betakarja,
szép kezdetben szomorú vég,
nyári reggel, gyönyörűség.*

Jász Attila

Godot-ja várja

*Godot-ra várunk, de nem hiába,
mert megjön majd ő is sűrű trappban,
ahogy az anyja is a csatakos virradatban,
ahol a palicsi költő sétálgatni szokott
korcs kutyáival a téli, fagyott
strandon. Meséli a fürdőorvost,*

*Csáthot s a bálozó Kosztolányit
(emlékezetünk ott bolyongó kedves hulláit),
a felújításra váró épületek után
a vastag jeget, ahol a kutyák,
akár az árvacsáth főhősei,
a női öltözőnél csúszkálnak.*

*Ahol gazdájuk frivol vágyai már úsznának,
mivel folyton fojtott sóhajokat vél hallani.
De a kutyákat ott kellett hagyni,
mikor bombázáskor menekültek.
Mi lehet most velük gazdátlanul,
kérdézném egy megnyitón, Pesten, hol váratlanul
összefutunk. De inkább csak némán álldogálok,
vagy hirtelen más témára váltok.*

Mert titokban reméli, otthon Godot-ja várja.

A költészet olyan

*A költészet olyan dolog, hogy ülsz
egy padon, nézed a fűszálakat.
Pici rezduléseket. Túl feszült
vagy, ezért figyeled, hogy áthalad,
mászik, elrúgja magát legfelül,
felröppen a katica. De hamar
feltűnik újra. Látszik, kimerült,
de nagy nehezen mégis elszáll.
Írjgli őt a költő meg a fűszál.*

*A háttérben nehéz hullámokat
ver egy hajó jelentésteli teste,
üzenete, hogy a mondatokat
szavak fáradt viszonya tartja össze.
Egy ideig szerelmespárokat
a test bilincse majdnem minden este.
A távolság a hosszútávfutókat.
Nézed őket, mint eltévedt ufókat.*

*A költészet néha olyan torony,
ahonnan indokolatlanul elszállsz,
máskor némán dőlsz hátra a padon,
mint katica alatt a gyenge fűszál,
szeretők alatt lopott alkalom.
Előtted már bizonytalanul ott áll
a vers, szinte teljesen meztelen,
s leül melléd, persze, ha engeded.*

Mit mondhatnék

Mit mondhatnék például egy
osztálytalálkozón magamról,
ha rákérdeznek hirtelen,
mi van velem. Mit is csinálok.
Mit mondhatnék erről azoknak,
akik tizenöt éve még
másként ismertek, vagyis akkor
egyáltalán nem lehetett
tudni, kiből mi lesz. Mi is
szeretnék lenni. Semmi. Hát
igen, rejtett vágyaimat
titkoltam mindenki előtt.
Nehéz kérdés most is. Hiába
kérdetik ezt jelen időben,
érvényes válasz a jövőben
létezik. Mikor múltra vált.
Ha majd újra, néhány évtized
múlva kérdik egyáltalán,
mégis, ki voltál öregem.

Ryszard Kapuscinski

Ében

A lomha folyó

Yaoundéban egy fiatal domonkos rendi misszionárius, Stanisław Gurgul vár rám. Elvisz magával Kamerun erdeibe. – Előbb azonban – mondja – elmegyünk Bertouába. Bertouába? Nem tudom, hol van. Sosem jártam ott. Fogalmam sem volt arról, hogy Bertoua létezik! Földünk, bolygónk sok ezernyi, sok tízezer helyből tevődik össze, amelyeknek megvan a maguk neve (ráadásul különbözőképpen ejtve és írva az egyes nyelvekben, ami még tovább növeli számukat), és olyan rengeteg sok van belőlük, hogy az utazó még a töredéküket sem képes megjegyezni. Vagy pedig – mert ez is gyakran előfordul – emlékezetünk tele van helységek, régiók és országok neveivel, amelyeket már semmiféle képpel, látvánnyal, tájjal, semmiféle eseménnyel vagy arccal sem tudunk összekapcsolni. Ráadásul minden összekeveredik, összezavarodik, elhalványul a fejünkben. A Sodori oázist Líbiába tesszük Szudán helyett, Tefe városkát Laoszba Brazília helyett, a kis halászkötőt, Gallét Portugáliába, ahelyett, hogy valóságos helyére, Sri Lankára helyeznénk. A megtapasztalható valóságban oly nehezen megvalósítható egységes világ létrejön agyunkban, annak összegabalyodott, összezavarodott emlékrétegeiben.

A Yaoundéból Bertouába keleti irányban, a Közép-afrikai Köztársaság és Csád felé vezető háromszázötven kilométernyi út szelid, zöldellő dombokon át, kávé-, kakaó-, banán- és ananászültetvények között vezet. Útközben, ahogyan az már Afrikában lenni szokott, időről időre rendőrörsökre bukkanunk. Stanisław ilyenkor megállítja az autót, kidugja fejét az ablakon, és ezt mondja: – *Évêché Bertoua!* (Bertoua püspökség!). A két szó azonnali és mágikus hatást fejt ki. Errefelé mindaz, ami a valláshoz, természetfölötti erőkhöz, a szertartás és a szellem világához kötődik, olyasvalamihez, ami nem látható, nem érinthető, de mégis létezik, méghozzá valóságosabban, mint az egész külsőséges anyagiasság, nos, mindez a tisztelet, komolyság, respektus és egy kevés félelem azonnali reakcióját váltja ki. Tudjuk, hogyan végződik minden játszadozás azzal, ami magasabb rendű és titokzatos, uralkodó és megfelfejthetetlen. Mindig rosszul végződik. Valójában azonban többről van itt szó. A lét forrására és lényegére vonatkozó kérdésről. Azoknak az afrikaiaknak a gondolkodása, akikkel az évek során találkoztam, mélyen vallásos. – *Croyez-vous en Dieu, monsieur?* (Hisz ön Istenben?). Mindig vártam ezt a kérdést, mert tudtam, hogy el fog hangzani, hiszen annyiszor föltették már nekem. És azt is tudtam, hogy aki fölteszi, kutató tekintettel mér végig, figyelni arcom minden rezdülését. Tisztában voltam a pillanat komolyságával, értelmével. És éreztem, hogy válaszom eldönti viszonyunk kölcsönös alakulását, de mindenképpen eldönti a kérdező hozzám fűződő viszonyát. És amikor így válaszoltam: - *Oui, j'en crois* (Igen, hiszek) – láttam a kérdező arcán, mennyire megkönnyebbült, hogyan oldódott fel benne a jelenetet kísérő feszültség és aggodalom, mennyire közel került hozzám áttörve a bőrszín, a státus és az életkorbeli különbség okozta akadályt. Az afrikaiak nagyra értékelték és szívesen használták összekötő kapocsként ezt a magasabb rendű, szellemi sikot, amelyet gyakran nem lehetett szavakkal kifejezni és meghatározni, amelynek létezését és jelentőségét azonban ösztönösen, spontán módon mindenki érezte.

Általában nem feltétlenül volt szó konkrét istenről. Olyanról, amelyet meg lehet nevezni, külsejét, jellemzőit valahogyan le lehet írni. Valami másról volt inkább szó, a hitről, hogy létezik egy Legfelsőbb Lény, amely teremt és uralkodik és áthatja az embert azzal a lelki szubsztanciával, amelynek révén az ember az értelem nélküli állatok és a halott dolgok fölé emelkedik. A Legfelsőbb Lénybe vetett alázatos és elszánt hit teszi, hogy e Lény követeit és földi képviselőit is különleges tisztelet és megbecsülés övezi. Ez a privilégium egyébként kiterjed a legkülönfélébb vallások, egyházak, vallási közösségek itteni egész népes rétegére, amelyben a katolikus misszionáriusok csak elenyésző kisebbséget jelentenek. Afrikában ugyanis megszámlálhatatlanul sok iszlám mollahval és marabuttal, keresztény szekták és csoportok vezetőivel, afrikai istenségek és kultuszok papjaival találkozhatunk. Ezek között az emberek között, bizonyos versengés ellenére, meghökkentő tolerancia uralkodik, az egyszerű emberek irántuk táplált tisztelete pedig általános jelenség.

Ezért aztán amikor Stanisław atya megállítja autóját, és így szól a rendőrösköz: – *Évêché Bertoua!*, azok nem ellenőrzik a papírjait, nem nézik át a járművét, nem kérnek csúszópénzt, csak mosolyognak, barátságosan intenek, hogy mehetünk tovább.

A bertouai kúria épületében eltöltött éjszaka után együtt utaztunk a százhusz kilométernyire fekvő Ngura nevű falucskába. Kilométerekben mérni errefelé az utat azonban megtévesztő és értelmetlen dolog. Ha jó aszfaltra bukkanunk, ekkora távolságot egy óra alatt meg lehet tenni, ha azonban elhanyagolt, úttalan utakra tévedünk, egy napig is eltart az utazás, esős évszakban pedig akár kettőig, háromig is. Ezért aztán Afrikában általában nem azt tudakolják, hogy valami hány kilométerre van, hanem, hogy mennyi idő alatt lehet oda eljutni, s ilyenkor az ember ösztönösen az égre tekint – ha süt a nap, akkor elég lesz, mondjuk, három-négy óra, de ha felhők gyülekeznek az égen, és útközben elkap bennünket egy jókora eső, igazán nem tudhatjuk, mikor érünk célba.

Ngura Stanisław Stanisławek egyházközsége, oda vezet most bennünket ő maga, előttünk haladva autójával. Valójában csak így juthatunk el Ngurába. Afrikában, ha nem a kevéske főútvonal valamelyikén haladunk, el vagyunk veszve. Nincsenek útjelző táblák, föliratok, jelzések. Nincsenek pontos térképek. Ráadásul ugyanazok az utak is más-más irányban futnak az évszakoktól, a vízállástól és az örökös tűzvészek kiterjedésétől függően.

Az egyetlen menedék egy itteni, helybéli ember, valaki, aki ismeri a környéket, olvasni tud a tájból, a jelzésekből, amelyek számunkra legalább annyira érthetetlenek és titokzatosak, mint a kínai írás. Mert például: – Mit mond neked ez a fa? – Semmit! – Semmit? De hiszen ez a fa azt mondja, hogy itt balra kell fordulnod, különben eltévedsz. És az a kő? – Az a kő? Az se mond semmit sem! – Semmit sem? Hát nem látod, hogy a kő azt jelzi, hogy azonnal jobbra, meredeken jobbra kell fordulnod, különben ember nem járta, úttalan utak halála vár rád?

Ez a helyi, jelentéktelen külsejű, mezítlábás ember, aki könnyedén olvas a tájból, megfelfejti annak titokzatos hieroglifáit, ily módon útikalauzunkká, megváltónkká válik. Ezek az emberek mind fejükben hordják a maguk kis geográfiját, az őket övező világ magántérképét, a legértékesebb tudást és művészetet, amely lehetővé teszi számukra, hogy a legkegyetlenebb viharban, a legnagyobb sötétben is megtalálják a hazafelé vezető utat, s ezzel megmentsék életüket.

Stanisławek atya évek óta él itt, gond nélkül vezet hát mennünket a környék bonyolult labirintusain át. Végül aztán eljutunk a plébániájáig, amely valójában szegényes, összetákoltt barakk. Ebben helyezkedik el az iskola, amely azonban nem működik, mert nincs tanító. Az egyik tanterem a papi lakás: ágy, asztal, tűzhely, petróleumlámpa a berendezése. A következő teremben van a

kápolna. A barakk mellett az összedőlt templom romjai. A misszionárius feladata, legfőbb foglalatossága most egy új templom felépítése. Rengeteg huzavona, évekre szóló munka. Nincs pénz, munkaerő, anyag, szállítóeszköz. Minden reménye az öreg autó. Csak nehogy elromoljon, szétessen, csak le ne álljon! Akkor ugyanis minden függőben marad: a templomépítés, az Evangélium tanítása, a lelkek megváltása.

Aztán a hegycsúcsokon haladtunk tovább (odalenn, alattunk pedig sűrű, áthatolhatatlan erdő zöld szövetével letakart hatalmas, a tenger, az Atlanti-óceán határtalanságára emlékeztető síkság húzódott), igyekeztünk arra a helyre, ahol a kanyargós, lomha Ngabadi folyó medrében kincset kereső aranyosok telepe helyezkedett el. Már délután volt, mivel pedig arrafelé nincs szürkület, és a sötétség egy pillanat alatt beköszönhet, először oda tartottunk, ahol az aranyosok dolgoztak.

Mély szurdok alján hömpölyög a folyó. Lapos medre homokos és sóderes. Minden centiméterét föltúrták, mindenütt mély tölcseréket, gödröket, mélyedéseket, vájatokat látni. Ezen a csatatéren félméztelen, verejtékben úszó, lázas izgalommal sürgölődő fekete emberek nyüzsögnek. Ennek a helynek ugyanis sajátos klímája, szenzációvárással, birtoklási vágygal, kapzsisággal, hazardírozással teli, félhomályos játékkaszinóéra emlékeztető atmoszférája van. Mintha egy láthatatlan, mégis mennyire érzékelhető rulett fogogna körbe-körbe szeszélyesen, kiszámíthatatlanul. Mindenekelőtt azonban a sódert kapirgáló kapák tompa hangját, a kézi rostákban rázott homok surrogását és a szurdok alján dolgozó emberek hol kiáltásokra, hol éneklésre hasonlító, monoton hangját hallani odalentől. Nem látjuk, hogy az aranyosok bármit is kiástak, találtak, félretettek volna. Billegetik kis teknőiket, vizet töltenek beléjük, leszűrik, vizsgálják tenyerükön, fénybe tartva a homokot, aztán visszaöntik az egészet a folyóba.

Időnként azonban mégiscsak találunk valamit. Elég fölneézni a szurdok tetejére, a hegyoldalakra, ahol mangófa árnyékában, akácfák és tépett pálmák áttetsző ernyői alatt arabok sátrai sorakoznak. Ezek az arabok a Szaharából, a szomszédos Nigerből, N'Djaménából és Nubiából érkezett aranykeresők. Fehér galabiáikban, szépen tekert hófehér turbánjaikban tétlenül ücsörögnek sátraik előtt, teát szűrőszőlgetnek és díszes nargilét szívznak. Időről időre egy-egy kimerült, inas fekete aranyos fölkapaszkodik hozzájuk a nyüzsgő mélyből. Leguggol az arabhoz, elővesz, kibont egy papírdarabkát, amelynek gyűrött alján ott lapul néhány aranyfényű porszem. Az arab közönyösen szemügyre veszi, mérlegel, számol. Közli az árat. A maszatos fekete kameruni, e föld és folyó ura, hiszen övé ez az ország, és látszólag övé az arany is, nem vitatkozik, nem makacskodik az árat illetően. Egy másik arab ugyanannyit adna. És a következő is. Az ár szabott. Itt monopol helyzet van.

Besötétedik, a szurdok kiürül, elcsöndesedik, már nem is látni a szurdok belsejét, az egész már csak fekete, kialudt mélység. Indulunk a Colomine nevet viselő telepre, amely ideiglenesen összetákoltt városka, olyan átmeneti és ócska, hogy lakói nem fognak sajnálkozni, ha el kell hagyniuk, amikor a folyóból elfogy az arany. Egyik fészker a másikhoz, bódé a bódéhoz ragasztva – így húzódnak a nyomorúságos utcácskák mind egy irányba, a bárokkal, üzletekkel teli főutca felé tartva, ahol az esti és éjszakai élet zajlik. Villany nincs. Mindenütt lámpások, mécsesek, gyertyák világítanak, a földön pedig hasábfák, tuskók égnek. Villog, imbolyog minden, amire fényük rávetül. Itt holmi emberalakok suhannak el, ott egy arc jelenik meg, egy szempár villan, egy kéz válik láthatóvá. Ez a lemezdarab egy háztető, ami megvillant, egy kés, ez a levágott deszkadarab pedig ki tudja, honnan került ide, és mi célt szolgál. Semmi sem kapcsolódik egymáshoz, nem képez egészet. Csak azt tudjuk, hogy ez a sötétség itt, körülöttünk mozog, formái vannak, és hangokat hallat. Hogy valamilyen fény segítségével a felszínre hívhatjuk belső életét, beletekinthetünk, de ahogy a fény kialszik, minden elvész, eltűnik szemünk elől. Több száz arcot láttam Colominében, sok beszélgetésnek voltam fültanúja, rengeteg jövő-menő, sürgölődő, üldögélő ember mellett haladtam el. A lámpások imbolygó fénye miatt szétszabdalt képek, az állandó villódzás, szétaprózódás azonban nem teszi lehetővé, hogy bármely arc is valamely alakhoz, bármely hang is konkrét, ottani személyhez kapcsolódjék emlékeimben.

Reggel elutaztunk délre, a Nagy Erdőbe. Előbb azonban ott volt még a dzsungelt átszelő Kadei folyó (a Yunbi és Bolobo magasságában a Kongóba ömlő Sangha mellékfolyója). Az itteni alapelveknek megfelelően, hogy ugyanis az egyszer elromlott dolgot már soha többé nem javítják meg, a komp, amelyen át kellett volna kelniük, merő ócskavasra emlékeztetett. Ott tekergett azonban három fiú, akik képesek voltak mozgásba hozni a hatalmas monstrot. A komp óriási, négyszögletes, lapos fémdoboz. Fölötte a folyó fölé feszített acélsodrony. A fiúk egy nyikorgó hajtókart tekerve, a sodronyt hol megfeszítve, hol ellazítva, vezetik – lassacskán, igen lassacskán – a kompot (velünk és autónkkal együtt) a folyó túloldalára. Ez a manőver persze csak akkor jár sikerrel, ha a víz sodra lomha, lassú. Elég, ha a víz megmoccan, feléled, s a Kadei, a Sangha, a Kongó hullámain vergődve az Atlanti-óceánban landolunk.

Az átkelést követő utazás elmerülés a Nagy Erdőben, lesüllyedés, lesodródás egy másfajta, zöldes, homályos, áthatolhatatlan valóság aljára, labirintusaiba, alagútjaiba, belsejébe. A trópusi őserdőt nem lehet összehasonlítani semmiféle európai erdővel, semmiféle egyenlítői dzsungellel. Az európai erdők szépek és gazdagok, de közepes méretűek, a fák mérsékelten magasak – el tudjuk képzelni, hogy fölmászunk akár a legmagasabb kőris vagy tölgy csúcsára is. A dzsungel pedig ágak, gyökerek, hajtások, liánok gigantikus csomóvá tekeredő gomolyagja, gubanca, párás melegben összeszoruló, sokszorozódó élet, zöld kozmosz.

A trópusi őserdő más. Monumentális méretű, a fák harminc, ötven méterre vagy még magasabbra nőnek benne, gigantikusak, hibátlanul egyenesek, lazán helyezkednek el, jól érzékelhető távolságot tartanak egymástól, szinte nincs is aljnövényzetük. És most, amikor bejutok a Nagy Erdőbe, az égigérő sequoiák, mahagónik, óriásfenyők közé, olyan érzés fog el, mintha egy nagy székesegyház küszöbére lépnék, egyiptomi piramis belsejébe igyekeznék vagy az Ötödik Sugárút felhőkarcolói között állnék.

Az ide vezető utakon gyakran csak kinkeservesen lehet utazni. Vannak olyan kátyús, gödrös szakaszok, ahol valójában nem is lehet haladni, az autó úgy imbolyog, mint viharba került bárka, minden méter megtétele valóságos kinszenvedés. Csak azok a hatalmas méretű, gőzmozdony nagyságú motorral hajtott teherautók győzik le a könnyedén az akadályokat, amelyeken a franciák, olaszok, görögök és hollandok szállítják innen a fát Európába. Mert itt, az őserdőben éjjel-nappal folyik a fakitermelés, a Nagy Erdő területe állandóan csökken. Mindegyere óriási, letarolt tisztásokat látni, amelyeken hatalmas, friss rönkök meredeznek a földből. A fűrészek átható sivitása kilométereken át visszhangzik.

Valahol ebben az őserdőben, amelyben mindannyian oly kicsiknek érezzük magunkat, élnek még nálunk is kiszolgáltatottabbak – az őserdő állandó lakói. Ritkán lehet velük találkozni. Útközben elhaladunk szalmakunyhók mellett, de embert sehol sem látunk. A kunyhók gazdái valahol az erdő belsejében vannak. Madarakra vadásznak, bogyt gyűjtenek, gyökereket üldöznek, mézet keresnek. Minden ház előtt rúdra vagy kihúzott madzagra akasztva bagolytollat, hangyászkarot, skorpiópotrohot vagy kígyófogat látni. A titok ezen apróságok elrendezésében rejlik. Ebből lehet megtudni, hol kell keresni a házigazdát.

Éjszaka megpillantottunk egy egyszerű, falusi templomot és mellette egy szegényes épületet – a plébániát. Célba értünk. Az egyik szobácskában petróleumlámpa égett, a halvány, imbolygó fény a nyitott ajtón át a tornácra vetődött. Bementünk a házba. Mindenütt csönd és sötétség. Kis idő múlva aztán előjött egy magas, sovány férfi világos reverendában: a dél-lengyelországi Jan atya. Beesett,

izzadt arcában nagy, égő szempár világított. Rátört a malária, látszott, hogy lázas, sejteni lehetett, hogy testét hideglelés és görcsök kínozzák. A végletekig kimerült, apátiába zuhant ember halkán beszélt. Szeretett volna illően fogadni, megvendégelni minket, ám gondterhelt gesztusaiból, céltalan toporgásából látszott, hogy nincs mivel, nincs hogyan. A faluból jött egy idős asszony, rizst kezdett nekünk melegíteni. Vízet ittunk, aztán egy fiú hozott egy üveg banánsört. – Miért lakik itt, atyám? – kérdeztem. – Miért nem utazik el innen? – Jan atya olyan ember benyomását keltette, akiben egy rész már kialudt. Valami már nem volt meg benne. – Nem mehetek el – válaszolta. – Valakinek őriznie kell a templomot. – És kezével az ablak mögött látható fekete tömbre mutatott.

A szomszédos szobában feküdtem le, de nem tudtam elaludni. Hirtelen az egykori ministrálás szavai toltak emlékezetembe. Pater noster, qui es in caeli... Fiat voluntas tua... sed libera nos a malo...

Reggel a fiú, akit este láttam, egy drótra akasztott horpadt felnit kongatott kalapáccsal. A felni a harangot helyettesítette. Stanislaw és Jan reggeli misét tartott a templomban. A misén csak ketten voltunk – a fiú és én.

Madame Diuf hazafelé tart

Eleinte semmi sem utalt arra, mi lesz később. Hajnalban a dakari pályudvar üres. A vágányokon csupán egy vonat áll, amely délelőtt indul Bamakóba. Egyébként itt ritkán indulnak és érkeznek vonatok. Egész Szenegálban csupán egy nemzetközi vonal van: Bamakóba, Mali fővárosába, és szintén csak egy rövid belföldi vonal: Saint-Louisba. A bamakói vonat hetente kétszer közlekedik, a Saint-Louis-i naponta egyszer. A pályaudvaron tehát leggyakrabban senki sincs. Még a pénztárost is nehéz megtalálni, aki, állítólag, egyúttal az állomásfőnök is.

Csak amikor már a nap a város fölött áll, akkor jelennek meg az első utasok. Sietség nélkül foglalnak helyet a fülkékben. A vagonok itt kisebbek, mint Európában, a vágányok keskenyebbek, a fülkék szűkebbek. Eleinte azonban van elég hely. Még a peronon találok két glasgow-i skót fiatalot, akik Nyugat-Afrikában utazgattak Casablancából Niameybe. – Miért Casablancából Niameybe? Nem nagyon tudják. Csak, így döntöttek. Együtt vannak, és ez láthatóan kielégíti őket. Mit láttak Casablancában? Tulajdonképpen semmit. És Dakarbán? Valójában szintén semmit. Nem érdekli őket a városnézés. Ők csak utazgatni akarnak. Utazni és utazni. A különleges út a fontos számukra és az útközben együtt átélt élmények. Nagyon hasonlítanak egymásra – világos, Afrikában szinte átlátszónak tetsző bőr, gesztenyeszőke haj, sok szeplő. Angol beszédük erősen skótos, vagyis keveset értek belőle. Egy ideig hármasan ülünk a kupében, közvetlenül az indulás előtt azonban csatlakozik hozzánk egy testes, energikus asszonyság bő, buggyos, igen tarka bububan (itteni, bokáig érő szoknya). – Madame Diuf! – mutatkozik be, és kényelmesen elhelyezkedik az ülésen.

Indulunk. A vonat kezdetben az egykori gyarmati Dakar szélén halad. Dakar szép, pasztellszínű, festői tengerparti város, strandok és teraszok közt helyezkedik el egy kiszögellésen, kicsit Nápolyra, kicsit Marseille villanegyedeire, Barcelona művészi elővárosaira emlékeztet. Pálmák, kertek, ciprusok, bougainvilleák. Lépcső-utcák, sövények, zöld gyepek, szökőkutak. Párizsi butikok, olasz szállodák, görög éttermek. Az egyre gyorsabban robogó vonat lassan elhagyja ezt a kirakat-várost, enkláve-várost, álmvárost, amikor hirtelen, egy pillanat alatt sötét lesz a fülkében, kintről pedig csattogás, ropogás, kétségbeesett kiáltás hallatszik. Az ablakhoz ugrom, amelyet Edgar (a skót fiatalember) sikertelenül próbál felhúzni, hogy kizárja a befelől szálló por- és szemétfelhőket.

Mi történt? Látom, hogy eltűntek a buja, virágokkal teli kertek, elnyelte őket a föld, és valamiféle sivatag kezdődött, de emberekkel, bódékkal, fészerekkel teli sivatag, homoktenger, amelyen a nyomornegyed, az afrikai városok többségét övező kaotikus slum, komor bidonville húzódik. Mivel pedig az ilyen nyomornegyed igencsak szűkös, a bodegák összeszorulnak, szinte egymásra épülnek, a vasúti töltés és vágány az egyetlen szabad hely, ahol piacozni lehet. Így aztán reggel óta nagy itt a forgalom. Az asszonyok a földre, tállakra, tálcákra, kis asztalokra rakják ki árujukat – banánt, paradicsomot, szappant és gyertyát. Afrikai szokás szerint szorosan egymás mellé préselődnek. És ekkor jön a vonat. Jön nagy lendülettel, zakatolva, fűtülve. Mindenki kiabálva, nagy riadtan, pánikba esve kapkodni kezd, amit ér, és menekül, ahogy a lába bírja. Korábban nem tudnak félrehúzódni, mert nem lehet pontosan tudni, mikor érkezik a vonat, ráadásul nem is látni messziről, mert hirtelen bukkan föl egy kanyar mögül, egyetlen megoldás marad hát: menekülni az utolsó pillanatban, akkor, amikor a nekivadult vasparipa már az ember hátát éri, s úgy súvít, mint valami halálosztó rakéta.

Az ablakból látom a szertefutó tömeget, a rémült arcokat, az ösztönösen, védekezéséért előre nyújtott kezeket, látom, hogyan buknak föl az emberek, gurulnak lefelé a töltés oldalán fejüket kezükkel takarva. S zajlik mindez óriási porfelhők közepette, szanaszét repkedő műanyagcsatnyakok, papír- és rongydarabok kíséretében.

Sokáig tart, míg átbogunk a vásártéren, letarolt csatateret, porfelhőket hagyva magunk mögött. És embereket, akik minden bizonnyal megpróbálják valamiképpen helyreállítani a rendet. Kiérünk az akácfákkal és kőbányákkal benőtt néptelen, nyugodt, tágas szavannára. Madame Diuf azt mondja, hogy az a pillanat, amikor a vonat lerombolja és mintegy levegőbe röpíti az egész vásártéret, ideális időpont a tolvajok számára, akik egyenesen várják az ilyen pillanatot. Kihasználják a zűrzavart, s a vonatkerekek által felvert porfüggöny mögé rejtőzve rávetik magukat a szétszóródott áruira, és visznek mindent, ami a kezük ügyébe esik.

– Ils sont malins, les voleurs! – kiáltja szinte lelkesedve.

Mondom a fiatal skótoknak, akik először járnak ezen a földrészen, hogy az utóbbi két-három évtizedben az afrikai városok megváltoztatták arculatukat. Az, amit az imént láttak – a szép mediterrán Dakar és a borzalmas sivatagi Dakar – jól illusztrálja azt, ami az itteni városoknál történt. Valamikor a közigazgatás, a kereskedelem és az ipar központjai voltak. Funkcionális képződmények, amelyek termelési és szervező feladatokat láttak el. Ezekben a rendszerint nem túl nagy városokban csak azok laktak, akiknek ott munkájuk volt. Az, ami ezekből a központokból megmaradt, ma már csupán töredéke, darabkája, kis szelete az új városoknak, amelyek még a kicsiny, gyéren lakott országokban is óriásira növekedtek, hatalmas molochokká váltak. Igaz, hogy a városok az egész világon gyorsított ütemben növekszenek, mert az emberek könnyebb, jobb életet remélnek a várostól, Afrika esetében azonban egyéb tényezők is közrejátszottak a hiperurbanizáció kialakulásában. Az első ilyen tényező a hetvenes, majd a nyolcvanas években fellépő aszály volt. A mezők kiszáradtak, az állatok elhullottak. Emberek milliói haltak éhen. Más milliók a városokban kerestek menedéket. A városok nagyobb túlélési esélyt adtak, mert ott osztották el a külföldi segélyeket. A szállítás Afrikában túlságosan nehézkes és drága ahhoz, hogy az élelmiszer-segélyek eljussanak a falvakba, ezért aztán a falusiaknak kell a városba menniük, hogy a segélyből részesüljenek. Csakhogy annak a törzsnek, amely egyszer már elhagyta földjét, elvesztette állatait, nem lesz lehetősége mindezek visszaszerzésére. Ezek az emberek, akik ettől kezdve már mindig külföldi segítségre lesznek utalva, addig élnek, amíg a segélyezést valaki meg nem szünteti.

A város a nyugalom, a biztonság délibábjával is kecsegtetett. Különösen a polgárháborúk és a warlordok terrorja által gyötört országokban. A gyenge, védtelen emberek a városokba menekültek arra számítva, hogy ott esélyük lesz az életben maradásra. Emlékszem a kelet-kenyai Mandera és Garissa városokra a szomáliai háború idejéből. Amikor közeledett az este, a szomáliaiak nyájaikkal együtt bejötték a legelőkről, és a város köré tömörültek. Éjszaka izzó fénygyűrű vette körül a várost. A jövevények égették lámpásaikat, mécseseiket, fáklyáikat. A város közelében nagyobb biztonságban érezték magukat. Hajnalban a gyűrű kialudt. A szomáliaiak szétszéledtek, elindultak nyájaikkal a távoli legelők felé.

A szárazság és a háború tehát elnéptelentette a falvakat, lakóikat a városokba űzte. Ez a folyamat éveken át tartott. Emberek

millióit, tízmillióit érintette. Angolában és Szudánban, Szomáliában és Csádban. Tulajdonképpen mindenütt. Gyerünk a városba! Volt ebben reménykedés a megmenekülésben, de benne volt a kétségbeesés reflexe is. Hiszen senki sem hívta, senki sem várta ott őket. Mentek félelemtől hajtva, maradék erejüket összeszedve, csak elbújni valahol, csak megmaradni!

Arra a táborhelyre gondolok, amely mellett Dakarból kifelé tartva elhaladtunk, lakóinak sorsán töprengek. Létük átmenetiségén, e lét célszerűségére, értelmére vonatkozó kérdésen, amelyet egyébként senki sem tesz fel senkinek, még önmagának sem. Ha a teherautó nem hoz élelmet, éhen halnak. Ha a lajtos kocsi nem hoz vizet, szomjan halnak. A városba nincs miért menniük, a faluba nincs mihez visszatérniük. Semmit nem természetnek, állatot nem tartanak, nem állítanak elő semmit. Sehol sem tanulnak. Nincs címük, pénzük, személyi okmányuk. Mindannyian elvesztették otthonukat, sokan a családjukat is. Nincs kihez menniük, hogy panaszkodjanak, nincs senki, akitől bármit is várnának.

A világ egyre fontosabb kérdése nem az, hogyan lehet élelmezni az embereket, hiszen élelemből van elég, néha csak szervezés és szállítás kérdése az egész, hanem az, hogy mit kezdünk az emberekkel. Mit kezdünk sok-sok millió ember jelenlétével a földön? Kihaszíratlan energiájukkal? A magukban hordott erővel, amelyre, úgy tetszik, senkinek sincs szüksége? Milyen helyet foglalnak el az emberiség családjában? Teljes jogú tagok? Kárvallott rokonok? Tolakodó bajkeverők?

A vonat lassított, állomáshoz közeledtünk. Észrevettem, hogy a vagonok felé embertömeg szalad, rohan kétségbeesetten, mint holmi öngyilkos csapat, amely azonnal a kerekek alá veti magát. Asszonyok voltak és gyerekek, akik banánt, narancsot, sült kukoricát és datolyát árultak. A vagonok ablakaihoz tömörültek, mivel azonban árujukat fejükre helyezett tálcán kínálták, nem lehetett látni sem az árusokat, sem az arcukat, csak a nyomuló banánfürtöket, amelyek kiszorították a datolyahalmokat, dinnye piramisokat, és lökték félre a szétszóródó narancsokat.

Madame Diuf a maga terjedelmes alakjával azonnal elfoglalta az ablak egész terét. Válogatott a peron fölött imbolygó gyümölcs- és zöldségalmokból. Alkudozott, veszekedett. Időnként hátrafordult hozzánk, és hol egy fürt zöld banánt, hol érett papaját mutatott felénk. Zsákmányát párnás, kövér kezében méregette, és diadalmasan mondta: – A Bamako? Cinq fois plus cher! A Dakar? Dix fois plus cher! Voilá! – És a vásárolt gyümölcsöt lerakta a padlóra és a polcokra. Más vásárló azonban nem nagyon volt. A gyümölcs piac szinte érintetlenül hullámzott szemünk előtt. Azon gondolkodtam, miből élhetnek ezek a vonatot ostromló emberek. A következő vonat néhány nap múlva jön erre. A közelben nem látni semmiféle települést. Kinek adnak hát el bármit is? Ki vásárol tőlük?

A vonat megrándult és elindult, Madame Diuf elégedetten ült le. De valahogy úgy helyezkedett el, hogy kifejezetten több lett belőle. Nem ült, hanem uralkodó pózban elhelyezkedett, mintha elhatározta volna, hogy teste tömegét kiszabadítja az addig gúzsba kötő, számunkra láthatatlan fűzőkből, hogy pihenjen egyet szabadon. A füke megtelt a növekvő, lihegő és izzadt madame-mal, karja, csipője, keze és lába eluralkodott rajtunk, Edgart és Clare-t (a skót lányt) az egyik sarokba, engem a másik sarokba nyomott úgy, hogy alig maradt számomra hely.

Ki akartam menni a fülkéből, hogy kiegyenesítsem tagjaimat, de kiderült, hogy ez lehetetlen. Eljött az imádkozás ideje, a folyosók megteltek kis szőnyegeiken térdeplő, ritmikusan hajlongó férfiakkal. A folyosó volt az egyetlen hely, ahol imádkozhattak. A vonaton való utazás még így is liturgiai nehézséget jelentett: az iszlám ugyanis megköveteli hívőitől, hogy Mekka felé fordulva imádkozzanak, a vonatunk viszont folyton kanyargott, változtatta az irányt, veszélyesen olyan szögben haladt, hogy az istenfélők a szent helynek háttal hajlonghattak volna.

Bár a vonat folyton kanyargott, lavírozott, a táj mit sem változott. Sahel: száraz, homokos, világosbarna, néha sötétbarna, napégette síkság. Itt-ott a homok és a kövek fölé emelkedő száraz, szúrós, szalmasárga fűcsomók. Sárgás sósaborbolya és hajlékony tamariszkusz bokrok. Ritkás, sápadt árnyékok a bokrokon, füveken és a földön – a mindenütt látható tüskés, tekergős akácok árnyékai. Csönd. Pusztaság. A fullasztóan meleg nappal remegő, fehér levegője.

Tambacounda nagy állomásán elromlott a mozdony. Megrepedtek valamilyen szelepek, az olaj lefolyt a töltésen. Helybéli fiúk sietve üvegekbe és konzervdobozokba fogták fel. Itt semmi sem vész kárba. Ha kiszóródik valamilyen mag, összeszedik az utolsó szemig, ha megreped egy vizes fazék, minden csepp vizet megmentenek, megisznak.

Minden jel arra mutatott, hogy hosszabb ideig kell várakoznunk. Gyorsan összesereglett jópár kíváncsiskodó a városkából. Ajánlottam a két skótnak, hogy szálljunk le szétnézni, elbeszélgetni. Határozottan visszautasítottak. Nem akarnak senkivel sem találkozni, elbeszélgetni. Nem akarnak senkit sem megismerni, meglátogatni. Ha valaki közeledik hozzájuk, elfordulnak és elmennek. Legszívesebben egyszerűen elmenekülnének. Viselkedésük rövid, ám kellemetlen tapasztalatokból származik. Meggyőződtek róla, hogy ha valakivel szóba elegyedtek, az illető utána mindig akart tőlük valamit. Különbő dolgokat – arra számított, hogy elintézznek neki valamilyen ösztöndíjat, munkát szereznek, pénzt adnak. Az illetőnek mindig beteg szülei, eltartandó testvérei voltak, ő maga pedig napok óta nem evett. A panaszok, siránkozások rövidesen ismétlődni kezdtek. A két fiatal nem tudta, hogyan reagáljon. Tehetetlenek voltak. Végül csalódottan, kedvetlenül közös elhatározásra jutottak: semmi kapcsolat, találkozás, beszélgetés! És most ehhez tartják magukat.

Mondom a skótoknak, hogy az itteniek követelőző magatartása abból az afrikaiak többségében élő meggyőződésből fakad, hogy a fehér embernek mindene megvan. Mindenesetre sokkal, sokkal több mindene van, mint a feketének. És ha egy ilyen fehér ember az útjába kerül, az afrikainak az olyan, mintha egy tyúk aranytojást tojt volna neki. Ki kell használnia ezt az esélyt, nem bambulhat el, nem hagyhatja elveszni a jó alkalmat. Annál kevésbé, mivel sokuknak valóban semmijük sincs, mindenre szükségük van, s annyi mindenre vágyanak.

De benne van ebben a szokások, az elvárások óriási különbözősége is.

Az afrikai kultúra cserekultúra. Te adsz nekem valamit, én pedig köteles vagyok azt viszonzni. De ez nemcsak kötelességem, a becsületem, tisztességem, emberségem is ezt diktálja. A csere aktusában az emberek közötti viszony legmagasabb formái jutnak kifejezésre. Két fiatal házassága, akik utódaikon keresztül meghosszabbítják az ember jelenlétét a földön és biztosítják, hogy létezni fogunk, hogy az élet folytatódik, ez a házasság is tulajdonképpen törzsek közötti csere útján jön létre: asszonyt adnak a törzs számára nélkülözhetetlen javakért cserébe. Az ilyen kultúrában minden a viszonzást követelő ajándék formáját ölti. A viszonzatlan ajándék nyomja annak a lelkét, aki nem viszonzta azt, lelkiismeret-furdalást, bajt, betegséget, sőt, halált is okozhat. Ezért az ajándék elfogadása jelzés, ösztönzés arra, hogy azonnal viszontlépéseket tegyék, minél előbb helyreállítsam az egyensúlyi állapotot: kaptam? viszonzom!

Sok félreértés származhat abból, ha az egyik fél nem érti, hogy a csere tárgyát különböző rendű dolgok képezhetik, például jelképes értéket cserélünk anyagi javakra és vice versa. Ha egy afrikai a skót fiatalokhoz közeledik, valójában egy sor ajándékkal halmozza el őket: megajándékozza őket a személyével és figyelmével, információkkal szolgál, felhívja figyelmüket a tolvajokra, biztonságot nyújt stb. Magától értetődik, hogy ez az adakozó ember mindezért valamilyen ellenszolgáltatásra, viszonzásra, elvárásainak teljesítésére számít. Ehelyett azt látja döbbenet, hogy a két skót fiatal savanyú képet vág, sőt, háttal fordít, és elmegy!

Este tovább indultunk. Kicsit hűvösebb lett, könnyebben lélegeztünk. Kelet felé tartottunk, a Sahel belsejébe, Afrika belsejébe. A

vasútvonal Goudirin, Dibolin és a már Maliban lévő nagyváros, Kaysen át vezetett. Madame Diuf minden állomáson bevásárolt. A fülke megtelt narancssal, görögdiannyéval, papajával, sőt, szőlővel. Most faragott székeket, bronz gyertyatartókat, kínai törülközőket, francia szappant vásárolt. Egyfolytában győzedelmes kiáltásokat hallatott: – Voilr, m' sieurs dames! Combien cela cou'te f Bamako? Cinq fois plus cher! Et f Dakar? Dix fois! Bon Dieu! Quel achat! – Most már a teljes ülést elfoglalta. Elvesztettem ülőhelyemet, de a skótoknak is már csak egy parányi hely maradt a gyömolcsökkel, mosóporokkal, blúzokkal, szárított gyógyfüvekkel, vetőmagot, kölest, rizst tartalmazó zacskókkal plafonig zsúfolt fülke túloldalán.

Olyan érzésem támadt – mert álmos voltam, s mintha rémálmokat láttam volna –, hogy a Madame folyton nő, egyre nagyobb és nagyobb lesz. Bő bubuja felfogta az ablakon át beáramló levegőt, megdagadt, megfeszült, mint egy vitorla, hullámzott és csattogott. Madame Diuf hazafelé tartott Bamakóba büszkén, hogy milyen jól vásárolt. Győztesen, elégedetten betöltötte az egész fülkét.

Ahogy néztem Madame Diufot, mindent betöltő, dinamikus uralmát, monopol helyzetét és mindenén átgázoló céltudatosságát, rádöbbentem, hogy mennyire megváltozott Afrika. Eszembe jutott, hogyan utaztam ugyanezen a vonalon évekkor korábban. Akkor egyedül ültem a fülkében, ugyan ki merete volna megzavarni egy európai nyugalmát, kényelmét? Most pedig egy bamakói kofa, ennek a földnek az úrnője szemrebbenés nélkül kiszorít a fülkéből három európai jelezeve, hogy számukra nincs itt hely.

Hajnali négykor értünk Bamakóba. Az állomás tele volt emberekkel, a peronon sűrű tömeg hullámzott. Fülkénkbe berontott egy csapat zajongó fiú. A madame holmijáért jöttek, hogy hazavigyék. Leszálltam a vonatról. Egy férfi kiáltozására lettem figyelmes. A hang irányába tolakodtam. Megláttam egy franciát szakadt ingben, amint ül a peronon, jajgat és átkozódik. Ahogy leszállt a vonatról, abban a pillanatban ellopták mindenét. Csak bőrdöngőfogantyúja maradt a kezében, s most azzal a bőrdarabbal fenyegette a világot.

Só és arany

Bamakóban egy Centre d'Accueil nevű menhelyen lakom, amelyet spanyolországi apácák vezetnek. Pár garasért lehet itt szobát bérelni, amelyben moszkítóhálósággal védett ágy áll. Ez a háló a legfontosabb, nélküle a szúnyogok mindenkit halálra marnának. (Az emberek, ha Afrikáról van szó, borzadva gondolnak olyan veszélyekre, mint egy oroszlánna, egy elefánttal vagy egy kígyóval való találkozás, pedig az itteni igazi ellenségek szemmel alig vagy egyáltalán nem láthatók.) A Centre d'Accueil negatív oldala, hogy a tíz bérelhető szobára csak egyetlen tusoló jut. Ráadásul azt is állandóan egy fiatal norvég foglalja el, aki indulásakor nem volt tisztában azzal, hogy Bamakóban ilyenkor milyen borzalmas a meleg. Afrika belseje valójában folyton fehér izzásban van. Ezt a fennsíkot állandóan éri a nap, amely mintha közvetlenül a föld fölött függene – elég egy óvatlan mozdulattal kilépni az árnyékból, s máris ott helyben elégünk. Az európai jövevényekre még egy lélektani tényező is hat – tudják, hogy a pokol belsejében vannak, távol a tengerőtől, az enyhébb éghajlatú vidékektől, és a bezártság, elszakítottaság, távolság ez az érzése sorsukat még elviselhetetlenebbé teszi. Az említett norvég férfi mindenesetre néhány nap után a forróságtól félholtan úgy döntött, hogy itt hagy mindent, és hazamegy, várnia kellett azonban a repülőjáratra. Úgy ítélte meg, hogy azt a pillanatot csak úgy éri meg, ha addig ki sem jön a tus alól.

A száraz évszakban itt valóban elviselhetetlen a hőség. Az utca, ahol lakom, már reggel óta kihalt. A falak mentén, az átjárókban, kapualjakban mozdulatlan emberek ülnek. Ülnek az eukaliptuszok és mimózák árnyékában, egy nagy, terebélyes mangófa és egy magas, tűzvörös bougainvillea alá húzódvá. Ülnek a mór bárja előtt egy hosszú padon és a sarki bolt előtt álló üres ládák. Bár sokszor hosszasan figyeltem őket, nem tudnám megmondani, hogy így ülőben mit is csinálnak. Mert valójában nem csinálnak semmit sem. Még csak nem is beszélgetnek. Az orvosi várókban órákig ücsörgő emberekre emlékeztetnek. Bár ez sem jó hasonlat. Az orvos ugyanis végül csak megérkezik. Itt viszont nem érkezik senki sem. Nem érkezik, nem távozik. A levegő remeg, hullámzik, nyugtalanul mocorog, mint mikor az üstben forr a víz.

Egyik nap az apácákat meglátogatta egy Jorge Esteban nevű valenciai honfitársuk. Utazási irodája volt Valenciában, és azért utazgatott Nyugat-Afrikában, hogy anyagot gyűjtsön egy turisztikai reklámfüzethez. Jorge nyájas, vidám, energikus ember volt. Született mókamester. Mindenütt otthon érezte magát, minden megfelelt neki. Nálunk csak egy napot töltött. A tűző napra rá se hederített, a fullasztó hőségtől egyenesen erőre kapott. Kicsomagolta fényképezőgépekkel, objektívakkal, szűrőkkel, filmtekercsekkel teli táskáját, aztán járnai kezdte az utcákat, szóba elegyedett az üldögélő emberekkel, tréfálkozott, ígért ezt-azt. Aztán három lábú állványra helyezte Canon gépét, elővett egy futball-sípót, és fújni kezdte. Az ablakból néztem mindezt, és nem hittem a szememnek. Az utca egy pillanat alatt megtelt emberekkel. Pár perc múlva nagy kört alkottak, és táncolni kezdtek. Nem tudom, honnan, de előkerült néhány gyerek is üres pléhdobozokkal, azokat ütögették ütemesen. A többiek is verték a ritmust tenyerükkel tapsolva, lábukkal surrogva tánc közben. Az emberek föléledtek, megmozdult bennük a vér, erőre kaptak. Látszott, mennyire szórakoztatja őket a tánc, mennyire örülnek, hogy élet költözött beléjük. Valami megmozdult, történt az utcán, a környezetünkben, bennük, magukban. Megmozdultak a házfalak, fölébredtek az árnyékok. Újabb és újabb emberek csatlakoztak a táncolók köréhez, amely egyre nőtt, duzzadt és gyorsította a tempót. Egyébként a bábészkodók tömege is táncolt, az egész utca, mindenki. Ringtak a tarka bubuk, a fehér galabiék, az égszínké turbánok. Nincs itt sem aszfalt, sem más útburkolat, így aztán a táncolók feje fölött csakhamar sötét, sűrű, forró, fojtogató porfelhők kezdtek gomolyogni, és ezek a tűzvész szította füstfellegekre emlékeztető porfelhők a környéken lakókat is oda vonzották, s csakhamar az egész negyed ott táncolt, szökdécselt, mulatott a legkíméletlenebb, legforróbb déli nap tűzében!

Mulatott? Nem, itt valami másról, többről volt szó, valami fontosabb, magasabb rendű dologról. Elég volt a táncolók arcára pillantani. Figyelem látszott rajta, koncentráció a ritmusra, amelyet a gyerekek a pléhdobozokon vertek, az igyekezet, hogy a fürgé lépések, a csípőringás, a karlengetés és a fejmozgás igazodjon a ritmushoz. De elszánás, határozottság is volt az arcokon, látszott, hogy átérzik a pillanat komolyságát, amikor kifejezhetik önmagukat, bizonyítékát adhatják jelenlétüknek, részvételüknek. A napokon át tétlen és fölösleges emberek hirtelen látható, szükséges és fontos emberré váltak. Léteztek. Alkottak.

Jorge fényképezett. Olyan fényképekre volt szüksége, amelyeken az afrikai utca táncol, örömködik, kedvet csinál az utazáshoz. Végül, már maga is fáradtan, kezével intett a táncosoknak, hogy köszöni, elég volt. Az emberek abbahagyták a táncot, megigazgatták ruhájukat, letörölték magukról a verejtéket. Beszélgettek, véleményt cseréltek, nevetgéltek. Aztán lassan szétszéledtek, árnyékos helyet kerestek, eltűntek a házakban. Az utca újra mozdulatlan, izzó ürességbe merült.

Azért voltam Bamakóban, mert érdekelt a tuareg háború. A tuaregek örök vándorok. De valójában lehet-e őket így nevezni? Vándor az, aki bolyong a világban helyet, otthont, hazát keresve magának. A tuaregnek van saját otthona és hazája, ahol évezredek óta él – a Szahara belseje. Mert az ő otthona más, mint a mienk. Nincsenek falai, nincs teteje, nincs ajtaja és ablaka. Az otthon körül nincs kerítés, nincs fal, semmi, ami elhatárol, elkeríti. A tuareg megvet mindent, ami korlátoz, minden torlaszt, akadályt igyekszik ledönteni, lerombolni. Az ő hazája végtelen, az ő hazája az ezer kilométereken át húzódó égő homok és szikla, a hatalmas, családok, terméketlen

föld, amelyről mindenki fél, és igyekeznek azt elkerülni. Ennek a sivatag-hazának ott van vége, ahol véget ér a Szahara és a Sahel, és kezdődnek a tuaregekkel ellenséges, letelepedett közösségek zöld mezői, falvai, házai.

E két népesség évszázadok óta háborúzik egymással. Néha ugyanis oly nagy a szárazság a Szaharában, hogy elapad minden kút, és olyankor a tuaregek kénytelenek elvándorolni tevéikkel a sivatagon túli zöld területekre, a Niger folyó és a Csád-tó felé, hogy megittassák, megetessék állataikat, s ők maguk is egyenek valamit.

A letelepedett afrikai parasztok az ilyen látogatásokat invázióknak, betörésnek, lerohanásnak, agresszióknak tartják. Borzalmas gyűlölet él bennük a tuaregekkel szemben, mivel azok nemcsak felégetik falvaikat, elrabolják állataikat, hanem még őket magukat is elhurcolják rabszolgának. A világos bőrű berber tuareg szemében a fekete afrikai nyomorult alemberek alacsonyabb rendű, hitvány fajja. A fekete földműves viszont rablónak, élősködőnek, terroristának tartja a tuareget, akit bárcsak örökre elnyelne a Szahara. A letelepedett bantuk Afrika ezen részében két gyarmatosítással küzdöttek: a kívülről, Európából, Párizsból jövő francia kolonializmussal és a belső, afrikai, évszázadok óta folyó, tuareg gyarmatosítással.

E két népcsoportnak, vagyis a letelepedett, földműves bantuknak és a mozgékony, gyors tuaregeknek mindig eltérő volt a filozófiájuk. A bantuk számára az erő forrása, sőt, magának az életnek a forrása a föld – az ősök lakhelye. A bantuk saját földjeiken temetik el halottaikat, gyakran közel a házukhoz, esetleg egyenesen lakóházuk padlózata alá. Így módon az, aki meghalt, továbbra is részt vesz, jelképesen, az élők életében, óvja őket, tanácsokat ad nekik, közbenjár, áldást vagy büntetést oszt. A törzsi anyaföld nemcsak a fennmaradás forrása, hanem szent érték is, az a hely, amelyből az ember lett, s amelybe visszatér.

A nomád tuareg, a nyitott, határtalan térség gyermeke, a Szahara betyárja, kozákja másként viszonyul öseihez. Aki meghalt, eltűnik az élők emlékezetéből. A tuaregek a sivatagban temetik el halottaikat, bárhol, út közben; csak egy dologra ügyelnek – hogy arra a helyre sose térjenek vissza.

Afrikának ezen a részén a Szahara lakói, valamint a Sahel és a zöld szavanna letelepedett törzsei között néma kereskedelemnek nevezett árucseré folyt. A szaharai emberek sőt árultak aranyért cserébe. A sőt (igen értékes, keresett cikk, különösen a trópusokon) a fejükön szállították a Szahara belsejéből a tuaregek és arabok fekete rabszolgái valószínűleg a Niger folyóhoz, ahol az egész tranzakció zajlott: „Amikor a négerek már a vízhez érnek, a következőt cselekszik – meséli a XV. századi velencei kereskedő, Alvise da Ca' da Mosto – a magával hozott sóból mindegyikük szór egy halomnyit, megjelöli azt, majd eltávolodnak mind a sorba állított sókupacoktól, és fél napi járásra visszahúzódnak abba az irányba, ahonnan jöttek. Ekkor megjelennek egy másik néger törzs emberei, akik soha senki előtt nem mutatkoznak, senkivel sem beszélnek: nagy csónakokon érkeznek, alighanem valamiféle szigetekről, partra szállnak, és látván a sőt, minden halom mellé leraknak valamennyi aranyat, majd távoznak otthagya a sőt is, aranyat is. Amikor eltűntek, visszatérnek azok, akik a sőt hozták, és ha az arany mennyiségét megfelelőnek tartják, elviszik azt, a sőt pedig a helyén hagyják; ha nem, akkor nem viszik el sem az aranyat, sem a sőt, és újra visszavonulnak. Ekkor újra jön a másik fél, elviszik azt a sóhalmot, amely mellől hiányzik az arany; a többi mellé több aranyat tesznek, amennyiben azt méltányosnak tartják, vagy nem veszik meg a sőt. Így módon kereskednek egymással úgy, hogy közben nem találkoznak, nem váltanak szót. Mindez már igen régóta tart, és bár az egész dolog hihetetlennek tetszik, bizony állítom, hogy így van!”

A velencei kereskedő elbeszélését az autóbuszban olvasom, amellyel Bamakóból Moptiba utazom. – Utazz Moptiba! – ajánlották ismerőseim. Onnan talán átjutok Timbukuba, a tuaregek földjére, a Szahara közbübe.

A tuaregek kivesszék, elfognak. A Szaharából kiszorítja őket az állandó, borzalmas szárazság. Azonkívül régebben egy részük a karavánok kirablásából élt, ám ma már kevés a karaván, és azok is jól fel vannak fegyverkezve. A tuaregek tehát kénytelenek jobb területekre vándorolni, oda, ahol van víz, csakhogy azok a területek már foglaltak. Tuaregek Maliban, Algériában, Líbiában, Nigerben, Csádban és Nigériában élnek, de más szaharai országokban is előfordulnak. Nem tartják magukat egyetlen ország állampolgárának sem, nem hajlandók alárendelni magukat semmilyen kormánynak, semmilyen hatalomnak.

Lehetnek még vagy félmilliónyi, esetleg milliónyi.

Soha senki sem számolta meg ezt a mozgékony, titokzatos, a kapcsolatokat kerülő népcsoportot. Elszigetelten élnek, nemcsak fizikailag, hanem mentálisan is bezárkózva nehezen megközelíthető Szaharájukban. Nem érdekli őket a külvilág. Eszükbe sem jut, hogy megismerjék a tengert, mint a vikingek, hogy utazgassanak, megnézzék Európát vagy Amerikát. Amikor egy általuk elfogott európai utazó azt mondta, hogy a Nigerhez akar eljutni, nem hitték el neki: – Mit akarsz te a Nigerrel? A te országodban nincsenek folyók? – A franciák több mint fél évszázadon át próbálkoztak a Szahara meghódításával, a tuaregek mégsem akartak franciául megtanulni, nem érdekelte őket sem Descartes, sem Rousseau, sem Balzac vagy Proust.

Autóbuszbeli szomszédom, egy Diawara nevű Moptiba való kereskedő nem szereti a tuaregeket. Egyenesen fél tőlük, és örül, hogy Moptiban a katonaság megbirkózott velük. „Megbirkózott velük” – vagyis a tuaregek egy részét megölték, a többieket a sivatag olyan részébe kergették, ahol víz hiányában hamarosan kihalnak. Amikor megérkezünk (az autóbuszút egy egész napot vesz igénybe), Diawara megkéri unokaöccsét, bizonyos Mohamed Konét, mutassa meg nekem a tuaregek nyomait. Mopti jókora kikötő a Nigeren, a Niger pedig Afrika harmadik legnagyobb folyója (a Nílus és a Kongó után). Kétezer évig vitatkoztak Európában azon, honnan ered a Niger, és milyen tóba, folyóba vagy tengerbe ömlik. A viták alapja a Niger furcsa folyása volt, a folyó ugyanis Afrika nyugati partjaitól nem messze, Guineában ered, a konteinens belseje, a Szahara felé tart, majd hirtelen, mintha a hatalmas sivatag áthághatatlan akadályt jelentene számára, ellenkező irányba, délnek fordul, és a mai Nigéria területén, Kamerun közelében ömlik a Guineai-öbölbe.

Mopti magas folyóparton fekszik, innen nézve a Niger széles, barnás színű, lassú folyó. Látványa egészen szokatlan, ha azt nézzük, hogy köröskörül a felforrósodott sivatag húzódik, itt pedig a köves mederben ilyen hatalmas víztömeg látható! Ráadásul a Niger – más szaharai folyókkal ellentétben – soha nem szárad ki, s ez a határtalan homoktenger közepén szünet nélkül hömpölygő folyóvíz olyan tisztelettel és áhítattal tölti el az embereket, hogy a Niger vizét csodásnak és szentnek tartják.

Kiderült, hogy Mohamed Koné fiatal fiú, akinek nincs semmiféle meghatározott foglalkozása, tipikus bayaye, él, amiből tud. Volt egy Thiema Djenepo nevű barátja, akinek volt egy csónakja (később kaptam tőle egy névjegyet: Thiema Djenepo – Piroguer – BP 76 – Mopti – Mali), s átvitt minket, keményen evezve az árral szemben, az egyik szigetre, amelyen széthányt, lerombolt vályogvísköd friss romjai álltak: a tuaregek nemrég támadták meg a kis mali halászfalut. – Regardez, mon frère – mondta bizalmasan Mohamed, és patetikus hangon magyarázta: – Ce sont les activités criminelles des Tuaregs! – Megkérdeztem, hol találkozhatnék tuaregekkel, mire Mohamed szánakozva elnevette magát, mert úgy vélte, ez a kérdés olyan, mintha abban kérnék tanácsot, hogy hol követhetnék el leggyorsabban öngyilkosságot.

Moptiból Timbukuba jutni volt a legnehezebb. A sivatagon át vezető utat lezárta a katonaság, mert valahol bent, a sivatagban harcok folytak. El lehetett volna jutni oda, de az egy hétig tartott volna. Maradt az Air Mali kis repülőgépe, amely rendszertelenül közlekedett, hetente vagy havonta egy alkalommal. A világnak ezen a részén az időnek nincs semmiféle mértéke, viszonyítási pontja, formája vagy üteme. Szétesik, szétfolyik, nehéz megragadni, formát adni neki. Lefizettem azonban a mopti repülőter parancsnokát, és

kaptam helyet a repülőre. Repülünk a Szahara holdbéli, valószerűtlen, titokzatos vonalakkal, jelekkel teli tájai fölött. A sivatag határozottan mond, közöl valamit, de ki érti meg? Mit jelenthet az a két egyenes vonal, amely hirtelen megjelent a homokban, s ugyanolyan hirtelen nyoma is veszett? És azok a körök, aszimmetrikusan elhelyezkedő körök egész láncolata? És azok a cikcakkok, megtört háromszögek és rombuszok, aztán azok az ovális és összetekeredő vonalak? Elveszett karavánok nyomai volnának? Emberi települések? Táborhelyek? De hogyan lehet élni azon a lángoló platnin? Milyen úton lehet oda eljutni? Merrefelé lehet menekülni?

Timbuktuiban egyenesen a leszállópályát őrző légelhárító ágyúk csöveivel szemben landoltunk. Timbuktu ma homokra épült agyagviskókból álló városka. Az agyagnak és homoknak ugyanolyan a színe, a város ezért a sivatag organikus részének látszik – mintha a Szahara négyszögletes tömbökké formált, magasra emelt darabja volna. Akkorra a hőség, hogy gyakorlatilag nem lehet megmozdulni. A nap melege megbénítja, leteríti az embert. A szűk, homokos utcákban, sikátorokban sehol egy élő lélek. Az egyik ház falán azonban rábukkantam egy emléktáblára, amelyen az állt, hogy 1853 szeptemberétől 1854 májusáig ott lakott Heinrich Barth. Barth, a világ egyik legnagyobb utazója, öt éven át magányosan járta a Szaharát, naplójában leírta tapasztalatait. Betegen, rablók elől menekülve többször is elbúcsúzott az élettől. Hogy szomjan ne haljon, felvágta ereit, és saját véréit itta. Visszatért Európába, ott azonban senki sem értékelte egyedülálló tettét. Megkeseredetten és a viszontagságos utazástól teljesen kimerülten halt meg negyvennégy évesen 1865-ben. Nem értette, hogy az emberi képzelet miért nem éri el azokat a határokat, amelyeket ő a Szaharában átlépett.

Íme, az Úr gyors felhőn száguld

Amikor beléptem, a szentély már teljesen megtelt hívőkkel. Mindannyian térdeltek, de háttal a presbitériumnak, mozdulatlan testüket az egyszerű, támlátlan padoknak támasztották. Fejük lehajtva, szemük csukva volt. Teljes csönd uralkodott.

– Lélekben megvallják bűneiket és megalázkodnak Isten előtt, hogy enyhítsék haragját – súgta oda kísérőm, aki elintézte, hogy bejöhessenek.

A Niger forró, párás deltájában fekvő Port Harcourtban voltunk. A szentély, amelybe bementem, az Apostoli Hit Egyháza nevű gyülekezeté volt. Ez a gyülekezet a Dél-Nigériában működő többszáz keresztyén szekta egyike. Pár perc múlva kezdődött a vasárnapi istentisztelet.

Kívülálló személynek nem könnyű bejutnia ilyen szertartásra. Eredménytelenül próbálkoztam más városokban és közösségekben (felváltva használom itt a szekta, a gyülekezet, a kongregáció és az egyház elnevezéseket, mert Afrika területén így használják őket). A szekták kissé ellentmondásos politikát folytatnak: egyfelől mindegyik arra törekszik, hogy minél több híve legyen, másfelől viszont a felvételt hosszú és gondos procedúra, figyelmes szelektálás és óvatos válogatás előzi meg. Ennek nem csupán a doktrinális szigorúság az oka. Fontosak az anyagi szempontok is. A szekták többségének központja az Egyesült Államokban, az Antillákon vagy Nagy-Britanniában található. Innen áramlanak az afrikai filiálékba és missziókba az anyagi támogatások, az egészségügyi és oktatási segélyek. Ezért a szegény Afrikában óriási tömegek szeretnének e szekták tagjaivá válni. Csakhogy a szekták figyelnek arra, hogy híveik társadalmi és anyagi helyzete megfelelő legyen. A szegényeket, éhezőket nem veszik föl. Szekta tagjának lenni rangot jelent. Afrikában sok ezer ilyen gyülekezet működik több millió taggal.

Körbenéztem a szentély belsejében. Nagy hangárra emlékeztető tágas csarnok volt. A falak között széles nyílások voltak, hogy bejöhessen a friss levegő, a légmozgás enyhét adott, annál is inkább, mivel a naptól felforrósodott hullámlemez-tető intenzív, nyomasztó hőséget árasztott magából. Oltárt sehol sem láttam. Szobrok és szentképek sem voltak a szentélyben. A presbitérium belsejében magas emelvényen több tucat főből álló zenekar helyezkedett el két sornyi fúvóssal és dobbal. A zenekar mögött, a felső rámpán feketébe öltözött vegyeskórus állt. A proscenium közepét masszív mahagóni szószék foglalta el.

A pap, aki a szószékre lépett, öszülő hajú, testes, úgy ötven körüli nigériai férfi volt. Rátámaszkodott a szószék korlátjára, és a hívekre pillantott. Azok már fölkeltek a térdeplésből, ültek a padokban, és figyelmesen néztek rá.

Az istentisztelet azzal kezdődött, hogy a kórus elénekelté Izsai próféciájának azt a részletét, amelyben Isten kijelenti, hogy nagy szárazsággal fogja sújtani az egiptomiakat:

Íme, az Úr gyors felhőn száguld és lemegy Egyiptomba. Meginognak színe előtt Egyiptom bálványai...

Kiapad a víz a tengerből, s a folyó kiszárad és kiszikkad.

Bűzlenek a folyamok, elsekélyesednek és kiszáradnak Egyiptom Nilus-ágai, a nád és a sás elfonnyad.

Kopár helyek lesznek a Nilus mellett, a Folyó torkolatánál, s a Nilus mentén minden vetés elszárad, eltűnik és nem lesz többé.

Búsulnak a halászok, és gyászolnak mind, akik horgot vetnek a Nilusba, és akik kiterítik a hálót a víz színén, kétségbeesnek.

A szöveget a pap céltudatosan választotta ki, amennyiben a hívekben a félelem, rettegés, az Apokalipszis hangulatát akarta felébreszteni. Ezek az emberek ugyanis itteni emberek voltak, annak a földnek a gyermekei, amelyen a hatalmas Niger sok tucat kisebb folyóvá, számtalan kanyargó mellékággá és csatornává osztódik Afrika legnagyobb deltáját alkotva. Ez a vízhálózat az ittenieknek nemzedékek óta biztosított megélhetést, és a kiszáradó, elapadó vizek bibliai látomása a gyülekezet tagjaiban a legrosszabb előérzeteket és félelmeket válthatta ki.

A káplán most kinyitott egy nagy, vörös bőrbe kötött Bibliát, várt egy ideig, majd olvasni kezdett:

Majd így hangzott az Úr igéje hozzám: „Mit látsz, Jeremiás?”

Azt feleltem: „Mandulafavesszőt látok.”

A káplán végignézett a híveken, és tovább olvasott:

Másodszor is hangzott az Úr igéje hozzám: „Mit látsz?”

Azt feleltem: „Gőzölgő fazekat látok...”

Erre azt mondta nekem az Úr: „...Te azért övezd fel derekadat, kelj föl, és mondd el nekik mindazt, amit én parancsolok neked! Ne ijedj meg tőlük...”

Eltette a Bibliát, és kezével a gyülekezetre mutatva, fölkiáltott: – Én sem ijedek meg tőletek! Nem azért jöttem ide, hogy megijedjek tőletek, hanem hogy az igazat mondjam nektek és megtisztítsalak benneteket!

Tulajdonképpen a prédikáció kezdetétől, az első szavaktól, mondatoktól kezdve emelkedetten vádló, haragos, ironikus, dühödt hangulatban volt. Már folytatta is: – A keresztyének mindenekelőtt is tisztának kell lennie. Belülről tisztának. De vajon ti tiszták vagytok-e? Te vajon tiszta vagy-e? (Mutatott valahova, a terem közepére, mivel azonban konkrétan senkire sem mutatott rá, az arrafelé állók, mintha rajtakapták volna őket, mind alázatosan meggörnyedtek).

– És te talán azt hiszed, hogy tiszta vagy? (Irányította mutatóujját a terem egy másik részére, mire az ott állók görnyedtek meg, s hajtották le szégyenkezve fejüket). Nem, nem vagy tiszta! Messze vagy te attól, hogy tiszta legyél! Egyikőtök sem tiszta – mondta kategorikusan és szinte diadalmasan. Ebben a pillanatban megszólalt a zenekar, felharsantak a trombiták, harsonák, kornettek, kürtök. Hangjukat a dobok tompa puffogása és a kórus kaotikus jajgatása kísérte.

– És bizonyára még azt is gondoljátok, hogy keresztények vagytok! – szólalt meg a káplán ezúttal gúnyos hangnemben. – Megesküdnék rá, hogy ezt gondoljátok. Hogy biztosak vagytok ebben. Mindannyian büszkén kidüllesztett mellel hirdetitek: Keresztény vagyok! Nézzetek engem és csodáljatok – itt jön egy keresztény! Egy igazi keresztény, olyan igazi, hogy a világon nincs nála igazibb! Így gondolkodtok ti! Jól ismerlek én benneteket. Keresztény! Ha, ha, ha, ha – tört ki belőle a hangos, ideges és rosszmájú nevetés, amely olyan hatásos volt, hogy rám is kezdett rám ragadni a terem hangulata, s éreztem, hogy szaladgál a hideg a hátamon.

Az emberek zavarodottan, ijedten, megbélyegezve álltak. Kik ők, ha nem lehet őket keresztényeknek tartani? Mit tegyenek magukkal, hova legyenek? Minden újabb mondat egyre mélyebbre taszította, szinte porrá őrölte őket. Ott álltam az ijedt, bémúlt tömegben, nem nézgelődhettem túl tolakodóan, nem tekergethettem a fejemet. Önmagában már az is elég feltűnést keltett, hogy fehér ember vagyok. Szemem sarkából azonban láttam, hogy a körülöttem álló nők halántékán izzadságcseppek ülnek, mellükön összekulcsolt kezük pedig remeg. A legnagyobb félelmet talán az keltette bennük, hogy a káplán esetleg konkrétan rájuk bök, megfosztva őket a becsülettől és hittől, megtagadva tőlük a keresztény nevet. Éreztem, hogy a szószéken álló papnak óriási, hipnotikus ereje van fölöttük, és joga van kimondani rájuk a legszigorúbb, legmagalazóbb ítéletet is.

– Tudjátok ti, mit jelent kereszténynek lenni? – kérdezte. Az addig meggyötört, megalázottan álldogáló emberek megmozdultak arra várva, hogy választ kapnak, valamilyen tanácsot, receptet vagy meghatározást. – Tudjátok, mit jelent? – ismételte meg a pap, és érezni lehetett, hogyan növekszik a hívekben a feszültség. Mielőtt azonban meghallották volna a választ, megszólalt a zenekar. Felharsantak a tubák, fagottok, szakszofonok. Mindent betöltött a dobok fűlsiketítő zaja. A káplán leült a mellette álló karosszékre, fejét kezére hajtotta, pihent. A zenekar elhallgatott, a káplán újra a mahagóni szószékre lépett.

– Kereszténynek lenni – mondta – azt jelenti, hogy meghallod belsődben az Úr hangját. Meghallod, amint az Úr megkérdezi: Mit látsz, Jeremiás?

Amikor a hívek meghallották az „Úr” szót, rázendítettek:

Ó, Uram,
Te vagy az én Uram.
Ó, igen
Ó, igen, igen, igen,
Ó, igen,
Te vagy az én Uram.

A tömeg ütemesen ringatózni, hullámszerűen kezdett, a padlóról téglapor-felhők gomolyogtak. Aztán mindannyian elénekelték a *Dicsérfétek az Urat hangos cimbalomszóval* kezdetű zsoltárt.

A feszültség valamelyest csökkent, a légkör megenyhült és az emberek kiengedtek, feloldódtak, de csak rövid időre, mert a káplán máris folytatta:

– Csakhogy ti nem hallhatjátok meg az Úr hangját. A ti fületek nem hall. A ti szemetek nem lát. Mert bűn lakozik bennetek. És a bűn süketekké, vakokká tesz titeket.

Teljes csönd ülte meg a termet. A mozdulatlanul ülő hívekkel teli szentélyben csak néhány magas, jó felépítésű fiatal férfi mozgott, ők is óvatosan, szinte lábujjhegyen. Egyforma sötét öltönyt, fehér inget, fekete nyakkendőt viseltek. Korábban megszámloltam, hogy húszan vannak. Először a templom kapujában találkoztam velük: ellenőrizték, hogy ki megy be. Aztán, közvetlenül az istentisztelet előtt, szétszéledtek a teremben, és úgy álltak meg a padok mellett, hogy mindegyikük szemmel tarthasson egy-egy szektort. Figyelhessen, közbeléphessen, irányíthasson. Mozdulataikat, viselkedésüket teljes diszkréció és jól látható határozottság jellemezte. Semmiféle afrikai rendetlenség, lazaság, ellenkezőleg – rugalmasság, éberség, jártasság. Uralták a helyzetet, érezni lehetett, hogy ez a feladatuk.

A káplán szavait, miszerint a keresztény ideálhoz vezető utat az emberekben a létezésük által folyton újratemtett bűn zárja el, olyan csönd követte, amely nagyon is megalapozott volt. A teremben lévők ugyanis az ibo nemzetségből származtak, az ibók hagyományos vallása pedig, miként az afrikai népek többségének vallása, nem ismeri a bűn fogalmát. Ennek oka az, hogy a bűnösséget a keresztény teológia és az afrikai hagyomány eltérő módon értelmezi. Utóbbiban nem létezik a metafizikus, absztrakt, önmagában való rossz fogalma. Valamely tett akkor válik rossz cselekedetté, amikor először is egyáltalán fölfedik, másodszor pedig, ha a közösség vagy egy másik személy rossznak minősíti azt. Ehhez jön még, hogy a rossz kritériuma nem axiológikus, hanem praktikus, konkrét: rossz az, ami másnak kárt okoz. Nincsenek rossz szándékok (gondolatok, óhajok), hiszen a rossz addig nem rossz, amíg nem materializálódik, nem aktivizálódik. Rossz csak valamilyen cselekedet lehet.

Ha azt kívánom ellenségemnek, hogy betegedjék meg, ezzel semmi rosszat, semmilyen bűnt nem követek el. Majd ha az ellenségem valóban megbetegszik, akkor vádolhatnak rossz cselekedettel – azzal, hogy belé oltottam a betegséget (az itteni hagyomány szerint ugyanis a betegségeknek nem élettani okuk van, azokat az ellenségeink által ránk szórt rontások idézik elő).

A legfontosabb azonban mégis talán az, hogy a föl nem fedezett rossz nem létezik, így aztán bűntudatot sem kelt. Tiszta lelkiismerettel csalhatok például egészen addig, amíg valaki rá nem jön, hogy becsapom, és ujjal nem mutat rám. A keresztény hagyomány belső élménnyé teszi a bűnt: fáj a lelkünk, gyötör a lekiismeretünk, rágódunk ballépéseinken. Ez az az állapot, amelyben átéljük a bűn terhét, fárasztó tolakodását, égető jelenlétét. Más a helyzet azokban a társadalmakban, amelyekben az egyén nem önmagáért való létező, hanem csupán egy közösség alkotórésze. A közösség leveszi vállunkról az egyéni felelősség terhét, nincs tehát individuális bűn, így bűntudat sem. A bűntudat időben létezik: valami rosszat tettem, érzem, hogy bűnt követtem el, ez gyötör engem, s most keresem a módját, hogy megtisztuljak, vezekeljek, eltöröljem, meggyónjam bűnömöt stb. Mindez időben zajló folyamat. Az afrikai gondolkodás szerint ilyen idő nincs, az afrikai időben nincs hely a bűn számára. Mert vagy nem követek el semmi rosszat, mert nem lepleznek le, vagy pedig, ha a rosszat fölfedezik, rögtön, abban a pillanatban meg is büntetik az elkövetőt, s ezzel a rosszat megsemmisítik. A bűn és a bűnhődés itt párban halad, szétszakíthatatlan junktim, nincs köztük szabad mező, szabad tér. Az afrikai hagyományban nincs helye Raszkolnyikov tépelődésének, drámájának.

– A bűn süketekké és vakokká tesz titeket – ismételte meg nyomatékkal a pap. A hangja kissé megremegett. – De tudjátok-e, mi vár azokra, akik nem hallanak és nem látnak? Akik azt hiszik, hogy az Úrtól távol is élhetnek?

Újra elővette a Bibliát, és egyik karját magasan föltartva, mint egy antennát, amelyen majd az égből lesugárzik az Úr hangja, így

kiáltott:

Ezt mondta nekem az Úr: „Űzd el őket szíнем elől, menjenek el! Ha pedig majd azt mondják neked: 'hová menjünk?' mondd nekik: Így szól az Úr: Aki halálra való, a halálra; aki kardra, a kardra; aki éhínségre, az éhínségre; és aki fogságra, az fogságra. Négy fajta rendelék föléljük: a kardot, hogy öljön, a kutyákat, hogy szaggassanak, az ég madarait és a föld állatait, hogy egyenek és pusztítsanak“.

Felhangzott a dobok tompa dübögése, de a kórus és a zenekar néma maradt. Aztán újra csönd lett. Mindenki fölállt magasba emelt arccal. Szemem sarkából láttam, hogy csorog róluk az izzadság. És láttam a feszült arcvonásokat, a kimerevedett nyakakat, a drámai mozdulattal magasra emelt karokat, amelyekkel félig bocsánatért esedeztek, félig önkéntelenül mintegy védték magukat, mintha a következő pillanatban nagy szikla szakadna rájuk.

Arra gondoltam, hogy a jelenlévők egyfajta belső konfliktust élnek át, egyfajta drámát, amely egyébként nem tudom, mennyire érthető számukra. A hívek többnyire fiatal ipari munkások, az új nigériai középosztály képviselői voltak. Ahhoz a réteghez tartoztak, amely az alapvetően keresztény kultúrájú európai és amerikai elitet tekintette mintának. Mint ilyenek, szerették volna ezt a kultúrát, ezt a vallást megismerni, beleélni magukat annak természetébe, azonosulni vele. Ezért léptek be egy keresztény közösségbe, amely befogadta őket, ám az ő saját kultúrájuk számára ismeretlen doktrinális és erkölcsi követelményeket támasztott velük szemben. Az egyik ilyen követelmény a bűnről szóló tanítás volt, ezt a fajta kihágást és terhet pedig korábban nem ismerték. Most az új hit követőiként el kellett ismerniük a bűn létezését, le kellett nyelniük ezt a keserű, undorító pirulát. Ugyanakkor azonnal keresniük kellett a módját, hogy radikálisan megszabaduljanak a bűntől, vagyis hogy igazi, tiszta keresztényekké váljanak. A pap egész idő alatt azt a nagy és fájdalmas árat ecsetelte, amelyet ezért fizetniük kell. Ez volt prédikációjának lényege. A fenyegetés, a megalázás. Ők pedig buzgón elfogadták helyzetüket, azt, hogy a legsúlyosabb vétkekkel terhelt bűnösök, akikre elmarasztaló büntetés vár, akik bármely pillanatban készek magukra ölteni a vezeklés zsákruháját.

A pap összes gyanúsításának, elégedetlenkedésének és vádaskodásának buzgó elfogadását az is magyarázta, hogy úgy vélték, érdemes ezt az árat megfizetni azért, hogy a templomban lehessenek, hogy részt vehessenek azokban az aktusokban, amelyek a közösséghez tartozás érzésével ajándékozták meg őket. Az igo nem szeret egyedül lenni, fél az egyedüllétől, átoknak, büntetésnek fogja azt fel. A szektához való tartozás pedig ennél még többet is jelentett: számos afrikai közösségnek voltak saját titkos társaságai, amolyan fontos és befolyásos etnikai szabadkőműves páholyai. Az afrikai szekták gyakran igyekeznek hasonlatosakká válni ezekhez a hagyományos intézményekhez – exkluzív titokzatosság lengi őket körül, saját fogalom- és jelrendszert, külön liturgiát használnak.

Mivel a szertartás alatt nem illett a teremben nézelődnöm, sok mindent inkább csak megéreztem mindabból, ami történt. Szemem sarkából csak a legközelebb állókat láthattam, de a többiek jelenléte is szinte tapintható volt. A gyülekezet ugyanis olyan tömény, felforrósodott, eksztatikus érzelmekkel telített, mindent átható és magával ragadó légkört teremtett, amelynek hatása alól senki sem vonhatta ki magát. Annyi spontaneitás, elemi erő, meghatódottság, annyi buzgó és feszült akarat, annyi kifejezésre jutó érzelm volt azokban az emberekben, hogy mindent, ami a hátunk mögött, távolabb zajlott, érteni és tudni lehetett.

Amikor az istentisztelet végeztével kifelé tartottam a templomból, óvatosan kellett lépdelnem, mert a hívek, arcukat eltakarva az idegen tekintetek elől, megint mozdulatlanul térdeltek háttal a presbitériumnak. Teljes volt a csönd. A kórus nem énekelt, a zenekar nem játszott. A pap a szószéken állt fáradtan, kimerülten, szemét lehunyta, hallgatott.

(Folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*

P. Nagy István

Bohuska

In memoriam Bohumil Hrabal

képzeliük el az aranyasban
ott ül a kocsmai cimborák körében
az asztallapra lazán rákönyökölve
hallgatja őket
hallgatja szép történeteiket
gyűjtögeti
gyűjtögeti a történetek sorát
míg a fejében egész csillár lesz
üvegyöngyökből
aztán egyszer csak fölragyogtatja őket
kiáramoltatja magából a végtelen
mondatokat utat engedve a tudat-
alatti nagy áramlásnak
fénymármorban róva a sorokat
csak vesszőket imitt-amott téve pontot
a belégzés-kilégzés mechanizmusa
szerint mint a fűjtató
kiömlenek belőle a képek
amelyek úgy lökdösték egymást
mint kölykök a homokozóban
őfelsége pincérét
tizennyolc nap alatt írta
a nap vakította
nem tudott a fehérő
lapokra nézni
csak a csillogó írógép kör-
vonalait látta
a bádogtető átforrósodott
a már teleírt lapok tekercekké
pöndörödtek akárha papiruszok
és tizennyolc napig
feléje se nézett senki
kiírhatott magából mindent
amit csak tudott
amit a többiektől hallott a kocsmában
hogyan a pikoló miként keveredett
szerelembe egy örömlánnyal
miként lett pincér belőle
a csendesség szállóban
miként lett milliomos hogy aztán
az ebül szerzett pénzt eltékozolja
fölismerve az emberi értékek
elsődlegességét
ugyanaz történt vele
ami saullal is megesett
midőn lebukott a lóról és
megjelent neki az úr
rádöbbenve ha tízmilliója volna
meg három szállodája
az sem érme annyit mint a galamb-
simogatás a galamb-
csőröcskének csókjai
hogyan ezt az ég küldte neki
ezt a sok-sok galambot
amelyeknek etetését magára vállalta
ó a galambok ó azok
a galambok írta
a galamb az galamb

Kézirat

André István emlékére

André André szólongatlak
kézirastra rábűvöllek
a kéz-
irastra
amelyet aztán arra a bizonyos
kanapé előtti asztalkára helyezhetnék
de hát hol az az asztalka
megvan-e még valahol
nem tudhatom
s azt a nyelvet sem bírom
melynek szavaiból mint építőelemekből
fölépíteném a szöveget
a kézirat szövegét
mert miként a könyveknek
a kéziratoknak is megvan a maguk sorsa
a kéziratoknak is
nyomom meg a tollat
immár másodszer
mintegy elbizonytalanodva
nem tautológia-e ez
logikai bukfenc nem
a kéziratok sorsukat
magukban és magukon hordozzák
gyűródéseikben és színükben
a régiék megsárgultak
széleik szakadozottak szárfülesek
ujjlenyomatosak zsírpecsétések
tintafoltosak és általában
minden kéziratnak ismert a szerzője
van jó vagy rossz gazdája
a mi kéziratunknak is
majd két évszázadnyi idő köd-
sűrűjéből szól hozzánk szólongat
André André
meghalljuk-e André Istvánt
van-e fülünk felfogni hang-
foszlányait szavait
mondhatjuk-e hogy ez az a hang
egyszer s mindenkorra az övé
hamisítatlan mert nem hamisítottuk
ki megírta volt egy kis bácskai város
Topolya mezőváros históriáját
Topolya mező=varassa históriáját
és aki választott mestereihez
hasonlóan rejtegette személyét
megható szerénységgel titkolta
nevét
ő volt a bárónő legkisebb szolgája
a Szerző
és semmi több

Sulyok Vince

Minthogyha

*Minthogyha lenne választásra mód,
minthogyha másutt s másképp
is élhetnék, kívánnom kellene
s akarnom csak, s lehetnék gazdagabb
és sikeresebb, jöhetnék és mehetnék
egy másik kertben, más égtáj alatt,
másfajta virágok és fák között;
minthogyha én választhattam volna ezt is
itt, mintha nem egy messzi
Nagy Akarat tologatna az élet
sakktáblájában, apró kis figurát;
minthogyha sejteinkbe beépülve
(s beépülve mindenbe) nem létezne
valami Törvény, megmásíthatatlan
s felfoghatatlan, mit csak az eszmélés
rövidke perceiben sejthetek,
villanásnyi időre csak: amíg
fejem — kínban — fölemelem a porból
s rácsodálkozom vizekre-egekre —
fényvillanásnyi pillanatra csak,
mielőtt porrá omlok vissza újból.*

Torrevieja, La Mata 1997. augusztus 28.

Aranylépcső

Villányi Lászlónak

*Jönnek felénk, lépkednek le az Aranylépcsőn
bájosan, kedvesen és kívánatosan,
egyre jönnek csak tündérszépen
egész életünk során szakadatlanul,
titkot hordoznak és titkot kínálnak;
s mintha ugyanazok volnának mindahányan
s ugyanakkor teljességgel különbözőek,
ismeretlenként is mennyire ismerősen,
rejtélyesek, sejtelmesek
s alakjukat árulkodóbban
mutatják elő a redők,
mint teszi majd ruhátlanságuk éjjele;
jönnek s lépegetnek felénk, Antonio,
az Aranylépcső grádicsán el nem fogyón
s hang nélkül bár, de mégis milyen beszédesen,
küldötteiként egy másik világnak;
betelni látványukkal soha nem lehet,
amiként nem lesz elég soha mosolyuk,
lágý érintésük, magukat odaadó
testiségük akácméz édes gyönyöre;
hossa őket az Aranylépcső szüntelen
s viszi is tőlünk folyton el; állunk csak ott,
a forduló lépcső előtt, elforduló
életünk szálló évei és csillagképei
alatt anélkül, hogy bármit is értenénk
ebből a körbeforduló, s noha csak egyszeri,
mégis örök csodából, mi az életünk.*

Oslo, 1998. október 31.

Nyárutó

*Egy falevélként billegő
kicsi hajót
villant fel búcsúzóul most felém
a tenger, nyárutói tengerem,
párákba vesző opálos vizek
szivárványos bőrzését-borsódzását
s a Costa Blanca fehér gyöngyfűzéréen
vakítón izzó apró városok
ablakait, falait, háztetőit.*

*Az augusztusi teljes
hőben és ragyogásban
bódultan így
búcsúzom a látványtól magam is
s indulok — vonakodva s meg-megállva —
afelé, ami még vár,
ami vár még rám valahol
a száját elnyelésre tató
s pusztulásomat kínáló Időben.*

Torre Vieja, La Mata 1997. augusztus 31.

Mindenre ráesteledik

*Arca alig dereng már
az évek fáradt mélyéből felém
ajka elszürkült elszíntelenedett
elmosódott a mosolya
évtizedek zajaiba veszett a hangja
vállain sem csillan feszes arany bőr többé —
lassan mindenre ráesteledik
álmokra is és emlékekre is
közösekre s különvalókra egyként
amíg alakját mint alant a tájat
a gyülekező novemberi köd
el nem nyeli végleg az idegenség.*

Oslo, 1998. november 10.

Győri László

Dinnyetolvajok

*A kardoskúti tanyavilágban az volt a szokás,
hogy a kukoricatábla közepébe vetették a dinnyét
a tolvajok elől: a zöld trezorba dugták, úgy rejtegették,
és aztán rendre megfúrta mind a sok kicsi kanász.*

*Tolvajok voltunk, betyárbanda, komisz dinnyevadász —
lopkodtuk a dinnyét, mert el kell lopni, az a sorsa, a dinnyét,
azért van a dinnye, s azért vannak a disznópásztorok főként,
hogy kicsenják, tudniillik: — Jobb ha lopsz, mintha kapálsz.*

*Belekarcolta a kis dinnye héjába a tanyás
nevének kezdőbetűit, hogy azzal is megvédje. De megvéd
egy lophatót? Etet, itat, esetleg kinéz rá estelenként,
hogyan gömbölyödik, a neve már milyen óriás;*

*dédelgeti szemmel, ez a kincse, nem is az akác,
már jól kong, szárad a kacs rajta, édesre érleli a mennyég,
holnap kora reggel be is fogja lopni magának a dinnyét,
ezzel ballag be lassan, ezt mondja homlokán a ránc.*

*Hajnalban vemek ki az ágyból, hajnalok hajnalán,
odakint azonban a disznó már szinte szétszedi az ólat,
éhében úgy visít; ideje hajtani neki a tarlónak
a kondát elröfögni rajta vékonyan, ostobán.*

*Megúnja hirtelen a kalászt a girhes kismalac.
Odasandít, ahol a buzgó csó a legzöldebb, legkövérebb,
fut, mint a csikas, baljós vízszintben, orvul, neki a tövének,
s még a tepsiben is visít, ahogy az orrára csapsz.*

*Odasandítunk: itt az idő. Túl a kukoricán,
rejtve, amott, azért vetette tavasszal fészekbe a szomszéd
azt a sok gyönyörű, gömbölyű, édes ölü, domború dinnyét,
hogy ő egye meg vagy pénzért valami városi lány?*

*Jó a szegletes lednek, jó az a földi mogyoró,
étet ízzel, de nem kínálja mézzel az emberfia ínyét:
csavarintsd az indát, kacsintsd le a kacsról kecsesen a dinnyét,
mert az a rend: évődik a rosszal örökkön a jó.*

Falu

*Köd ül a fekete fákon,
valami ragadozó
ölyv, kánya, valami vékony
röntgenes árnyat adó.*

*Lehet, hogy valami messzi
sűrűség tér ide be
a faluba, s ez a kasztni
nem tudja, elúzza-e?*

*Becsukja-e a fiókba,
vagy elővegye a sprét,
melytől irtózik az óda,
s lehull a mollyal a gép?*

*Becsukja-e magába
tűrömolajjal a ház,
jöjjön bármi, de kivárja,*

mit hoz a molyosodás?

*Mind öreg. Vagy afféle.
Aristophanesi kar.
Aggoké. Ennyi a képe.
Mind hasonulni akar.*

*Szállnak ellene a fecskék,
űzik a ködzivatart.
Kisasszonyeste nézd el az estét:
egyáltalában akart?*

*Mit akart egyik? A másik?
Szekrénye agg tetején
őrzi örökre, halálíg,
anyja porát Eugén.*

*Mit akart egyik? A másik?
A munkástörthivatal
a gondba sohase mászik,
ő nincs, ő nem is akar.*

*És ő? A messzi ausztrál?
Ki tudja, miket akar?
Engem már semmi se frusztrál,
ausztrák-kínai fal.*

*Nem izgat már a derítő,
hogyhíjják, hogy mi is az,
földbe vájt égi. E sírkő,
e bűzös albeli gaz.*

*Elér a földig, s ereszti
levét, a dögleteset.
Mit bír ki még ez a kasztni?
Esője meddig ered?*

*Addig, ameddig a -vésznő,
a művésznő ecsetet
fog a kezébe s a vízkő
ró rá függőlegeset.*

*Addig, ameddig a mackók
vannak valamennyien:
persze nem számítva Vackort,
mely szinténdenszintilyen,*

*addig minden mit se számít,
csak egyedül a cinkék.
Meg a napraforgótáblák.
S az angyalenciánkék.*

Hajnalodik

*Hajnalodik. Megszólal a vekker.
A vécében elbődül a tehén.
A szekrényben fölnyerít a ló.
A főkban fölcsipognak a félbehagyott, hülye kéziratok.
A fregolival felhúzom a vödröt.
A kávéfőzőn moslékot habarintok,
mert a disznók már visítanak a videóban.
Főlaprítom az aktuális miniszterelnököt nekik.
Margit néni elkezd kotyogni a földszint ötben.
Az ellenzék ismét a kormány ellen van.
A vécében elbődül újra a tehén.
Ideje etetni. Ideje kormányon lenni.
Ellenzékben.
A ló már toporzékol,*

*főlnyergelem a huszonnyolcason.
Megyek dolgozni.
Augusztus 11-én teljes napfogyatkozás lesz.
1999. augusztus 11-én.
A fiam egy nap múlva lesz tizenhat éves.
Augusztus 12-én.
Szemellenző lesz a napon,
mint egy öreg konflislovon.
A gardrőbszekrényben a napfogyatkozás iránt
elindulok magammal haránt.*

Világ

*Búza mindenütt.
Búza, napraforgó.
Erre semmi fűrt.
Erre semmi hordó.
Abrak meg élelem.
A dűlőszéleken
a pipacs pirosa
gaznak tekintetik,
amelyet a kasza
le is metél tövig.*

*A cél, a vetemény,
irt, dűl, tıpor: haszon.
Kenyere bárha lágy,
a búza kőkemény,
átgázol mindenen.
A búza, de főképp
az örök vetőgép
zúg át a hantokon.*

*És jó a föld: terem.
Mit akarsz tőle hát?*

Legenda Szilágyi Domokosról

Összeállította: Albert Zsuzsa

Albert Zsuzsa: – Azok, akik ismerték Szilágyi Domokost és írtak róla, többször leírták már, én most olvastam, hogy Szilágyi Domokos köré ne szőjünk legendát. Voltaképp ez a halál, mert öngyilkos halál volt, mégsem olyan, és ez az élet mégsem olyan, hogy azt mondhatnók, legendának kell lennie, nem biztos, hogy szimbólum értéke van. Ezt én nem hiszem, de lehet, hogy nincs igazam.

Kétszer találkoztam vele, egyszer, amikor összeismertettek vele Budapesten, és egyszer, amikor bejött a Rádióba. Egy szavára sem emlékszem. Csak úgy állt, olyan mereven és hallgatott, valószínűleg itt versét mondta, olyan volt, mint aki kívül áll mindenben.

A verseit olvasva úgy tapasztalom, hogy mindent el akarnak mondani, szertelenek, minden biztos fogódzót el is vetnek, mert azt mondják, nincs rá szükség. Úgyis mindegy.

Talán Péterfy László folytassa.

Péterfy László: – A legkevésbé illetékes.

Albert Zsuzsa: – Aki szobrász.

Péterfy László: – Igen. Hadilábon állok az emlékezéssel. Egyetértek Márainak egy ezzel kapcsolatos megállapításával, amit az *Egy polgár vallomásaiban* ír, hogy ő rossz emlékező, hálátlan emlékező. Azt írja, hogy ha egy jelenséget vagy egy környezetet föl akar idézni, akkor először egy személyt kell kiemelnie az emlékei zűrzavarából, és akkor ezzel a személlyel kapcsolatosan minden egyéb felidéződik.

Én pont fordítva vagyok. Nekem a környezet jelenik meg hamarabb. Így például teljes részletességgel látom azt a barlangot, vagy inkább sziklaüreget, a kolozsvári Fellegvár oldalában, ahol Szilágyi Domokost jó néhány napi keresés után megtaláltuk. Ez 1956 tavaszán lehetett, akkor volt talán elsőéves egyetemista Domi, amikor a barátai, kollegái, kolleganői, többek között a húgom, akivel egyetemi társak voltak, jöttek rémülten, hogy Sziszt eltűnt. Három napja nem találjuk. És végül itt találtuk meg Domokost, vagy hát Sziszt, ahogy mindnyájan, akik itt ülünk, ismerjük. Érdekes, hogy az arcát nem tudom felidézni. Sem az alakját. Csak a környezetét. A körülötte levő környezetet. Mint ahogy pontosan emlékszem a batizi paplakra, ahol egy hétvégén vendége voltam, mindenre, ami a szobák elhelyezésére, a szobájának a bútorzatára, arra, hogy a szobája, vagy inkább kamrácskája fala tele volt ragasztva újságkivágásokkal, reprodukciókkal, különböző versekkel. *Utunk* és egyéb, nem irodalmi újságokban is megjelenő cikkekkkel, mint valami furcsa tapéta, még a mennyezetre is jutott belőle.

De például nem emlékszem, hogy miről beszélgettünk.

Albert Zsuzsa: – Ez a paplak a szüleié.

Péterfy László: – Igen, az édesapja református lelkész volt. Ott derült ki például, hogy az édesanyjával rokonságban állunk. Tehát Domival is, szegről-végről. A Szász család révén.

Albert Zsuzsa: – Valahol említi is a Szász Károly-féle családot.

Csiki László: – Szilágyi Domokos és Nagy Kálmán volt az első két lelkészgyerek, akiket fölvettek az egyetemre. Szilágyi Domokos ráadásul beszélgethetett volna simán az érettségi eredményei alapján, de ennek ellenére vizsgát tett, egyébiránt nem kaphatott volna ösztöndíjat. És minthogy egy sokgyerekes családnak volt a tagja, heten voltak, és ebben a családban nagy fegyelem volt ám, ő, hogy önmagát eltartsa, sőt, a családját is segítse, külön fölvételi vizsgát tett a kolozsvári egyetemen.

Széles Klára: – Közbevetőleg: a harmadik lelkészgyerek akkor Péterfy Laci volt.

Péterfy László: – Hát akkor inkább az első, lévén, hogy én 1953-ban kerültem a főiskolára. Persze, képzőművészeti főiskolára. Volt egy enyhülés az 1954-55-ös években.

Csiki László: – Szerintem az indulása körül nem volt semmi baj, a fogadtatása körül sem. Tudták, hogy tehetséges, tudták, hogy művelt.

Kolozsvári Papp László: – De ki gondolta, hogy ennyire tehetséges! Akkor kezdődtek a bajok.

Csiki László: – Igen, zavaró volt valóban. Túl tehetséges volt. És szép fiú volt, ő volt a második díjazott a tornászbajnokságon az egyetemen, a lányok mindig megnézték, mondta nekem Szilágyi Júlia, aki évfolyamtársa volt, de ő egy kicsit ettől mindig ódzkodott, valahogy feszélyezett volt a lányokkal szemben. 'ugye azt írja, a szép lányok mindig a szomszéd asztalnál ülnek, de az már az ő baja volt, hogy a szomszéd asztalhoz nem ment át.

Péterfy László: – Meg a túlsó járdán jönnek szembe.

Lászlóffy Aladár: – Domi különben nagyon hallgató ember volt, sokszor ült ott a padlászobában, abban a korszakomban, amikor én mániákusan festettem. Gyerekkoromtól festettem, nagyon későn dőlt el, hogy én képzőművésznek, vagy irodalmárnak állok, nem a versírás szempontjából, hanem, hogy milyen képzettséggel fogok majd nekivágni a pályának. Ez azért kitarított, mert bőven a hatvanas években még abban a padlászobában tájképeket és egyéb valamiket festettem, Domi ült mellettem, vagy írogatott, vagy olvasott hanyatt dőlve, ahogy jellegzetes tartásában ülni szokott, és ezeknek a délutánoknak a lelki jegyzőkönyve a lelki dialógusa, dramaturgiája nem maradt úgy meg, mint ahogy megmaradt az a vers, hogy „*Ákos a festő festményt festeget, női testeket langyos esteket*” ami természetesen a kedves iróniával ezekről az átfestett és átbeszélgeltetett vagy áthallgatott délutánokról maradt meg.

Albert Zsuzsa: – És a tehetségével mikor jelentkeztek a bajok?

Kolozsvári Papp László: – Amikor a hatóságok rájöttek, hogy ez az ember nem egy átlagos ember, és ez azt hiszem, az egész korszakot végigkíséri Romániában, Erdélyben, igen erőteljesen. Nálunk egy kicsit visszafogottabban, a hatvanas évektől kezdve. A nagy tehetségekkel az elmúlt rendszer – nem minthogyha mostan másképp lenne – igazából nem tudott mit kezdeni. A *Szent Johannában*, az utolsó mondata az utójátéknak valahogy úgy hangzik: mikor fogunk tudni végre kezdeni valamit a szentjeinkkel?

Albert Zsuzsa: – Nohát akkor most legendázzunk róla, mint szentről. Az alakja teljesen előttem van, áll a pagodában, az üvegfalnál, ott, ahol most találkoztunk, aszkétikusan vékony, nagyon egyszerűen, lazán lógnak rajta a ruhadarabok, sovány és sápadt, fehér az arca.

Csiki László: – Nem volt egy aszkéta. Lehet, hogy aszkétikusan nézett ki, de nem volt egy aszkéta. Életvidám ember volt.

Péterfy László: – Széles vállú, jó felépítésű.

Csiki László: – Így van. Mindenki elmondja, hogy milyen csúnyán bicegett az élete utolsó felében, dehát ezt is egy költő módjára csinálta. Mert hogy szed le egy költő egy karácsonyfadíszot? Úgy, hogy föláll egy mosófazékra, és az kiperdül alóla, akkor meg eltörik a bokacsontja. Az más kérdés, hogy neki nem igen forrt össze, a csontritkulása miatt. De hát a lényeg az, hogy fölállt a mosófazékra.

Kolozsvári Papp László: – Én azt a mozzanatot ragadnám ki az Albert Zsuzsa bevezetőjéből, arra emlékszik, hogy hallgatott. Nekem is ez volt a benyomásom mindig, a sok apró találkozásunk után, de ha csak az marad, akkor el se jöttem volna. Volt viszont vele egy kéthetes hallgatásom, Bukaresttől a Székelyföldön keresztül. A Minisztériumnak valamikor eszébe jutott, talán 1972-ben, hogy engem elküldjenek Bukarestbe, mint műfordítót.

Természetesen felhívtam Sziszt, mit sem tudván arról, hogy az élete egyik utolsó, kritikus pillanatába nyitok be ezzel a telefonnal. Akkor lépett ki az utolsó házasságából, és én ott találom őt, soha arra Bukarestben nem jártam, egy pincelakásban.

Csiki László: – A Katonai Akadémiánál.

Kolozsvári Papp László: – Ott a Filimon Sirbunál, vagy hogy nevezték akkoriban, egy teljesen toplák lakásban. Nem is akarok erről többet mondani. Akkor néhány nap után, ami azzal telt, hogy a hivatalos dolgom végeztével, ha nem mentem el színházba, operába, elmentem hozzá. És csak ültünk, s hallgattunk. Szisz borzasztó népszerű volt, jártak oda televíziósok, rádiósok, költők is, téged is kerestünk Csiki Laci, végül azt mondtam, na én akkor megyek a Székelyföldre, mire ő azt mondta, hogy „veled megyek”.

Eljutunk Sepsi útba ejtésével a főszínhelyre, Csíkszeredára, ahol bevettük magunkat egy szállodába és ott eldegléztünk. Akkor kezdődött egy tulajdonképpen végighallgatott tíz nap után, hogy kezdtünk szobá állni egymással. Addig csak ültünk, én is borzasztóan hallgatólag tudok lenni ha nem kell beszélnem, és ő csak akkor kezdett – én utólag úgy értelmeztem, és erre bizonyítékom is van – a bizalmába fogadni. Eladdig, hogy elővette a verseit, a verseiről beszéltünk, és néztük a nőket reménytelenkedve.

Csiki László: – Beszélt az irodalomról egyáltalán?

Kolozsvári Papp László: – Egyáltalán beszélt a saját verseiről. Egy szobában laktunk, egy nagyobb szobában, és ő magyarázta nekem az akkoriban megjelent, már nem elékszem, melyik kötetében megjelent verseit, hogy ő mit hogyan értett?

Csiki László: – Ez meglep...

Kolozsvári Papp László: – Erről van szó, ezért nekem tíz napig kellett hallgatnom. Az egész különben lidérces volt. A sok némaság, a sok meg nem történtes. Elmentünk Csíksomlyóra a búcsújáráhelyre, ahol iszonyúan hideg volt, megnéztük a templomot, de voltunk Csíkcicsón, mindenfelé, ahova lehetett, de mindig visszacsapódtunk a szállodába, ahova aztán jöttek a fiatal költők, írók, nem hozzám, hozzá.

Majd felültünk a vonatra, hogy majd elválunk Dédán, ugye ott válik ketté a vonat? Fele megy Nagybányára, a másik fele Marosvásárhelyre, én Vásárhelyen át mentem Kolozsvárra. Akkor történt az, amit a mai napig is úgy érzékelek, mint valami próbatételt – nem ez a csattanó!

Volt Szisznek egy szép szörme kucsmája. Ettől az élete függött, hiszen természetesen a vonatot nem fűtötték. Székelyföld, éjszaka, vonat, képzeljétek el.

Csiki László: – Meg késni is szoktak.

Kolozsvári Papp László: – Rajta voltunk már a vonaton, és egyszer csak azt mondja, ahogy közeledtünk az elváláshoz, hogy: nem kell a kucsmám? Olyan természetesen mondta, hogy megnéztem, valóban nem kéne nekem egy ilyen kucsma? Egyszer csak belém nyilall, s rászóltam: te hülye vagy!? Megfagysz! Hagyjál nekem békét!

Láttam akkor az arcán egy soha addig nem látott boldog mosolyt. Mintha azt mondaná: jól feleltél, fiam. Attól kezdve voltunk mi jóban Kolozsváron, egészen addig, amíg elindul a Kányafői úton felfelé, ahonnan már nem tér vissza, eladdig, hogy apróságokat kér tőlem, hogy hozzak neki nem habzó borotvakrémet Budapestről, óriási dolog volt, hogy ő kért egyáltalán valakitől valamit.

Hogy ez mennyire igaz, 1990-ben Ceaușescu lelövése után, Csíkszeredában előkerülnek a Securitate jegyzőkönyvei. A Domival való találkozóhoz a Securitate által felvett dokumentumait a helyi lap közli. Itt van a fénymásolata, felolvasok belőle néhány mondatot, mulatságosak is lesznek köztük.

Azt mondja: „A vendégek (a *Hargita* szerkesztőségének vendégeiről van szó) Szilágyi Domokos költő és egy Papp László nevezetű magyarországi állampolgárok voltak.” Voltatok ti már „állampolgárok” egy személyben? Két napos itt tartózkodásuk folyamán többször időztek a város vendéglátóipari egységeiben, ahol főleg boroztak, mert Szilágyi Domokos nevezetű költő azt szereti. Ferenczes István lakásán egy egész félnapot töltöttek, ahol szintén bort ittak.” Hivatalosan én Papp László vagyok, de később úgy látszik, hogy a Securitate rástartolt az ügyre, mert egy pár nappal későbbi jelentésben azt írják, hogy „Magyarországon írói minőségben élő író nem más, mint Kolozsvári Papp László, aki ifjúkorában valóban Kolozsváron, Erdélyben élt.” Mondom, hogy a dolog fejlődik. A jobb mondatokat fényképezték ki „*Egy vidéki besúgó hétköznapijai*” cím alatt. „Ferenczes István hallgatott, Miklós védte a hazánkban lévő helyzetüket, annak a reményének adott kifejezést, hogy jobb lesz a sorunk. Mire a nevezett idegen állampolgár azt mondta, hogy csak ő ne higgye ezt, itt egy nagy átejtés van folyamatban, odaát is nagy hazudozások vannak, de távolról sem akkorák, mint Romániában.”

És hogy mi várt ránk, az ebből a mondatból derül ki: „A Papp László nevű író jelezni a határőr szerveknél, Szilágyi Domokos ittétéről a bukaresti Securitate szerveit.”

Lászlóffy Aladár: – Az egyetemi éveinket majdnem egyszerre kezdtük Domokossal, öcsémnek volt évfolyamtársa, tehát egy évvel utánam iratkoztak be a Bábes-Bolyai, akkor még csak Bolyai egyetemre, hozzávetőleg öt éven át voltunk kollegák, és nagyjából egyazon időben, egyazon szerkesztőséget ostromolva kerültünk végül is be, az akkori boly utolsó kerékpárosaiként az irodalmi életbe.

Albert Zsuzsa: – Ez a *Forrás* nemzedéknek nevezett.

Lászlóffy Aladár: – Ez a később *Forrás* nemzedéknek nevezett valami, az előző években volt egy kimaradás, mert lényegében a Kányádiék, Páskándiék 1950 körül induló nemzedéke után 1953-54-ig egyéni jelentkezésen kívül nem volt ilyen csapatos jelentkezés, talán Méliusz József volt a főszerkesztője Bukarestben, Kolozsváron Kacsóh Sándor úgy döntött, hogy magyarul is elindítja az elsőkönyvesek sorozatát, amelyik már egy-két éve sikeresen létezett a román fiatal nemzedék számára. A sorozat neve volt a *Forrás*. *Forrás* könyvek. Az első kötetesek könyvei, és erről ragadt át aztán méltán, érthető módon a *Forrás* nemzedék, a nemzedék létének, mondjam így a második szakaszára. Az első szakasz, amikor kvázi Domokossal is egyszerre indultunk, egyszerre kezdtük a közlést, nagyjából 1956 tavaszán, ki korábban, ki később. Én 1954-ben prózával jelentkeztem, Domi pedig azt hiszem, hogy egy akkori nagyon neves, állami díjas költőt megbíró cikkével. Később rájöttünk, és rájöttek mások is, hogy inkább a vershez konyítunk.

1958 még egy olyan érdekes pont, 1957-58 fordulójára, amikor megengedték, hogy az eddig nagyon érdekesen, több néven létező irodalmi kör újra induljon, és azt nagyjából Szilágyi Domokos, Kántor, Jancsik Pál, Lászlóffy Csaba, Lászlóffy Aladár, Páll Lajos indította, Veress Zoltánék, akik most Svédországban élnek. És oda csoportosult, oda járt egy csomó olyan ember, aki akkor már közölt. Ebből alakult ki nagyjából az a valami, amit annak idején Hervay Gizella, Szilágyi Domokos, meg az én nevemmel lehetett fémjelezni.

Vári Attila: – Valamikor a hatvanas évek elején kezdtem el közölni, ha jól emlékszem, akkor éppen a Színművészeti Főiskolára jártam, és akkor találkoztam vele először, a marosvásárhelyi festőművész, Nagy Pál műtermében. Aki Kemény János veje volt

különb, több köze volt az irodalomhoz látszólag, mint a képzőművészetéhez. Természetesen festményeiről soha nem beszélt, mindig irodalomról beszéltünk. Pali műtermében találkoztam először Szisszel. Ebből az egészből egyetlen dologra emlékszem, hogy Nagy Pali akkor jött rá arra, hogy az unipresszel milyen jó teát lehet főzni, tehát pont úgy belerakta a teafüvet a tartóba, mint hogyha kávéval rakna, aztán ráfolyt a forró víz, s arra emlékszem, arra a mozdulatra, ahogy Szisz ráöntötte a takácsmácsonya száraz kórójára a teát, csak ennyit mondott, hogy: vacak. Ez volt az egyetlen szó az alatt a két óra alatt, amíg ott volt, amit kiejtett a száján, hogy: vacak.

Nagyon sokszori találkozásaink alatt, egész addig, amíg nagyon jó barátok lettünk, alig-alig hallottam a hangját, kivételt képezett egyetlen-egy dolog. Véletlenségből voltam éppen Bukarestben, és a Prahova Művek nevű kombinátban ültünk. A Scintea ház, a nagy nyomdaipari könyvkiadó és lap-székház melletti kocsmát hívták Prahova Műveknek. A Román Kommunista Párt valamelyik kongresszusa volt, amelyen Ceaușescu egy saját költeményét szötte bele az előadói beszédébe. S akkor láttam életemben először Szisz teljesen önmagából kiborulva, hangosnak. Meg voltunk döbbenve tőle, mert ez nem egyértelmű társaság volt, hanem egy cigány, egy király alapon.

Csikí László: – Én voltam a *Forrás*, az első kötetes szerzők sorozatának a szerkesztője, és följánlotta, hogy ő lefordítja Ceaușescu összes költeményét: adjuk ki az első kötetes szerzők sorozatában. Ám legyen!

Péterfy László: – Micsoda helyzeteket hagytál ki!

Vári Attila: – Szisszel az igazi barátságunk akkor kezdődött, amikor mindketten bolyongó emberré váltunk. Harmincnégy, vagy harmincöt évet éltem Romániában, ezalatt soha saját lakásom nem volt, s az utolsó tíz évet gyakorlatilag munkanélkülként, viszonylag szerencsés körülmények között, de igazából lakás és állás nélkül töltöttem el. Tehát vándoroltam. A kolozsvári albérletből bukaresti szállodákba, vagy erre-arra.

Szisz táskájában mindig volt egy csomó üres levelezőlap, s amikor eszébe jutott valami, elővette a címjegyzékét, s két-három szavas levelezőlapokat intézett szózatként, „olvastam”... az ember tudta, hogy mit olvasott Szisz. Én több mint másfél oldalt töltöttem be a címjegyzékébe, mert állandóan változott az albérleti címem. Hogyha találkoztunk a marosvásárhelyi főtéren, vagy Kolozsváron, ahol szomszédok voltunk egy ideig, köszönés helyett a következő volt: Jónapot uram, Önnek ki a kedvenc költője? Mondtam: Szilágyi Domokos, lakik itt és itt. Mondtam a pontos címet. Mert Önnek ki a kedvenc prózaírója? És ő rögtön mondta az aktuális címet.

Életem egyik legnagyobb szerencséje volt, hogy Szisz, amikor megkérdezték tőle Norvégiában, 1973 nyarán, hogy ki lenne az a prózaíró – Majtényi Erikkal volt kint – és azt mondták, hogy szeretnék, ha a következő évre ő is javasolna. (Norvégia nemzeti ünnepe tájára hívtak meg mindig Erdélyből írókat) – hogy ki lenne az, akit javasolna. Majtényi Erik javaslata *Zászlóffy Haladár* – Zászlóffy Aladár volt, Szilágyi Domokos pedig egyből, abszolút pontos postacím és telefonszámmal ellátott nevet diktált. Úgyhogy gyakorlatilag azt, hogy én a hetvenes évek legelején végigjártam Norvégiától egészen a Földközi-tengerig egy két és fél – háromhónapos út során Európa javarészét, azt Szilágyi Domokosnak köszönhetem.

Egy időben mániákusan főztem, és gyűjtöttem...

Csikí László: – A vasszeget a borsófőzelékbe.

Kolozsvári Papp László: – Puhítja.

Vári Attila: – Rengeteg fűszernövényt szedtem össze, és Szilágyi Domokosnak ez a kis északi utazásról szóló naplója azzal is kezdődik, ott van a lakásunkon és nézegeti a fűszereket, hogy mik az új szerzemények. Imádtam különben, ahogy főztem, mégpedig a következő dolog miatt, mert kivettem elé a húsz fűszert, és semlegesre főztem mindent. Sőt sem tettem bele, semmit az égvilágon, akkor Szisz kipróbálhatott mindent, még az általunk nagyon irigyelt, Szász János által hozott kéménykormot is beszerezte.

Csikí László: – Valódi amerikai kéménykormot.

Vári Attila: – Amivel meg kellett szórni a nyers húst, és akkor olyan íze lett, mintha füstölt hús lenne.

Albert Zsuzsa: – Nem volt aszkézia. Ebből is lehet látni. Kezdetől fogva meg is jelent. Tudott publikálni. Tulajdonképpen olyan művekkel is megjelent... hát Erdélyben nagyon sokan, Magyarországon is nagyon sokan, egye fene, közöltek ma már nem éppen szalonképes műveket, nem meggyőződésből, de célszerű elhatározásból, kényszerűségből. Írt ő is olyan dolgokat, amit aztán nem vettek be a válogatott kötetbe.

Csikí László: – Hát sok mindent nem vettek be, egyrészt ugye a prózáját, amit ő se tartott nagyra, és legyünk őszinték, nem is jók.

Albert Zsuzsa: – De megjelent, és volt állása is.

Csikí László: – Hát állása volt, hol két hónapig az *Előrenél*, hol három hónapig valahol. Az Írószövetségtől kapott nyugdíjat, ez jelentős összeg volt. Amikor bevonultak a marosvásárhelyi Idegklinikára, Saszet Géza, Jakab Anti, meg ő, szerkesztettek egy faliújságot, ahova Szisz írta a vezércikkeket, Saszet a szonetteket, Jakab Anti nem tudom micsodát. Az orvos a faliújságon rögtön látta, milyen az állapotuk ma a fiúknak.

Szilágyi Domokos szabályszerűen ellopott onnan két tömböt. Az egyiket kiállította magának a diagnózisát, s a másik receptkönyv volt, nekem is van Szilágyi Domokos által írt receptem.

Kolozsvári Papp László: – Ez igaz. Én is kaptam ilyen receptet.

Csikí László: – A fiúk loptak, csaltak, hazudtak, meg ittak. Az idegyógyászatot. Megpróbálták valamiféle normális életet élni, olyan értelemben is, hogy utazni próbáltak legalább az országon belül, ha már kívülre nem lehetett. Páll Lajos meséli, hogy amikor még Szilágyi Domokos és Hervay Gizi együtt éltek, előbb az Obor mellett, egy hajdani üzlethelyiségben, ahonnan mindig átszivárgott a borbélyüzlet iszonyatos kölniszaga, és Lajoskának a kirakatban kellett aludnia két függöny között, mert több hely nem volt, ezek meg olyan boldogtalanok voltak, hogy ő járt nekik krumplit lopni a piacra. De azt mondják, hogy ők azért maradtak Bukarestben, mert Majtényi Erikék segítségével ott tudták megfejni az Irodalmi Alapot, hogy valami pénzhez jussanak.

Amikor például eljutottak Batizra, mert végre elment a lelkes és a felesége üdülni, Hervayval ketten fővállalták, hogy az egész gazdaságot majd rendezik. Csak az a baj, hogy a disznóknak nem adtak rendesen enni. De mit csináltak? Megittatták őket kávéval, amitől azok egy darabig üvöltöttek, rőfögtek följajva, de aztán jött a visszahatás, és akkor elaludtak a disznók. És akkor vidáman lehetett aludni, dolgozni, verseket írni.

A humora természetét szeretném ezzel érzékeltetni. Vagy amikor följött hozzánk Kolozsvárra a lakásba és viccelődünk, heccelődünk, és azt kérdezte, hogy a feleségemen a pongyola valódi selyem-e, vagy nem. Feleségem nem tudta hirtelenjében megmondani, mire ő, hogy majd mindjárt kipróbálja. És fölgyűjtotta. Kiderült, hogy valódi selyem. Semmi hiba, rendesen ég, el is oltottuk. Ez tréfa, de úgy, hogy – mint minden tréfának egyébként – megvan a halálos része.

Elvitt kirándulni. A természetszerető Szilágyi Domokos! Megegyeztünk, hogy találkozzunk reggel hatkor a buszállomáson. Bukarestben egymáshoz olyan közel laktunk, hogy akár gyalog is átmehettünk egymáshoz, ami bukaresti viszonylatban nagy szó. A buszmegállóban odaintett egy taxit, átmentünk Bukarest másik felébe, és onnan ki a városból Csemikára, ahol egy kolostor meg egy tó van, ott leültünk a strandon kívül a kerítés mellé, egy kis fenyőerdőben. Azt mondta, menj be, vegyél már egy kis bort, és én mentem, mert én voltam a fiatalabb. Bementem, vettem egy kis bort, visszajöttem, megittuk, leintett egy taxit, hazamentünk. Hát ez volt a nagy természetjárásunk. Én csak azt nem értem, de máig, hogy a fenébe volt ennyi pénze.

Kolozsvári Papp László: – Nyilván a honorárium, meg ilyesmi.

Csikí László: – Milyen honoráriumok voltak akkor?

Péterfy László: – Hát közlekedésre nem mindig volt pénze!

Csikí László: – Kiszámolta, hogy olcsóbb lesz, ha taxizik, mintha autót venne, és eltartaná.

Péterfy László: – Az lehet. 1962 vagy 63-ban és Szászrégenben tanítottam ott egy művészeti iskolaféleségben. Egyszer csak, legnagyobb meglepetésemre, olyan estefele kinézek az ablakon – volt egy albérletem, elég tisztességes, ami azt jelenti, hogy volt egy kis előszoba és egy nagyobb szobácska. Kinézek az ablakon és egy ismerős, imbolygó alakot látok, aki sántikálva jön végig. Ez Magyarégen van, ha valaki ismeri Régent, Pap Laci remélem, igen. Baktat, kiderül, hogy gyalog jött Marosvásárhelyről, ami negyvenkét kilométer. Megérkezett vonattal Bukarestből Marosvásárhelyre, arra a bizonyos klinikai beutalásra, ami általában három-négyhavonta történt, és nem volt egy leje sem. S eljött Szászrégenbe. Ott volt vagy két-három napot, arra már nem emlékszem megint csak, hogy miről beszélgettünk, költészetről biztos nem, mindenféle egyébéről, elvittem szászrégeni hírességekhez, és jó barátaimhoz, többek között Osváth Sárkához, akit Attila nagyon jól ismer, marosvásárhelyiek igen, mert magyar tanárnő volt valamikor a negyvenes években a református kollégiumban, és engem ott tanított egy évig, ami felejthetetlen élmény volt egy tízéves gyerek számára. József Attila verseket ott hallottam életemben először és felejthetetlenül mondani Osváth Sárkától. És hát akkor levittem Osváth Sárkához Szilágyi Domokost. Ott nagyon érdekes beszélgetés volt, persze nem tudom felidézni.

Szakolczay Lajos: – 1976-ban az Új Írásnál együtt dolgoztam Kalász Marcial, aki egyszer csak kibökte: szeretne Kós Károllyal megismerkedni. Nekem akkor már bejárásom volt a kolozsvári házba, feleségestül felcihelődtünk, és olyan jól sikerült a látogatás, hogy hajnali háromkor még beszélgettünk, Kós Károly nem akart elengedni bennünket.

Ennek az útnak volt egy másik döbbenete: a Szilágyi Domokosnál tett látogatás. Kérdeztem a barátaimtól, miképp van Szisz? Meglátogathatom-e? – Hát nem túl szerencsés odamenni – hangzott a válasz. Ám a messziről jött embert nem kötik a tilalmak. Minthogy én eléggé szerettem Szilágyi Domokost (és talán egy picit ő is szeretett engem) föltételezem, nem lesz abból baj, ha mi, magyarországiak váratlanul betoppanunk.

Délután öt-hat óra lehetett, megyünk fel a monostori negyedben lévő tömbházi lakásba. A lépcsőházban félhomály, de nagy nehezen megtaláltuk az ajtót. Nyomjuk a csöngőt, hosszú ideig senki sem nézett ki. Már majdnem eljöttünk, de egyszer csak hirtelen kinyílik az ajtó, és szintén a félhomályban – lakásban is félhomály, és a lépcsőházban is félhomály – megjelenik az ajtórésben Szisz. Fördököpenyben. Hirtelen ránéztem, és olyan meggyötört arca volt, azt gondoltam, valami miatt sírt.

Sok másodpercig álltunk ott, elég sután, a lépcsőházban. Megérezhette a tanácstalanságunkat, s gondolatolvasóként így szólt: „Nem sírtam, egy hétig nem volt a tömbházban melegvíz, végre ma adtak, és az egész család lefürdött. Gyertek be! Nincs kedvetek megfürdeni?” Természetesen mindenki tiltakozott, én, mivel eléggé szeretem a humort, és nem kevésbé a barátomat is, azon nyomban azt mondtam: „Szisz, én megfürdök.” „– Igen? Te megfürdesz?” Annyira örült, hogy felkiáltott: „Akkor hozom neked a törülközőt!” Annyira ki volt éhezve a szeretetre, hogy az is élmény volt számára, ha valakit a hirtelen előtörő melegvízzel és egy törülközővel megkinálhatott. Én szépen megfürödtem, megtörülköztem. Bementem a szobába, és órákig beszélgettünk.

Csikí László: – Úgy döntött egyszer, hogy meg fog tanulni angolul. Sokan döntöttek így. Ettől olyan boldog lett, hogy elment, vett magának egy üveg bort. Hogy ő fog tudni angolul, jaj de jó lesz. Ezt ugye sokan megcsináltuk már, de a vicc az benne, hogy ő meg is tanult.

Kolozsvári Papp László: – Csodálatos fordításokat csinált. Nem tudom milyen szinten beszélt, de azt hiszem, hogy Carlylet fordítson, épp elég gyakorlatra volt szüksége.

Csikí László: – A Peter Pant meg egyenesen gépbe fordította, ennyit az angol tudásáról.

Albert Zsuzsa: – Hallatlan nyelvi fantáziája van, az eredeti verseiből is lehet látni, tulajdonképpen a nyelv minden rétegét ismerte.

Csikí László: – Írt ő románul, angolul, franciául verseket.

Albert Zsuzsa: – Az irodalom minden rétegét, a nyelv minden rétegét, a népnyelvtől kezdve akármeddig, mind szervesen össze tudta ötvözni.

Csikí László: – Ebben a költészetben történt két nagy váltás. Volt egy nagy tanulási korszak, mondjuk így volt egy viszonylag zárt, hagyományos formákkal operáló költészet. És akkor egyszer csak valami megszakadt. – *A Búcsú a trópusoktól* című kötet jelzi ezt. És aztán az utolsó periódus visszatérés a nagy, zárt formákhoz, ugyanakkor a letisztult, kicsi, dalszerű formákhoz. Mi történik itt, egy ember életében, nem is hosszú életében, mi történik ezalatt a tizenöt év alatt? Hát ennyi a költői pálya?

Széles Klára: – Most itt, a beszélgetés során az jutott eszembe, hogy ami Szilágyi Domokosról, mint emberről kiderül, az olyan szervesen hozzátartozik, hogy szinte magyarázatot is ad arra (bizonyos szempontból), miért olyan a költészete, mint amilyen. (Már amennyiben erre egyáltalán lehet magyarázatot adni.)

Amíg beszélgetek róla, hallatlan érdeklődéssel hallgattam, mert hiszen én őt közelről sokáig nem ismerhettem. Mégis, amikor néhányszor személyesen találkoztunk, az érdekes módon mindig úgy történt, hogy tudottan, lényeges módon, költészete állt a beszélgetések mögött. Például egyetemistaként 1955 óta leveleztünk mi, szegedi bölcsészek a kolozsvári évfolyamtársainkkal. Tehát azóta van egyáltalán kapcsolat Erdéllyel, s ez mindjárt az irodalmon keresztül történt. Mivel Lászlóffy Aladár volt a fő levelező partnerem (napjainkig), neki pedig Szilágyi Domokos egyik nagyon közelálló kollegája, meg nagyon jó kapcsolatban is voltak, tehát én Szilágyi Domokosról Aladártól már tudtam. Verseit olvastam a lapokban, rövidesen írtam róla, mint a többiekéről, tehát a hatvanas években, viszont találkozni nem találkoztunk. Számomra legendaként létezett. A barátaitól hallottam, ahogy most hallom töletek.

Ezzel együtt nagyon legendaszerű volt az első találkozásunk is, aminek megint csak egy kötet a bizonyítéka, saját írásával. Papp Laci emlékszik rá, akkor még együtt éltünk az albérletünkben, nevezetesen albérletünkben, a Francia úton.

Csikí László: – Mindig elfelejtem, hogy ti házasok voltatok.

Kolozsvári Papp László: – Volt fotelágy, szék, de ő a földön ült.

Széles Klára: – Amikor beállított, közvetlenül a skandináv útról érkezett, a legendás kalapjában, és ugye először találkoztunk, tehát személyesen először, és nyilvánvaló, hogy némi félszességgel. Viszont tudva tudta, hogy én őt, mint költőt ismerem, és úgy látszik, hogy elfogadta, amit írtam róla, mert nagyon meghatótt engem azzal, hogy hozta nekem ezt a kötetet, ami itt van nálam (*Sajtóértekeztet, 1972*), és beleírta azt, amit beleírt.

Kolozsvári Papp László: – Az az első válogatott kötete.

Széles Klára: – Azért is akarom felolvasni mit írt bele, mert ez többünket érint. „Klára, szívem, Laci azt mondja, hogy te nem engem szeretsz, hanem verseimmel foglalkozol. Ez már más. Akkor én is csak így, szeretetlenül küldöm és ajánlom eme könyvecskét, Csókol Szisz.”

Ez volt 1972 november 16-án.

Péterfy László: – Volt neki egy korábbi budapesti látogatása, erre elég élénken emlékszem. Én 1966-ban telepedtem át tavasszal,

azt hiszem áprilisban, és ősszel Budapesten járt Szilágyi Domi, megkeresett, nagyon elcsüggedve és elkeseredve, kiadóknál járt, folyóiratoknál járt, azzal a hírrrel jött, hogy senki sem tud rólam semmit. És teljesen le volt törve.

Nos, ugye, a hatvanas évek elején ez nem is volt csoda Budapesten és Magyarországon, mert hiszen körülbelül három nevet tudtak Erdéllyel kapcsolatosan, egy szobrászt, egy festőt, Nagy Imre festőt, Szervátiusz szobrászt, és egy író, talán Sütő Andrást.

Szakolczay Lajos: – Kelemen Jánosnak, aki hajdanában Móricz lapjánál is szerkesztősködött (de gondolom az idők folyamán az ital eléggé megtámadhatta az eszét, és nyilván modern verssel sem olyan sokat foglalkozott) 1968 májusában *Két költő* címmel megjelent egy rövid recenziója az *Élet és Irodalomban*. A vajdasági (jugoszláviai) magyar költőt, Laták Istvánt, aki József Attilának nem tudom hányadik epigonja volt, és Szilágyi Domokost egy cikk keretén belül szemlélte. Tökéletes süketségről árulkodnak azok a sorok, amelyek Szilágyi Domokost két ragyogó kötete után – hiszen már *A láz enciklopédiája* és a *Garabonciás* megvolt – szinte dilettánsként jellemezték. A sors fintora, hogy az *Élet és Irodalomban* *A láz enciklopédiája* helyett *A lóp* enciklopédiája szerepelt. A sántafejú gyalogos úgy vélte, hogy Szilágyi Domokos „rá-ráhibáz a népköltészet ősi formáira, és ilyenkor valóban költői, de nagyon sokszor próbára teszi a ritmus és a szavak türelmét.”

Miért fáj nekem annyira Kelemen értetlensége? Mert Szilágyi Domokos volt az – a *Forrás* első nemzedékében talán az első –, aki az Eliot-i verset ezzel-azzal, ilyen-olyan történelmi és műveltségi montázssal megterhelte. Mindezt úgy, hogy a kisujjában volt a magyar népköltészet, a ritmus, a versírás.

Albert Zsuzsa: – Az egész magyar irodalom, elejétől végig.

Szakolczay Lajos: – Eléggé izgékony fiatalelként *Föllázdát szavak?* címmel írtam választ erre a kritikára. Kezembem a cikk másolata, mely szerint az eredetit, egy két-három flekkes választ, 1968 május 4-én adtam az *Élet és Irodalomnak*. Természetesen nem közölték. Mivel operáltam a hozzászólásomban? Hogy ez gyalázat, jobban kellene ismerni azt a művet, amivel foglalkozunk!

Lászlóffy Aladár: – Igazi társa soha nem volt. Igazi otthonai, igazi családjai megvoltak, az az utolsó is, amit önkéntes elhatározással hagyott el, és lépett ki az életből is, mindenik megvolt a maga helyén átkozva és áldva is, de Domokosnak soha nem volt igazi társa. Az első, az egyetemi éveit végigkísérő szerelem, furcsa módon az egyetemi évek után megszűnt, a hozzá intézett közismert, nagyon érdekes, józú okos, eredeti hangú levelezés mutatja, hogy mennyire fontos volt, amilyen fontos lehetett később pont úgy a Hervay-házasság és a következő házasságok vagy emberi kapcsolatok, szerelmi kapcsolatok is, de igazi társa Domokosnak nem volt.

Azt kell mondanom, hogy valahol így volt a barátságokkal is a dolog, mert nagyon közeliek voltunk mi ketten személyesen is, és nagyon sok olyan barátja van, él itt köztünk, aki az élete bizonyos szakaszában egész közeli nexusban volt vele, és akivel ezeket a dolgokat, a szónak abban a költői verseny formájában is megbeszélte, amit az ő maga szemérmes módján a minőségre nagyot adva, a minőségére annak, amit csináltunk, nagyon büszke és nagyon rátartó emberként is fontosnak tartott, de egészében egy nagy magányos volt, mindenképpen egy nagyon képzett, nagyon olvasott, és nagyon okos, mindent átgondoló ember volt. És ez az ember ha verset írt, akkor természetes módon kvintesszenciája került minden verssorába. Tehát Szilágyi Domokos – mindig azt szoktuk mondani, hogy az utolsó polihisztor, aztán még két-háromszáz évig bírjuk polihisztorokkal – nos, az utolsó poéta doctus sem volt, de kétségtelen egyike volt azoknak, akik a magyar irodalomban a Kosztolányi, Babits vonal folytatójaként számon tarthatók az erdélyi aranyágon.

Illyés Kinga: – Amikor a Szilágyi Domokos verseiből készült műsoromat elkezdtem, ahhoz nagymértékben hozzájárult a Szilágyi Domokossal való nagyon érdekes találkozás Budapesten. Talán enélkül a találkozás nélkül soha nem készült volna el a műsorom. Azt hiszem, hogy 1973 őszén történt, a műsorok a bemutatója 1974 őszén volt, egy országos előadóművészeti fesztiválon, egy évvel ez előtt lehetett a találkozás.

Tehát összefutottunk Budapesten az utcán. Szokásos semmitmondó kérdések, hogy vagy, hogy vagy, mit csinálsz, mit csinál, és Szilágyi Domokos szinte bevezetés nélkül elmondott néhány megrendítő és számomra mai napig is emlékezetes mondatot, a következők: hogy ő itt van Budapesten, talán nem először, de hát abban az időben ritkán járogattunk ide, és hogy mennyire letaglózta őt az, hogy a baráti körén és a szűk szakmai ismeretségén kívül nem ismerik, neki semmilyen neve nincs, tulajdonképpen egy senki. Nagyon megdöbbenő volt ez a kitörés, mert nem szokott ilyen dolgokról beszélni. Nem is a szerénysége, inkább a zárkózottsága, és az önérzete tiltotta azt, hogy ha észre is vett valamit, elmondja.

Ez a pár mondat valószínű, hogy nem éppen ilyen laposan hangzott, mint ahogyan én itt most elmondtam, de ez volt a lényege, és valahogyan úgy mondta, olyan hangszínnel és olyan hangulatban, ami engem teljesen megrendített. Kérdezte, hogy este van-e valami programom, mondtam, hogy nincsen, meghívott engem, hogy menjünk el este Nagy Lászlóhoz. Beleremegek a gondolatba, hogy milyen fantasztikus dolog volt, hogy én Nagy Lászlóval és Szilágyi Domokossal töltöttem egy estét. Akkor természetesen nagyon örültem neki, elmentünk és ott voltunk egész este, énekeltünk, beszélgettünk, én is énekeltem a népdalaimból, szóval nagyon kellemes és oldott este volt.

Na de a találkozásnak az emléke az valahol továbbgyűrűzött bennem. Felháborodás és keserűség formájában, mert mi már akkor otthon igenis tudtuk az ő értékeit és nagyon is becsültük. Hazamentem, és ez a gondolat gyakran visszajött bennem: Szilágyi Domokost nem ismerik Magyarországon. Elkezdtem lapozgatni a kötetét, mind többet és többet. Ez a lapozgatás olyan két-három hetet tartott, a *Sajtóértekezlet* című kötet volt akkor már készen, persze egy csomó verse még nem volt meg akkor a nagy versek közül sem. A *Magyarok* később jelent meg, sok évvel később.

Egy délután összeállt bennem a *Lírai oratórium*.

Szakolczay Lajos: – Szilágyi Domokost már elég jól ismertem a versein keresztül, az első találkozásunk – pontosan fel tudom idézni a dátumot, hiszen itt van a *Sajtóértekezlet* dedikációja – 1972 hatodik hó huszonegyedikén történt. Júniusban voltunk Bukarestben, a *Kortársról*, egy jubileumi Petőfi számra gyűjtöttük az anyagot. Szilágyi Domokos akkor Bukarestben élt. Nagy szível meginvitált bennünket a lakására, hogy beszélgessünk. A beszélgetés anyiból állt, hogy mi próbáltunk ezt-azt mondani, kérdeztetni, ő nagyokat hallgatott. Az egyik ilyen hosszú hallgatás után (amikor természetesen háttal fordítva nekünk nézte a falat), felém fordult és azt mondta: Lajos, hadd dedikáljak neked egy könyvet. Most jelent meg a válogatott kötetem. A következőket írta be a *Sajtóértekezletbe* – és azóta is, ahányszor eszembe jut a dedikáció, megborzongok: „Varga Sz. Lajinak, gyarmatügyi előadónknak, Szisz.”

Még abban az évben találkoztunk, meglátogattunk bennünket Budafokon. Akkor indult életében először egy nagy nyugati útra, amelyről *A Volga Nyugaton* című érdekes irodalmi útinaplója született. Majtényi Erik rozoga kocsjával mentek meghódítani Skandináviát. Ekkor korábbi kötetét is aláírtam vele. *Szerelmek tánca* című könyvét, amely 1965-ben jelent meg Bukarestben az Irodalmi Könyvkiadónál, tehát 1972. november 3-án budafoki lakásunkon dedikálta.

Vári Attila: – Barátkozott első osztályú köszörüssel, barátkozott első osztályú pincérral, barátkozott első osztályú orrossal, egyetlen egy dolgot nem szeretett és ezt nyomon lehet követni az életében, a műkedvelői szintet semmiben az égvilágon nem viselte el.

Napi szemtanúja voltam, amikor Kolozsváron, gyakorlatilag élete utolsó nagy munkáját, az *Öregék könyvét* megírta. Hogy miért született meg? – megjelent a *Kritérium Könyvkiadónál* Bukarestben egy könyv, amelyben öreg írók portréi voltak, és XY írt hozzá egy

szöveget. Minden portréhoz. Én életemben ilyen dühösnek, ilyen őrgönggő hangulatban nem láttam Sziszt, lapozott és jegyzett, érdemes megnézni, megvan a könyv mindenik lapja húzva, jegyezve.

Csiki László: – Meg is írta ezt a cikket, és legalább három lapnál házalt vele, és senki sem közölte.

Vári Attila: – Ez volt a kiindulópont, amikor elkezdett az *Öregek* könyvével foglalkozni. Van egy nagyon szép kis anekdota. A *Kriterion* Könyvkiadó azt mondta, hogy...

Csiki László és Vári Attila: – Egy egész nyomdai ívet rendelt tőle, hétszáz sort...

Csiki László: – Emiatt az egész könyv...

Együtt: – Hatszázkilencvenkilenc sor, plusz a cím.

Csiki László: – Az irodalomtörténészek a számmisztika körül próbálnak valamit kibogozni, semmi, megszámozták, ez ennyi.

Vári Attila: – Utána elkezdte a fél magyar irodalom számozni a sorokat. Nem tudták, hogy ez erről szól. Hogy „gyere, majd megmutatom neked, hogy én hétszáz sorban tudok írni, ha neked hétszáz sor kell belőlem”.

Annakidején a bukaresti televízió magyar műsora számára – engem úgy hívtak különben a kollegáim Bukarestben, hogy Vári Attila temetkezési vállalkozó, mert állítólag ahol megjelentem, lefilmeztem, az illetőt néhány hónappal később temették. Nyolcvan, kilencven évesek, Kós Károlytól Franyó Zoltánon keresztül, Horváth Imre, Horváth Istvánig, végigfilmeztem az öregeket.

Albert Zsuzsa: – Hát ez volt az első feladat nyilván.

Vári Attila: – Ez volt az első feladat. Szisz rengetegszer bosszantott ezekkel a kétsoros, hámosoros lapjaival, hogy ezzel az örülltel minék kellett portrét készíteni! Teljesen kiesett az emlékezetemből Laci az, hogy néhány hónapon keresztül Szisz például könyvrecenziókkal jelentkezett a bukaresti televízió magyar műsorában, ahol igen szépen, a maga halk és megfontolt módján elmondta, hogy XY könyve milyen csapnivaló, és ez különben élő adásban ment, mert nem volt még mágneses rögzítési lehetőségünk a hetvenes évek elején.

Csiki László: – Mennyi ideig tartott ez?

Vári Attila: – Néhány hónapig. A néhány hónap alatt, pontosan tudom, mert ott dolgoztam abban az időben, ez alatt a néhány hónap alatt a bukaresti televízió magyar szerkesztősége Szisznek kifizetett kétszer annyi pénzt, mint amennyit egy könyvéért kapott volna.

Albert Zsuzsa: – Van egy hosszabb verse, amelyben visszatérő sor az, hogy „Egyedem begyedem tenger tánc, Hajdú sógor mit kívánsz?” Tudom mire vonatkozik ez.

Lászlóffy Aladár: – No jó, a folyóiratok légkörét kétféle szempontból kellett bírni, vagy nem bírni. Bírni kellett, mint folyóiratokban közölni akaró, tehát verssel, írással folyamodó, avagy írásra, versre felszólított író, és nagyon sok nyoma van annak is, a megmaradt levelezésből is, hogy őt nagyon sokszor kérték fel erre-arra, és nyilván ő maga is, mikor befejezett valamit, akkor nagy örömmel, ide vagy oda, odaadta közlésre. Tehát ezt is bírni kellett, el kellett viselni a döntést, ami sokszor nem a szerkesztő véleményét jelentette, hanem a korabeli politikai cenzorális viszonyok pillanatnyi állását.

Másrészt viszont bírni kellett azt, hogy az ember, mint szerkesztő, ott ül egy szerkesztőségben. Ezt nem bírta Domi. Több olyan kísérletről tudunk, amikor őt, ha csak formálisan is, de valamelyik lap alkalmazta, hogy valamilyen fix jövedelemhez jusson, és nagyjából az lett az eredmény, hogy egyrészt a szónak minden időzöjeles és valóságos értelmében használhatatlan szerkesztőnek bizonyult, képtelen volt ott ülni és mondjuk mások kéziratait olvasva dönteni, továbbadni, rovatoskodni, mert ő nem egy „rovatmúltú edény”. Domit ilyen értelemben nem lehet domesztikálni.

Általában a nagy számok törvénye szerint minden szerkesztőségben nagyjából ugyanolyan arányban voltak ott a hozzáértők és a csiszlók, ilyen szempontból különösebb preferencia nem alakulhatott ki egyikkel szemben sem, talán a személyes preferenciáit az embernek az alakította, hogy melyik volt az a szerkesztőség, amelyik következetesebben felvállalt egy irányt, amit az ember is vállalt, vagy amelyik több versét, több írását közölte az embernek. Az értékét ismerők, a barátok, az irodalom korifeusai, a Szilágyi Domokos esetében és más kollegák esetében is, ha nem kifejezetten olyan politikai negatívumokról volt szó, amikor már semmit nyilvánosan nem lehetett tenni, de még olyan esetekben is, ahol lehetett nem nyilvánosan tenni valamit, nem hagyták elesni soha a költőt, ilyen értelemben Szilágyi Domokosnak nagyon sok periódusában volt anyagi gondja, mert azért csupán a közlésből, így neveztük azt, szabad úszóként nem lehetett megélni, ezért is erőltették, erőltették néhányszor azt, hogy státusba kerüljön és így fix fizetést kapjon. Végül is egy fix nyugdíja volt neki, ami elég magas nyugdíjnak számított, egészségügyi alapon az Írószövetség, az Irodalmi Alap által kiutalt nyugdíj kijárt neki.

Albert Zsuzsa: – Ez a román Írószövetség.

Lászlóffy Aladár: – Román Írószövetség. Mi akkoriban kizárólag a Romániai Írók Szövetségéhez tartoztunk.

Vári Attila: – Emlékezz csak vissza arra, amikor édesanyja hazaköltözött Sepsire, az édesapja halála után. Milyen rengeteget közölt Szisz mindenféle, mert anyagilag hozzá kellett járulnia a ház építéséhez. Volt az *Utunk*nak egy periodikusan megjelenő humoros oldala, talán *Görbetükör* volt a címe, olyan fantasztikus humoros versei jelentek meg, és olyan formaérzékkel.

Péterfy László: – Vicceket talált ki!

Csiki László: – Az *Utunk* akkor vezette be a *Levélváltás* rovatot. És abban mindenféle ifjú szerzőről teljes kiírt névvel elmondták, hogy ilyen és ilyen az írása. Beküldött két korai Petőfi verset, Ebdeges Aszafol, hazánkban tanuló görög diák nevében. Kapott egy udvarias választ, hogy jaj de szép, hogy a román mellett megtanult a görög diák magyarul is, sajnos a versek nem ütnek meg a mértéket, de azért csak verseljen tovább. Domokos bement, elővette a korrektúra oldalt, és azt mondta, hogy olvassátok el visszafele, hogy Ebdeges Aszafol. Örök jó hecc csináló volt. Szele Péterék tartoztak neki pénzzel, és tudta, hogy nem fogja tőlük megkapni, ezért úgy döntött, hogy letelefonálja. Odatelepedett hozzájuk, és két napig mindenkinek telefonált, többek között Balogh Edgárnak, akit nem igazán kedvelt. Rávette Edgár bátyót, szóljon hozzá: van egy nagy vita a bukaresti *A hét* hasábjain a népművészet és a magas művészet kapcsolatáról. És az éppen ebből a telefonheccből született, addig nem is folyt ilyen vita.

Ül a Continentálban, és azt kérdezi: ismered azt a nótát, hogy „Stramm spanyol vagyok, azt mondják, a szemem ragyog, a szívem egy kazán, Barcelona az én hazám, Ha egyikre ránéz a nő, a másik kést ránt elő, és lő!” Ilyenekkel szórakoztatta magát, szerintem magányában. Egyszer járt Újvidéken, valami írószövetségi küldetésben, onnan hozta azt a rigmusát: „Rákóczi Ferenc, Rákóczi Ferenc, ugye csókos a te szád, Rákóczi Ferenc, Rákóczi Ferenc, a te hazád Novi Sad.” Nem is ő a szerzője.

Hasonlókkal mulattatta – nem minket – önmagát. Ez ugyanaz, mint mikor az ember leül és azt mondja, hogy tudni fogok angolul, tehát ihatok egy üveg bort előre. Azt mondja Nagy Mária az élettársa, hogy levitte a gyereket sétálni a tömbház mögé, egy romos, szemetes területre, a gyerekek játszottak, ő meg leült, és mikor másfél óra múlva visszajött, hozta a teljes *Pogány zsoldárok* ciklust megírva.

Azt mondja Bálint Lajos, a Kriterion könyvkiadó akkori és hát mostan nyugdíjasként is műszaki szerkesztője, aki Szilágyinak is barátja volt, hogy Vermessy Péterrel három éjszaka alatt megcsinálták a *Pimpim páré* című csodálatos gyerekkönyvet: vers és dal. Azt mondja Csiky Boldizsár a zenész, hogy bármilyen zeneformát lehetett mondani Szilágyi Domokosnak. Erről egyébként nekem is

vannak tapasztalataim, mert nagyon tudott ő zenét magyarázni, például, hogy hogyan játssza Csajkovszkijt Richter és hogyan játssza más, csak annyit kellett kitapsolni neki, hogy ta-ta-ta- és ő tudta, hogy mit kell írni. Másnap reggelre megvolt a szöveg. Volt benne valami irigylésre méltó készség, a műfordításaiban is az érződik. Elég sok könyvet fordítottam és tudom, hogy mennyit gyötrődöm időnként rajta. Kolozsvári Papp biztos pontosan így tudja. Becsavarta ő viszont az indigós papírt az írógépbe és lefordította.

Kovács András Ferenc: – Talán hat éves voltam, amikor Majtényi Erikék bukaresti házában töltöttem egy hosszú nyarat, s akkor eljött oda Hervay Gizella, Szilágyi Domokos és Kobak. Csak a felnőttek lábára emlékszem, mert végig az asztal alatt játszottunk.

Albert Zsuzsa: – A szülei mivel foglalkoztak?

Kovács András Ferenc: – A szüleim a szatmári színházban dolgoztak, édesapám Kovács Ferenc rendező volt ott, édesanyám pedig Elekes Emma színésznő. Ez inkább az ő ismeretségük, nem az enyém. Azután néhány találkozásunkra emlékszem, mikor Nagy Marival jöttek fel hozzánk Szatmáron, és jól érezte magát, boroztak a szüleimmel, én csak be-benéztem, én ifjú ember voltam, és akkoriban még nem is igen írtam verseket, hanem zoológusnak készültem.

Roppant introvertált ember volt. Nagyon nehezen szólalt meg, egy dolgot nem láttam viszont, ezt el kell mondjam, az apám visszaemlékezéséből. Már a hetvenes években, halála előtt két-három évvel voltak ezek a szatmári találkozások. Akkor kimentek Batizra a szülőkhöz. A szüleimmel, ezt csak elmondásból tudom, akkor még kacagott is. Ami ritka volt. Ugratta az édesanyját, testvéreit. Kacagott és jókedvű volt. Különben fenn nálunk is volt ilyen. Mosolyogni mindig tudott, nagyon metsző, finom mosolya volt. Eléggé keserű mosoly volt.

Valamikor 1974-ben, 75-ben gyerekként egyedül voltam otthon és jött, kereste édesapámékat, akkor nagyon – mostanában így mondják – maga alatt volt, akkor halt meg az édesapja. És az édesapja halála utáni herce-hurcákat viselte épp a vállán, a törvényszékre járt, és azt hiszem, hogy a sofőr meg is úszta, hogy elütötte az édesapját. Tehát akkor kereste a szüleimet, én egy kicsit tartottam tőle, vagy félttem tőle, magas ember volt, nagyon szűkszavú, egyedül voltam otthon, nem lépett be, kinyitottam az ajtót, nem is mondta el, hogy miről van szó, csak azt, hogy itt van, Szatmáron van – Szatmáron is végzett a Kölcseyben, ugyanott, ahol én –, hogy majd szeretne velük beszélni, invitáltam befelé, nem nagyon lépett be, tömönatokban beszélt, kopogó botja volt, bottal járt, nagyon szigorú és hűvös benyomást tett rám. Mondom, volt ebben egy kicsi félelem is.

Addig én ismertem a gyereverseit, de megismertem úgy a *Sajtóértekezlet* megjelenési évétől kezdve – ez az egyik nagy gyűjteményes kötet volt –, aztán a többi verseit olvastam, ismertem. Számomra azon költők közé tartozott, akik nagyon fontosak voltak. A hetvenes években, szerintem az után is, el egészen máig. Egyszeri, szinte megmagyarázhatatlan jelenség maradt számomra. Többször megpróbáltam írni róla verset, írtam, de nagyon nehéz megfogni, nagyon nagy költő volt, én személy szerint nagyon sokat köszönhetek neki.

Kolozsvári Papp László: – Hogy hogyan lehetett szabadnak lenni abban az időben Erdélyben? Tudniillik a Sziszről szóló történetek majdnem mind erről szólnak. Hiszen amikor te azt mondod, hogy van valami a halálból minden viccében, minden tréfálkozásban...

Albert Zsuzsa: – Haláltudattal volt szabad, az írásaiban is, én úgy éreztem.

Kolozsvári Papp László: – Így van, ez az, amit több-kevesebb sikerrel valamennyien megteszünk, mindenki Münchhausen báró, és az erős vagy erőtlén hajánál fogva próbálja kimenteni magát a mocsárból, én is, csak én sokkal korábban elkerülök Erdélyből, de végig ez a gondom.

Albert Zsuzsa: – Erdély modellnek tekinthető, szélesíteni lehet ameddig akarjuk.

Csiki László: – Én azt mondanám, hogy egy Kárpátkanyarba torlódott kis Közép-Európa.

Kolozsvári Papp László: – Erdélyben fantasztikusan élesen történnek meg a dolgok. Az a szörnyű alkoholizmus, amibe adott pillanatban beledobja magát az erdélyi értelmiség! Nem az írók, nem feltétlen azok.

Csiki László: – Az írókról tudjuk, a többről nem tudjuk.

Kolozsvári Papp László: – De akkora volt a kilátástalanság, olyan szélsőségeséggig ment el az a kérdés, ami feloldódik abban a pesti viccben, hogy két út áll előttünk, egyik az alkoholizmus, a másik járhatatlan. Itt feloldódik egy pesti viccben, Erdélyben azonban sokkal keményebben és komolyabban vetődik fel. A sok bohémság, amiről itt szó volt, ahogyan lelép a különböző életformáiból, ahogyan – Lászlóffy Aladárnál egyszer együtt van egy kisebb társaság, Szisz véletlenül beállít. Unja, lefekszik az ágyra és elalszik. És mindenki döbbenetesen néz, bejött egy nagy költő, remélem el fogja nekünk játszani önmagát, gondolja a polgár, el fogja táncolni nekünk a maga kis piruettjeit, de ő nem táncolja el, unja a helyzetet. És kiveszi magának az alvás szabadságát.

Ha belegondolunk a halála körülményeibe, akkor már ezt az ívet is el lehet képzelni, ahogyan megtalálják a Fellegvár oldalában egy barlangban, valamikor még fiatalon, s az utolsó előtti útján, a Kányafői úton, ami tulajdonképpen a Fellegvár meghosszabbítása nyugat felé, azon oldalaz szépen felfele a Donáth útról a Hója irányába, ott egy hátsó kertben húzza meg magát.

Csiki László: – Én is megnéztem, hogy hol van.

Kolozsvári Papp László: – Én nem voltam ott sohasem, és rettentő módját választja az öngyilkosságnak.

Csiki László: – Nem szeretném ugyan, ha a halálára hegyeznének ki a dolgot, de azért elmondom: az a fantasztikus, hogy mindent előre elrendezett. Megírta a leveleit, hogy mi legyen a pénzével, megírta, hogy cseréljék ki X antológiában a versét egy másikra. Itt nem pillanatnyi elmezavar esete forog fön.

Kolozsvári Papp László: – Megszerezte a gyógyszert, amit bevehetett volna, és túléli.

Csiki László: – Vitt magával egy üveg vizet, mert tudta, hogy a gyógyszertől nagyon szomjas lesz, s az lesz a rossz.

Kolozsvári Papp László: – Konyakot is vitt magával.

Csiki László: – De azt többnyire azok itták meg, akik megtalálták. Aztán szóltak, hogy itt van.

Mindig arról beszélnek, hogy az önsorsrontás a magyar költőknél már-már természetes. Ez nyilván benne van, ő is megitta a magát. De azért tisztázni kellene, hogy itt nem egy alkoholista emberről beszélgetünk, aki időnként kijózanodik és akkor ír egy-egy verset.

Péterfy László: – Nagyon szépen énekelt. Nagyon szépen énekelt a maga halk és dűnyögő hangján, és csak válogatott szép népdalokat.

Csiki László: – Tudod, hogy kézzel lemásolta Nagy László kötetét? Kölcsonkapta egy estére, és lemásolta. Azért mondom, mert nem látszik kívülről, hogy mit csinál Szilágyi Domokos vagy valaki más este, otthon. Hát ezt csinálta. Lemásolta a kötetet, lefordított nem tudom hány angol, román, német és egyéb könyvet, szép csendesen.

Kolozsvári Papp László: – A hosszú hallgatások idején azt mondja nekem, hogy a hét kötetes *Értelmező Szótárban* te nem találsz olyan szót, amit én nem ismerek. Két órán keresztül próbálkoztam. Tudta kívülről a hét kötetet.

Csiki László: – A *Svejk* első kötetét tudta kívülről. Nem viccelek.

Vári Attila: – Ahogy dolgozni tudott, az volt fantasztikus. Nagyon sokszor aludt nálunk. Megérkezett Marosvásárhelyre, egy napig nálunk, vagy Zolcsikéknál volt, aztán bevonult a nyolcnevű orvoshoz. Ugyanis a professzort úgy hívták, hogy Csiky Kálmán. És a

helyettese, az adjunktus, az a volt felesége Wágner Rózsa. S a két pecsételéből szójátékolt össze nyolc nevet. Megérkezett Marosvásárhelyre késő este, a kórházba nem lehetett felmenni, nem volt felvétel, az első feleségem az unokatestvére volt Szisznek, ezen az alapon aztán rendszeresen szállóvendéggé vált. Vacsoráztunk, megiszogattuk a magunkét, én lefeküdtem, emlékszem pontosan akkor jelent meg a *Száz év magány* első kiadása, én lefeküdtem éjjel egy óra körül, gondolom reggel kilencig, tíz után keltem föl, és Szisz kiolvasta az alatt az idő alatt, de úgy, hogy még évekig emlegette, és magyarázta nekem belőle a névmisztikát.

Csiki László: – Emlékszel a kézírására? Az egy nagyon tiszta kézírás volt, nagyon olvasható, nagyon kiírt, nagyon szép kézírás volt, és az jelent valamit szerintem,

Vári Attila: – A belső rendet.

Csiki László: – Így van. Pontosan ezt. Itt volt egy rend, itt volt egy igen komoly kultúra, ne feledjük el, hogy nagyon művelt emberről van szó, aki ugyan ezt nem fitogtatta, sőt, időnként eljátszotta éppenséggel az ellenkezőjét is, hogy ő ezt vagy azt nem tudja. A zenével való kapcsolata számomra egyre inkább, ahogy beszélgetek emberekkel róla, azt jelenti, hogy valahol a zenéhez van köze az egésznek. A költészetének is. Nemcsak azért, mert zenélnak azok a verssorok, hanem a dolog elvontsága, és a dolognak főként a szerkezete miatt. Feltehetőleg nagyon jó matematikus volt.

Kovács András Ferenc: – A Dsida utáni vonalba, hogy a transzszilván vonalat mondjam, de a Weöres utáni vagy Jékely – Jékely is játékos költő – Jékely utáni vonalba tartozott bele valamiképpen számomra.

Albert Zsuzsa: – Ugyanakkor, mikor tragikus, rendkívül tragikus.

Kovács András Ferenc: – A játéknak végső soron csak úgy van értelme, az ember azt hiszem nemcsak könnyedségből játszik, hanem félelemből játszik, meg fájdalomból játszik. Az életével játszik aki él, vagy a halállal játszik. Hogy mondja Szilágyi: „Játszani, amíg a játék holt súlyossá komolyodik, megrendeltként szabadnak lenni az utolsó hangjegyig.” – azt hiszem, Mozarról írta. Az egyik kedvenc zeneszerzője volt, különben nagyon szerette a zenét. A romantikusokat nem nagyon szerette, a preklasszikusokat, a madrigalisztikát nyilvánvalóan, Vivaldit. Mozartot, és azután Bartókot és Honeggert.

A hetvenes években, amikor írni kezdtem, vagy gondolkodni a világról, akkor mások mellett Szilágyi Domokos is abban a hitben erősített meg, hogy a legsúlyosabb dolgokat nagyon könnyen, nagyon elegánsan, nagyon játékosan és nagyon igazán el lehet mondani.

Kolozsvári Papp László: – Kolozsváron költők, írók közt elterjedt az a gondolat, hogy jobban kellett volna őt szeretni. És akkor életben lehetett volna tartani. Mert valami az ő életéből hiányzott, és számot kellett vetnie az igazi átütő nagy siker, és elismerés, nem a siker, az azt hiszem rossz szó, az elismerés hiányzott neki. Mindent megkapott, amit nem kapott meg, abban a hatalom akadályozta meg.

Csiki László: – Erről van szó. Végszó: mohóság vagy vágy, amit nem lehetett kielégíteni egyénileg. Annakidején, amikor éjjel négy órakor a rendőrség előtt a barátaimmal megegyeztünk, hogy mit fogunk hazudni a halála körülményeiről, éppen ez volt a fontos számunkra, hogy valami olyant mondjunk, nehogy a későbbi kiadását, recepcióját meggátoljuk. Mindannyian úgy hittük ott, akkor is, a döbbenetben meg a gyászban együtt, hogy nem feltétlenül csak egyéni indíttatású tragédiáról van szó. Ha ezt viszont kimondom, azok között a körülmények között, soha többet ki nem adják. Hogyha az derülne ki, hogy ez a fickó többek között utálta azt, amiben van. S akkor elterjesztettük ezeket a csontritkulásról meg egyébéről szóló történeteket. Ne feledjük Szilágyi Istvánt, ő volt a legjobb.

Széles Klára: – Itt joggal, több szó esett arról, hogy Szilágyi Domokost milyen érzékenyen érintette az, hogy Magyarországon, az anyaországban mennyire nem ismerték, irodalmi körökben is kevésbé. Hadd mondjam el hogyan, mennyire tapasztaltam ezt, személyesen. – A dolog, s a Vele való személyes találkozás előtti történet is idetartozik. – Az, hogy az ő, s az ők (az első *Forrás* nemzedék) indulása, első köteteik megjelenése után nem sokkal, az 1960-as évek végén írtam egy nagyobb, körképszerű tanulmányt. Visszapillantás volt ez az erdélyi magyar költészet útjára, a II. világháború végétől saját jelenkorunkig, a hatvanas évekig, előtérbe állítva a korunkbeli lírikusokat, a *Forrás* költő-csoportját, az örvendetes költői megújulás változatait. Külön szóltam Székely János verseiről, Kányádi Sándor költészetéről (akkor még ő sem számított igazán ismertnek). Középpontban négy portré szerepelt: Hervay Gizella, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár lírikus arcképe. Végül, a csoport, az irány jellemzési kísérlete. – Akkoriban kivételes mozzanatként számított az, hogy egy folyóirat, egy főszerkesztő érdeklődött a tanulmány, a téma iránt – sőt kérte a kéziratot. (Az akkori *Kortárs* érdeme ez, s Kovács Sándor Iván főszerkesztőé.) De gyakorlatilag az derült ki, hogy ez az együttműködés sem halad – nem haladhat. Akkor nem haladhatott sima úton. Az elkészített tanulmány hónapokig, évekig hevert a szerkesztőség fiókjában. – Igaz, az efféle, nagyobb lélegzetű írásoknak sokszor ez a sorsa (kb. tíz nyomtatott oldalnyi lett a megjelent szöveg.) De itt, feltehetően magával a témával volt baj. (Az *Új típusú avantgarde a romániai magyar lírában* – ez lett a címe.) Végül – valószínűleg diplomatikus megoldásként – jó idő múlva (1971. áprilisi számban) jelent meg, feltűnést kerülő módon, a lap legvégén, a két hasámba tördelt, kisebb cikkek között.

Elnézést, azért idéztem fel ezt a mozzanatot, pontosságra törekedve, mert egyrészt jelezheti, hogy nem volt olyan népszerű akkoriban az erdélyi, s egyéb határon túli magyar irodalommal foglalkozni. Másrészt pedig, meghatva, sőt megrendülve éltem át azt, hogy mennyire számított ez az íme, ilyen halványan sikerült, halk kísérlet azok számára, akiknek ez mégis visszhangot, anyaországi visszajelzést képviselt. Így jutok vissza Sziszhez. Akkor „beszéltünk” erről vele (a már többször taglalt közös hallgatás, kevés szó, gesztusok módján), amikor a már említett személyes találkozás után jóval, egyszer Palocsy Zsigánál, majd külön, ünnepélyes „fogadtatásként” egy kávéházban jöttünk újra össze. Az előbbi eset a Palocsyval közösen írt *Fagyöngy* című kötetünkkel függ össze (1971) – erről írtam is az Iliá-féle *Tiszatájban*, Miska külön felkérésének eleget téve. A másik alkalmat viszont egészen másfélének, s igen megtisztelőnek éreztem és éltem át. Akkor már túl a *Felezőidő* című kötetén (1974) – utólag különösen azt gondolhatjuk: a hagyatkozó időszakban élt Szilágyi Domokos Nagy Máriával, a szép szerelem ideje volt ez – s ketten, együtt jöttek erre a mintegy megrendezett vendéglői találkozóra Kolozsváron. Szisz bottal, soványan, sápadtan, kevés szavúan. Az egész együtt töltött idő – nincs jobb szavam – ünnepélyes volt. Akkoriban jelent meg a *Felfedezőidőről* írott cikkem, azt köszönte meg. Az efféle mindig furcsa, kölcsönös zavarral jár, amit különféle humorizálással oldanak, vagy próbálnak oldani a partnerek. Mindezzel együtt számomra felejtethetetlen, megható és a személyes tehetetlenség súlyával, nyomasztó emlékeként él ma is. Micsoda méltatlan helyzet ez, amikor egy kiemelkedően nagy tehetség számára nem mindennapi, természetes jelenség az, hogy méltó visszhangra talál, hanem ezt kivételnek kell tekintenie.

Péterfy László: – Többet kellene tudnunk a gyerekkoráról. Most, ahogy így beszélgetünk és mind több és több emlékem is idéződik fel Domival kapcsolatosan, rájövök, hogy semmit nem tudok arról, hogy milyen volt a gyerekkora. Hét gyerekes család, ismertem az édesapját, aki nagyon hallgatag, magas, sovány, nagy ádámcsutkájú ember volt, alig szólt valamit. Az édesanyja meg egy nagyon kemény asszony volt.

Amikor Batizban vendégeskedtem nála, én akkor az Avasban Máramarossziget és Szatmárnémeti között Nyegresten voltam éppen tornatanár, főiskola után, rajztanár, de több tornaóráim volt, mint rajzórám, és Domi meglátogatott Batizba hazatérőben, és elvitt

magával szombat-vasárnap Batizra.

Föülünk egy kerékpárra, illetve két kerékpárra, és bementünk Batizról Szatmárnémetibe, ami azt hiszem hat vagy nyolc kilométer. Mintha külvárosra lenne Szatmárnémetinek. Ahol hát itt is, meg amott is barátokkal meg ketten is illogtunk. Majd énekelve kerékpároztunk haza már hajnaltájban, és letámasztottuk a kerékpárt ott a kerítésnél és megyünk be a nagy fehér oszlopos tornácos verandára, s egyszerűen csak a veranda oszlopa mögül kiperdül az édesanyja és egy óriási pofont kent le Szisznek. Egészen döbbenetes volt, én nem is tudtam mire vélni a dolgot, bemenekültem a kuckóba, a szobájába, és Domi egy szót sem szólt, bejött, lefeküdt, tényleg, mint egy megvert gyerek, másnap se volt erről szó.

Vári Attila: – Kolozsváron már Nagy Máriával élt együtt, ez a batizi pofon megfejt számomra dolgokat, Máriának és néhai Nagy Kálmánnak volt egy kislánya meg egy nagyobb kislánya. A kislány Péter, akkor éppen nagy bélyeggyűjtő volt, olyan hét-nyolc éves lehetett a gyerek, és csodálatos volt a viszonya a két gyerekhez, ahogy viszonyult hozzájuk!

Valamiért Pétert egyszer megverték a lépcsőházban, vagy az udvaron valahol, és ahogy feljött, mi bent voltunk, emlékszel Laci, balra volt az a kis szobája Szisznek, a gyereksírás kívülről jött, Szisz fölkel, kiment a nappaliba, ahol az a nagy asztal volt, leültette, elkezdett vele beszélgetni, de visszajött, becsukta az ajtót, hogy ne halljam, hogy miről beszélgetnek. Valami földöntúli érzékenysége volt a gyerekekkel szemben. Nem tudom viszont, hogy Kobakhoz hogy viszonyult.

Albert Zsuzsa: – Volt egy alapcsalád. Hervay Gizella a költőnő, Szilágyi Domokos költő és volt egy gyermekük, a Kobak névre hallgató kislány. Mint egy görög tragédia, egyik sem él.

Csiki László: – Mindenki meghalt, nemcsak ők, hanem a környéken is mindenki, az összes barát, mindenki, vagy földrengés, vagy balesetben. És másként.

Albert Zsuzsa: – Hervay Gizella is öngyilkos lett, Kobak pedig a bukaresti földrengés áldozata volt.

Csiki László: – Valahányszor Gizi bekerült ilyen-olyan kórházba, Szisz és Nagy Mari elvitték magukhoz Kobakot. Sajnos éppen a földrengés napján nem vitték, akkor Dankanicséknél volt. Gizi itt volt kórházban Pesten, a gyerek ott. Őlében a kutya megmaradt. 'nem.

Lászlóffy Aladár: – Külön tragédia, vagy külön pozitívum volt, hogy egy időben, mint férfi és nő sorsa is találkozik az első Forrás nemzedék kiválóságainak a sorsa, és Szilágyi Domokos és Hervay Gizella házasságot kötnek, együtt kínlódnak végül is eléggé sanyarú körülmények között Bukarestben. Ez azért volt esetleges, mert végül is Szilágyi Domokos is lekerült Bukarestbe, ahol Hervay Gizella már évek óta élt, az egy másik tragédia, hogy ez, mint emberi kapcsolat sokkal kevésbé volt tartós és kevésbé volt életképes, mint amilyen érvényű mind a kettőjüknek a lírája külön-külön. Azt is megkockáztathátam, majd jön egy okos esztéta vagy kritikus, aki bebizonyítja ezt, vagy az ellenkezőjét, hogy ők egymásra nagyon kevésbé hatottak. Úgy egészben a nemzedék kialakulása, a nemzedék körüli aura, jó vagy rossz értelemben közös, de az ő kettőjüké ebből nem válik ki, mint külön pozitívum, és a tragédia folytatása, hogy bekövetkezett a földrengés akkor, amikor Domokos már egy fél éve a földben volt, mert a bukaresti földrengésben pusztult el az egyetlen biológiai értelemben is közös termékük ugye, közös termésük, ez a csodálatos Kobak, akihez külön, az édesanyja a válás utáni korszakban maradandó, halhatatlan értékű gyerekmeséket, világbefogadtató szövegeket szerzett.

Szakolczay Lajos: – Elég sokat komázott a halállal, mikor könyvcímeiket kerestem a válogatott verseihez, ilyen szókapcsolatokra találtam: *mennykő igazságok között vacogva, halál előtt a halálba, jövőbelátó szemüreggel, átmenet remény s rettenet között, rabbá szabadultán.* Döbbenetes, hogy mennyit foglalkozott a halállal, de úgy is, mint valamilyen megváltási folyamattal. Hisz épp ez a borzalmas: az utolsó napon eljutott *oda*, hogy valami elől meg kell futnia.

Nyolc ember vitte a koporsót az Egyetemek Házából a ház előtt álló halottaskocsihoz. A törékeny, madárcsontú ember, aki talán harminc kiló se volt, amikor meghalt, egy nehéz tölgyfa koporsóban mázsákat nyomott. Az egyik oldalon én voltam hátul. Egy pillanat alatt – botorkálva léptünk azon a pár lépcsőn – az egész súly a vállamra omlott. Azt gondoltam, hogy ez a szerencsétlen, harminc kilós barátunk ezzel a több mázsás koporsóval ott betemet bennünket.

Lászlóffy Aladár: – Nem lehet tudni soha a mértékét annak, hogy egy előre megfontolt előre kitervezett és elhatározott öngyilkosság mikor válik aktuálissá. Az embert először is, ha a tudatnak arra a fokára, arra az érzékenységi fokra tud emelkedni, mint a Szilágyi Domokosé is volt, akkor az embert először is körülveszi a saját bőre, a saját sorsa, ami lehet jó vagy rossz, a rendszertől függetlenül. Utána körülveszi az adott állapota, és azon a rendszeren belül lehet akár kórházban, akár börtönben, akár egyáltalán csak benne a nagy-nagy sötét rendszerben, de pontosan tudja, hogy ezen kívül már a sztratoszférától kezdődően körülveszi egy gyönyörű világoskék ég. És ha nagyon okos, akkor tudja, hogy ez a világoskék ég is csak egy egészen kicsi buborék, mert körülveszi a nagy-nagy gyönyörű bársony sötétkék semmi, ami attól, hogy csillagos, a Földről nézve lehet gyönyörű, de okos embernek ijesztő.

A Bartók Rádióban 2000. március 10-én és április 7-én elhangzott műsorok szerkesztett változata

Csiki László, Illyés Kinga, Kolozsvári Papp László, Kovács András Ferenc, Lászlóffy Aladár, Péterffy László, Szakolczay Lajos, Széles Klára és Vári Attila visszaemlékezései

Pintér Lajos

Virágvasárnap

*Kedves Mihály,
köszönet csendéleteidért,
hisz oly kevés a csend,
oly kevés az élet,
köszönet virágaidért,
hisz oly virágtalan a világ.*

*Mennyit lótottam, mennyit
futottam, és sohase
mondhattam az ottra,
hogy itt van, futottam,
és oly kevésre futotta,
csak vetettem,
sohase vétettem, de
soha is arattam,
izzik a betonpallat alattam,
pedig azért vagyok,
hogy virág nőjjön
a szemeimben.
Tulipán, nárcisz, jácint,
tulipán, nárcisz, jácint.*

*Lásd, a szívem játszik,
mint játszik
a semmiben lsten,
és csak abból látszik,
hogy van, mert megver,
és csak abból látszik,
hogy nincs, mert kincs.
Lehunyam szemem: látom,
kinyitom szemem,
csak szívárvány,
játszik színei alatt
a szívem árván.
A világban járván
nem járvány
dönt le, de ármány.
Pedig azért vagyok,
hogy virág nőjjön
a szemeimben.
Tulipán, nárcisz, jácint.
Tulipán, nárcisz, jácint.*

Vekerti László

Minos trónusán ülni

Schéner Mihály: *Magyar Játékfundamentum*

„– A folklórt – felelte Schéner Mihály 1980-ban a drágajó Rozgonyi Iván kérdésére – nálam megelőzte egy rövid átmeneti periódus, amikor igyekeztem az expresszívén ábrázolt formákat absztrahálni, amennyire csak lehet, vagyis a minimumra csökkenteni az érzelmi kifejezést, és maximálisan megközelíteni a zártságot. (...) Ebben az állapotban, de nem Pesten, hanem Párizsban és Stockholmban kezdtem először a magyar folklórral foglalkozni. Egy európai szemlélődés közepette épp a különbségek készítettek arra, hogy valami sajátosat produkáljak: ami magyar népi ihletésű, e népnek a sajátja. Először lovakat rajzoltam és festettem. Tegnap nézegettem a vázlatokat: oda van írva, hogy »Stockholm«. A vikingeknek, ennek a hajós népnek, van egy kis népi lovacskájuk, a »dalarnai ló«. Az is itt van a polcomon. Minden méretben csinálják, olyan kicsiben, hogy a csecsemő is a kezébe veheti, és akkorára, mint a hintaló. Bosszantott a dolog. Ez ösztönzött, hogy hát foglalkozzam én is lovakkal. Első lovas rajzom inspirálója a mézeskalács lovacska volt a huszárral.” (Rozgonyi Iván: Párbeszéd művekkel. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport 1988, 245)

Megismétli az élményt, sűrítve, a jelen kötet bevezetőjében is Schéner Mihály: „1963-64-es párizsi és stockholmi utamon találtam meg azokat a magyar motívumokat, amelyek hitem szerint sajátossá tehetik művészetem motívikáját. Azóta három évtized telt el, mostmár szinte egy ménesre való állatseregletet ellettem, és huszárokat, pásztorokat, menyecskéket. Majd következtek a bárányok, Szent Istvánt ültettem rájuk, ignifereknek neveztem őket. Azután bikák és szamarak, szöcskék és skorpiók sereglenek, végül az óriás bolha fémből, amelyet a 80-as években a budapesti művészeti igazgatóság játszótérre rendelt meg tőlem. Kétméteresre, fémbe mintáztam meg, de a bolha iránti előítélet miatt nem kerülhetett a helyére, végül is az én bolhám maradt.” (7-8.)

A dalarnai falovacsskáktól hosszú út vezetett az előítéletek miatt a művész tulajdonában maradt fémbolháig és tovább; a kötet végén össze is foglalja egy évekre osztott tömör pályarajz; az olvasó ebből futólag tájékozódhat nélkülözhetetlen életrajzi adatai, külhoni utazásai, kiállításai (ittthon és külföldön), legfontosabb alkotásai és a róla szóló fontosabb írások felől. Utal a pályarajz néhány meghatározó emberi kapcsolatra is, mindennek előtt Juhász Ferenc és Nagy László barátságára, Major Máté, Baránszky-Jób László, László Gyula hatására, az irodalom és a filozófia vonzására, Szoboszlav Péter tüneményes *Kalapemelés-ére*, a *Szent Mihály-napi játékok*-ra. Néhány oldalon (203-210) annyi sok releváns adat sorakozik itt esztendőik szerint és jól áttekinthetően, hogy az ember leginkább az 1998-as békéscsabai kiállításához komponált pompás Juhász Ferenc nyitányának – saját „Mit tehet a költő” című versgyűjteménye címének parafrázálásával adott – „És mit tehet a festő?” címét szeretné parafrázálni: „És mit tehet a recenzens?” A pályarajz jól rendezett adataira és a Schéner-bevezetés szakszerű és ennek ellenére érthető értelmezéseire utalva legjobb tán, ha hagyjuk az olvasót, a néző-olvasót elmerülni az album figuráinak részleteiben, az anyagszerűen vonalas, súlyos lovashuszar-figuráktól a fényárnyékkal hologramszerű anyagtalán plaszticitásba emelt „Isten áldjon! (Önarckép)”-ig.

De hát a recenzens is olvasó, még ha kétségkívül szakma által elkényeztetett vagy degenerált – lényegében egy a kettő – olvasó is, így hát neki is meg lehet a maga olvasata. És akkor elébb-utóbb meg kell kérdeznie: „De mit tehet a falovacska?” És ez már merőben más kérdés, mint a „Mit tehet a költő?”, „És mit tehet a festő?”, „És mit tehet a recenzens?” kérdések sorozata. Mert lapozunk csak rá mondjuk az 50. oldalon a „Mézeskalácsuszár lovon”-ra, ami egy mázas butélia képe eredeti nagyságban. Kurzív írásvonalak és vonalba simuló jelek a butérialovacska és a huszáron, nagyon takarékosan és egyáltalában nem holmi ornamentalsként, inkább szervesen hangsúlyozva a figura organikus egységét, zártságát, butélia-mivoltában fogant mézeskalácsuszár-lovonságát. És szemben az 51. oldalon „Shakespeare magyarosan, mint a miskakancsókon”, ugyanezzel a módszerrel, úgy, hogy az embernek nyomban Arany János Hamlet fordítása jut róla az eszibe vagy Vas István III. Richárdja. Netán ez az az arche hagyomány, amely a sajátosság sokszínűségével és sokszínűségében gazdagítja az emberiség egyetemes kultúráját? „A művészeteknek közös a forrása, és a feladata is, amely koronként változik. A művészetek csak úgy szólaltathatók meg a mai ember számára, ha együtt képesek kialakítani koruk stílusát. Ami azonos, az az arche hagyomány, amely az évszázadok folyamán egy nép kultúrájának körében létrejött; ez kell, hogy táplálja jelenünket, és jelenünknek csak úgy lehet jövője, ha a múlt, a jelen és jövő hármasságában találkozik egy-egy nép kultúrája és történelme. Azaz ha organikus növekedés, eleven élet. Tán épp azért mondhatja olyan határozottan Schéner: „Módszerem a játékos, kurzív, írásos vonalvezetés, ahogyan azt a magyar népi butéliákon, túllökarcokon láthatjuk. Ezt a fajta módszert a gyerekrajzok autentikusan tükrözik.” Az autentikus vonalvezetés megjeleníti és egyben rejti az organikus, az organizmus – végül minden kultúra organizmus, csak ez lehet létének értelme – autenticitását; akár a DNS kettős fonala, amely a maga monumentális egyetemességében a sokféleség hihetetlen bőségével gazdagítja az életet. Ezt kifejezni azonban Juhász Ferenc barokkban lobogó lendületére lenne szükség, a spanyol barokkera, amely „áttöri a földi és az égi határokat, az égi szentek, angyalok égen-földön együtt vannak a földi kegyeskedő mecénásokkal.” (7.) Maradjunk hát inkább a dalarnai lovacska és olvasgassunk még egy kicsit a kötetben. Itt van például mindjárt az 57. oldalon az „Áramkörös lovacska”. Fa dombormű a békéscsabai meseházban, de lehetne akár egy magyar Szilikonvölgy emblémája is, ha ilyen nem csupán lehetőségként létezne. A „Mézeskalácsuszár lovon”-nal összevetve rögtön szembetűnik, és szinte lüktet a szerkezet, amit amott finoman rejtett a játékos, kurzív, írásos vonalvezetés. Pontosabban tán nem is annyira a „szerkezet” a lényeges, mint inkább a konstruktívitás, azaz a szerkezet megtalálása. Ennek jegyében születtek a konstruktív képek, aztán ezek plasztikába is kiköltöztek, tehát fába, fémbe. Ezeket – mondja Schéner, nevezetesen 1969-es kiállításával kapcsolatban – azóta is csinálom. Tematikájukat az az inkább szellemi, mintsem stílárius áramlat határozta meg, amit a népiség iránti érdeklődés jellemez, tehát ezek pásztorokat ábrázoltak, parasztokat, pl. van kendős nyanya, amely Dunaújvárosban van vasban, majdnem 3 méteres, meg itt lent a műteremben a konstruktív pásztorok.” (Hatvanas évek. Új törekvések a magyar képzőművészetben. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 1991. március 14 – június 30. A kiadványt szerkesztette Nagy Ildikó. Képzőművészeti Kiadó 1991, p. 110.)

A konstruktív pásztorok is megjelentek azután nagyban a békéscsabai Lencsési utcai játszótéren, és itt látható a jelen kötetben a „Pásztorpásztor” a 79. oldalon. Oszlopszerűen archaikus plaszticitásukban a „Pásztorpásztor” figurái, külön-külön és együtt – hasonlóan Vigh Tamás 1967-es „Az Alföld népe”-hez – megjelenítik és mutatják az emberi arányokat, az organikus mértéket. „Törekvésem továbbá – írja Schéner a bevezetésben – az organikus formák geometriai formákban és sztereometriai síkokban való kivitelezése. (Pl.: pásztorok, lovak, bikák, birkák, bogarak, tücskök, skorpió és más plasztikák.)” (6.) Az organikus geometriai transzformációja határozza meg és őrzi a mértéket. A mértéket, amely a maga mindenkor individualitásában egyetemesen emberi.

Nélkülözhetetlenségét Schéner külön hangsúlyozza: „A közelmúltban tanúi lehettünk a felfuvalkodott hatalom szinte embertelenné váló aránytévesztésének. Hitler eszméje az építészetben háromszorosára növelte az emberi arányokat, így ezek az épületek barátságtalan, rideg, embertelen benyomást keltenek. De tanúi lehettünk a sztálini hatalom, a despota Prokrüsztesz aránytévesztésének is, amelyben az isteni omnipotencia útja végülis az egyszemélyes emberisten kényszerű imádásához vezetett. Ilyen nagy utat tett meg az emberiség történelme Minos király knossoszi palotájából, amelyben az oszlopok magassága pontosan a kinyújtott karomig ér. Milyen jó volt Minos trónusán ülni, midőn a vasfüggöny kényszerű fogságából odajuthattam a 70-es években. Milyen jó volt látni Marseilles-ben Le Courbusier házát, amelynek falán ott díszlett az emberi Modulor, a kinyújtott kezű ember ábrája.” (7.)

Arány és mérték tehát végső soron struktúra és funkció kérdése, és semmi köze a méretekhez. Lehet valami mégoly piciny és mértéktelen, viszont például a Bauhaus strukturális és funkcionális törekvéseit az eget ostromló magasságokig multiplikálva lehetnek mértéktartóak a felhőkarcolók. „Csodálatosak a modern művészet újabb alkotásai, melyek Párizs, London, New York, Los Angeles, Chicago építészetében mérhetetlenül kitágították az emberi fantázia mértékeit és lehetőségeit, eddig nem látott városépítészeti kreációkat hozva létre, megteremtve az ember és a város viszonyának újfajta proxemikáját. A játékos fantázia itt már szinte a határtalansággal találkozunk.” (8.) Dehát a játék tán eleve találkozik a határtalannal, eleve húz a határtalan felé; épp ezért annyira fontos megtalálni benne az arányt és az emberi mértéket. „Ne irányítsuk hát gonosz játékok felé lovaink gyeplőjét, mert ha a játék elfajul, ördögivé válik, és háborúsághoz vezet. Ha tehetjük, nyissuk ki ajtónkat, ablakainkat, és engedjük be a játék szabadságának szellemét, hogy fényugara és öröme közelében lehessünk.” (8.) A játékban, kivált a kollektív játékokban, mint amilyen a „táncos, énekes commedia del' arte”, „nem győzzük újra- és újrakeresni az emberi arányokat.” Schéner Mihály világképében, akárcsak egykor Fülep Lajoséban, ebben az újra- és újrakeresésben azonos éppen a commedia del' arte és a renaissance művészet ltáliája. Mert szüntelen újra és újrakeresendők az emberi arányok, amelyeket folyton eltorzítással és megsemmisítéssel fenyeget, akár a népmesében, a játék édes testvérében, a mindig itt settenkedő gonosz játék, az ember embertelen aránytévesztése. Vagy egyszerűen csak korlátoltsága és butasága, amint a „Polgári figurák” mutatják a 37. oldalon? Akárhogyan is, kegyetlen küzdelem ez, Don Quijote harc (Schéner is utal rá a bevezetőben, a mai „kanbúzos levegőt” se kímélve), elő kell venni az embernek a jobbik esztét. S ha lehet, nem árt segítségül hívni a táltos lovat. Mert amint Nagy Olga írja: „A táltos ló hűsége gyakran abban nyilvánul meg, hogy olyan „titokba” avatja be a hőst, amelyek az ő varázseréjéhez méltóak és táltosságának adományai.” (Nagy Olga: Hősök, csalókák, ördögök. Kriterion 1974, 214.) A „titkokba” persze többnyire beletartozik egy adag tréfa (amint minden igazi tréfához egy adag titok), különben könnyen megbomolhat az emberi mérték. Egyebek közt tán épp erről is szól Vigh Tamás csodálatos új portréja öreg, örökifjú barátjáról. Väinämöinen-portré ez: „Derék öreg Väinämöinen, csak elindul nézegetni...”

Lovász Andrea

Gyermek - irodalom

- diskurzusváltozatok -

A gyermekirodalom¹ problémája már elnevezésében megmutatkozik. Ismeretelméleti relevanciát tulajdonítva a fogalomnak, a következő kitétel bevezetése válik szükségessé: a fogalom tapasztalati alapon történő megközelítése célszerűtlen (erről a későbbiekben még lesz szó), a jelen esetben tehát nem tükröződés eredménye az elnevezés. Sokkal inkább rendszervező elvként működik a gyermekirodalom fogalma, azaz, mivel a tapasztalati szemlélet és a kvázi tudományos elmélet között nincsen érintkezés, a rendteremtő értelem „kénytelen” tagolási elvként fogalmakat alkotni. A „rendteremtés” folyamata során törvényszerűen prototipikus jegyek függvényében kategorizálódnak az irodalom különféle csoportjai, alfajai, típusai, e prototipikus jegyek közül azok meghatározására teszünk kísérletet, amelyek a gyermekirodalom fogalmának kialakulását tették lehetővé.

A gyermekirodalom elméleti alapjainak megteremtése nemcsak azért szükséges, mert a gyermekirodalom fogalmának kontextustól független használata episztemológiailag lehetetlen – hiszen a gyermekirodalom fogalma csak a gyermekirodalom elméletének függvényében releváns –, hanem azért is, mert éppen a gyermekirodalom megalapozott elmélete, mint magyarázó képződmény, teremtheti meg e szakterület „tudományos” rangját is. Másrészt egy kidolgozott elmélet munkahipotézisként funkcionálva megszabhatja a gyermekirodalommal való foglalkozás lehetséges irányvonalait.

A tekintélyes mennyiségű szakirodalom, a témával foglalkozó tanulmány ellenére magyar nyelvterületen máig nem tisztázott a gyermekirodalom fogalmának sem intenziója, sem extenziója. Természetesen léteznek az irodalmi kánon által elfogadott, esetleg egymással párhuzamosan létező definíciók: 1. Gyermekirodalom az a fajta szöveg, amit a gyerekek olvasnak – beleértve az ismeretterjesztő szövegeket is. 2. Gyermekirodalom a gyerekeknek szánt irodalom. 3. Gyermekirodalom a gyerekek által alkotott irodalom. 4. Gyermekirodalom a gyermekeknek szánt és a gyermekek által olvasott irodalom és a gyermekek által létrehozott irodalom – és létezik még számtalan variációban a fenti meghatározások kombinációja.

Ha a létező fogalmi tisztázatlanság ellenére – elfogadva az augustinusi, Platóntól eredeztethető, „magától értetődés” használhatóságát (ti. „Kevés sajátos értelemben mondott kifejezés akad. A legtöbbet átvitt jelentésben vesszük. Tudjuk azonban, hogy mit akarunk mondani.”²) – mégis feltételezzük a egységes fogalomhasználatot, akkor a gyermekirodalom fogalom kizárólag jelölőként funkcionálhat. A jelölt meghatározása, illetve meghatározásának problematikus mivolta képezi e dolgozat további tárgyát.

A gyermekirodalom elvi kérdéseinek tárgyalása több síkon történik. Léteznek olyan vélemények, melyek szerint a gyermekirodalom nem az ún. „felöltött irodalom” integráns része, hanem csupán határán áll a szépirodalomnak (mint az esszé, életrajz, kritika, irodalomtörténet, történetírás, szónoklat, újságírás, műfordítás, „mert tárgyak *feldolgozásában* irodalmi eszközökkel élnek, és irodalmi hatásra törekszenek.”³), illetve csak az *irodalom szélesebb értelmezése* teszi lehetővé az ifjúsági irodalom (és esszé, szociográfia, kritika, szórakoztató irodalom) irodalomként való kezelését. Az azonban általános konszenzusként feltételezhető, hogy a gyermekirodalom nem valamiféle csökkentett értékű irodalmat jelöl, hanem az irodalmi műveknek egy olyan sajátos csoportját, amelyet gyerekek is olvasnak, és amely ezért nem választható le az ún. „magas”, „felöltött” irodalomról. Emellett nem lehet megkerülni azt a tényt sem, hogy a gyermekirodalmi munkák esztétikai aspektusból tárgyalandók, hanem létezik fejlődéslektani és pedagógiai aspektusuk is.⁴ A gyermekirodalom irodalomelméleti megalapozásának igénye ugyanakkor nemcsak napjainkban jelentkezik, az első értékes, önálló gyermekirodalommal foglalkozó munkák megjelenésétől jelen van az öndefiníció igénye.⁵

Paradox módon a gyermekirodalom elméleti problémáinak hipotetikus megoldása éppen az egységes fogalomhasználat lehetetlenségének konklúziójával végződik, így adott tárgy elmélete éppen saját létének dekonstrukciójára, nem pedig annak argumentálására szerződik. Néhány értelmezési lehetőség felvillantásával körvonalazódnak látszanak mindazok a problémák, amelyek – a deklarált elvi szintű értékegyenlőség ellenére – az irodalmárok gyermekirodalommal szembeni idegenkedését, ellenérzését motiválják.

A legkézenfekvőbb megközelítés a gyermekirodalom *tapasztalati alapon* való tárgyalása. John M. Ellis meghatározásának analógiájára született az az irodalomértelmezés, amely a gyermekirodalomra is érvényes lehetne: „Talán az irodalom [jelent]: minden olyan irományt, amelyet valamilyen oknál fogva valaki nagyra tart. Ahogyan a filozófusok mondanák: az «irodalom» [...] inkább funkcionális és nem annyira ontologikus fogalom: arra vonatkozik, hogy mi mit teszünk, nem pedig dolgok fix létezésére.”⁶ Az idézett szerző szerint is mindez csupán üres, tisztán formális meghatározás, mely semmivel sem visz közelebb az adott fogalom tartalmához – funkciójában azonban számunkra releváns. A gyermekirodalom tapasztalati alapon való meghatározása a következőket jelenti: elméleti szempontból ugyan csak egyféle irodalom létezik, „[d]e ha a «gyakorlatot» nézzük, mégiscsak tudomásul kell venni, hogy *létezik a műveknek egy olyan köre, amit ifjúsági irodalomnak szoktak nevezni.*”⁷ Az empirikus ismeret alapja az a megfigyelés, hogy látjuk, mit olvasnak a gyerekek, vagyis tudni véljük, hogy mit olvas a gyerek. De a gyermekirodalom ebben a kontextusban egyszerűen csak szociológiai, statisztikai kérdés. Az elméleti megalapozás hiányában, mintegy az elvi kérdések tisztázását helyettesítendően születnek meg az olvasásszociológiai vizsgálatok és a felmérések eredményeit összesítő, táblázatokkal, grafikonokkal teletsúfolt tanulmányok.⁸ Kétségtelenül szükség van a gyerekek olvasási szokásait, preferenciáit felmérő kutatásokra – a gyermekirodalom elméleti elhatárolását illetően azonban semmitmondóak a tapasztalati adatok. Ismeretelméleti kérdés az, hogy nyújthat-e biztos ismeretet bármiféle indukcióra alapozott következtetés (még akkor is, ha feltételezzük a teljes indukció létezésének lehetőségességét), a sok egyéni olvasási szokás összegzése emelkedhet-e általános érvényű megállapítássá, olyannyira, hogy szabályként funkcionáljon? A „gyermekirodalom az a fajta szöveg, amelyet a gyerek olvas” definíció már csak azért sem tartható, mert az a bizonyos „általános” gyerek nem létezik (egyrészt a korosztályi besorolás már említett nehézségei, másrészt az egyedi esetek általánosíthatóságának lehetetlensége miatt).

A gyakorlati alapokon való megközelítés másik csapdája, amit nem lehet nem észrevenni, hogy ugyan a gyerek tevékenysége a meghatározás sarkköve, de a gyerek a felnőttek által adott, ajánlott/kötelezővé tett könyveket olvassa, jobb esetben a felnőttek által felkínált könyvek, szövegek közül választ. A gyermekirodalom, mint az irodalom részhalmaza, mint kulturális termék, nem kerülheti meg a kanonizáció problémáját. Olvasási preferenciák nemcsak korszakonként, koronként változnak, hanem társadalmi szereptől, anyagi helyzettől, műveltségi szinttől is függnek – ezek már közhelyszerű evidenciák. Ha elfogadható lenne a felnőtt-gyerek különbség

mellőzése, akkor is problematikus, hogy éppen ki számít gyerekirónak, s ki nem, azaz gyakorlati szempontú megközelítés esetén folytonosan bővül, illetve szűkül a gyerekirodalmi művek köre – egy képlékeny, állandóan változó extenziójú fogalom pedig kizárólag saját változásában ragadható meg. A gyerekek olvasási szokásai változásának függvényében módosul ennek az irodalomnak az értelmezői közössége, új értelmezési horizontok jelennek meg, ezek pedig újabb olvasási preferenciákat hoznak létre. A folyamat „szépséghibája”, hogy nem egyenrangú felek vesznek részt a gyerekirodalom fogalmának alakításában, hiszen az értelmező közösség, az irodalmi kánon kialakítói felnőttek. S mivel a gyerekirodalmat „fogyasztók” népes tábora is gyakorlatilag felnőttekből áll (ők választják, ők vásárolják a könyveket), kérdésessé válik a gyermek előtag használatának jogossága.

A gyerekirodalmi művek elhatárolásának szempontjai jelentik a probléma másik vetületét. Abban ugyanis szinte egyhangúlag egyetértenek e témával foglalkozók, hogy az irodalom újrafelosztása nem esztétikai értelemben történik, hanem pusztán fejlődéslelektani, illetve pedagógiai szempontból motivált,⁹ így a gyerekirodalom fogalma „pusztán gyakorlati vagy pedagógiai szempontból járható körül [...], irodalmi aspektusból semmiképp.”¹⁰ (Eszert e dolgozat eleve paradox vállalkozás.)

A gyermek előtag használata nagyon sokáig, mint az írók alkotói önkifejezésének korlátjaként szerepelt, ti. a gyermek „csökkent értelmű”, „még nem képes...” (tetszés szerint behelyettesíthető sokféle kognitív és emocionális tevékenységgel), „formálni, nevelni kell”. Elméleti szempontból evidenciának tűnik, hogy a gyerekirodalom szó alárendelő szóösszetétel, azaz az irodalom utótag a hangsúlyos, így az irodalommal szembeni esztétikai elvárások az elsődlegesek minden gyerekirodalmi művel szemben. A gyakorlatban a mai napig elevenen él a pedagógia és a gyerekirodalom szükségszerű összekapcsolásának tévhite, a gyerekirodalmi munkák (ki)választásakor, kritikájakor még mindig a nevelői érték az elsődleges szempont.

Csak néhány kiemelt vélemény a gyerekirodalom és a pedagógia kapcsolatának történetéből – ezúttal kronológiai sorrendben: a gyerekirodalom „pedagógiai és didaktikai missziót tölt be” (Dr. Szemák István, 1924.), az ifjúsági irodalom „az ifjúság számára írt és az iskolai oktatást szórakoztató és tanulságos magánolvasmánnyal kiegészíteni hivatott művek összessége” (Ványi Ferenc, 1926.), „egyenesen az ifjúság számára készült írásművek, amelyek a szórakoztatás segítségével nevelni és tanítani akarnak” (Benedek Marcell, 1927.), „egyszerre kell nevelni, oktatni és gyönyörködtetni” (Hegedűs Géza, 1952.), „az olvasás: tanulás és gyönyörködés a szépből” (Dezséry László, 1958.), (az 1-4. osztályos tanulók számára összeállított ajánló bibliográfia összeállításánál): „a válogatás során tehát az irodalmi termésből elsősorban a pedagógiai használhatóság szempontjából rostáltunk.” (Károlyi Zsigmondné, 1965.), „a gyerekirodalomnak egyáltalán nem az a feladata, hogy a gyermeket a művészethez «elkalauzolja», hanem az, hogy magát a művészetet nyújtsa a gyerekeknek” (Petrolay Margit, 1978.).

A Petrolay által (is) hangsúlyozott autonómiához képest nagy visszalépést jelent a legújabban megjelent *Gyerekirodalom* könyv tárgyalásmódja.¹¹ Deklaráltan a gyerekirodalom korszerű felfogásának jegyében kísérel meg a fogalom meghatározását (azaz a gyermek- és ifjúsági irodalmat a világirodalom és a nemzeti irodalom szerves részeként, nem pedig negatív értelemben vett alkalmazott irodalmi, erkölcsi példatárként kezeli), mégsem tudja elkerülni a didaxis csapdáját: „Nyilvánvaló, hogy *pedagógiai elvek is befolyásolják a gyermek- és ifjúsági irodalom alkotóját (vagy az adaptálót)*. Kerüli az alantast, az öncélú agresszivitást, a dühkitöréseket, a kétértelmű kifejezéseket. Bármennyire is őszinte a gyerekvilághoz, védelmezni és oltalmazni is akarja. Pedagógiai szempontból követelmény az is, hogy *ne vezessük félre a gyereket: se a valóságban, se a történelemben, se a természet világában*. Az ábrázolásnak a befogadó érdekében egyértelműnek kell lennie. [...] Pedagógiai szempontból hangsúlyozzuk azt is, hogy a gyerekirodalom segítségével a *gyerek nemzeti identitástudata is fejlődik. A gyermek- és ifjúsági irodalom „leckét ad” magyarságból is. A gyerek olvas, és közben az anyanyelvét is tanulja*. [...] Erkölcsi jóra is nevel a gyerekirodalom.”¹² A későbbiekben ráadásul zavaros és érthetetlen különbséget állít a *szervő gyerekkönyv* és *gyerekkönyv* között (előbbire példaként említi Weöres Sándor *Bóbitáját*, utóbbira Janikovszky Éva *Ha én felnőtt volnék* c. művét), majd megállapítja, „a gyerekkönyveket régebben szokás volt szórakoztató és tanító könyvekre osztani. Nincs közöttük éles határ. A gyerekkönyv szórakoztatva tanít vagy tanítva szórakoztat.”¹³ Majd pedig a *Garfield*, *Barbie*, *Mickey Mouse* képregényeket azért utasítja el, mert negatív az „értékviláguk”.¹⁴ Ezt az álláspontot Kolta Ferenc¹⁵ már 1963-ban elfogadhatatlannak tartotta, éppen az általa idézett Ványi Ferenc és Benedek Marcell definíciói alapján (lásd fennebb). Azért tartom fontosnak hangsúlyozni éppen a közelmúltban megjelent *Gyerekirodalom* című, összefoglaló igényű kötet álláspontját, hogy kiemeljem: pedagógia és gyerekirodalom kapcsolata, pedagógiai és esztétikai kritériumok értékrendje korántsem olyan evidens, amilyennek hinni szeretnénk.

Nem arról van persze szó, hogy le kellene mondani a gyerekek tanításáról. Csukás István találóan írja: „Mert meg kell tanítani, ez teljesen világos, de úgy kell tanítani, ahogy Kodály csinálta: nekik szóló műveken keresztül.”¹⁶ A jó gyerekkönyv, az általa kiváltott intenzív esztétikai élmény mindenkor pozitív nevelő hatású – ha már mindenáron pedagógiai funkciókat is ruházunk a gyerekirodalomra. Nem tagadom tehát a gyerekirodalmi művek esetleges etikai vagy informális értékeit, hiszen természetes, hogy a műalkotás rendelkezhetik a maga erkölcsi tartalmával, és lehet belőle tanulni a szó informális értelmében is. Esztétikai és pedagógiai szempontok azért játszhatók ki egymás ellen, mert a pedagógiai ismérvek túlértékelésének, kizárólagos hangsúlyozásának elméleti szempontú tarthatatlanságát bizonyíthatják.

Nemcsak a gyerekirodalmi művek elhatárolásakor jelent veszélyt a pedagógiai szempont prioritása, hanem szűkebb értelemben is: a gyerekirodalmi művek egyoldalú megközelítése ellehetetleníti az adott mű recepcióját. Publikációkban ellenőrizhető tény, hogy „a klasszikusnak tekintendő gyerekirodalmi művek *egyes interpretátorai* viszont a valóban értékes műveket is *csak* pedagógiai aspektusból értelmezik.”¹⁷ Ilyenkor többnyire a *‘fiktív’* gyerek lebeg a szemük előtt. Nem a valóságos, hanem egy olyan, amilyenek az aktuális pedagógiai elképzelés látja vagy kívánná nevelni a gyereket. Kicsamegéznek mindent, ami „építő” szellemben nevelheti a gyermekolvasót, közben éppen maga a művész el s a tanítandó, nevelendő gyermek.”¹⁸ A kor kultúrpolitikájának ismeretében még menthető (?) lenne, hogy 1952-ben Fehér Klára elmarasztalja *A Pál utcai fiúkat*, mert iskolaellenes a szemlélete,¹⁹ de mivel magyarázható az, hogy Varga Katalin: *Tündérforgó* című mesekönyvéről 1999-ben a következőket írja a recenzens: „Nagyon sok erénye van ennek a könyvnek. Az egyik legfőbbnek mégis azt tartom, hogy a gyönyörködtetés közben tanítani és nevelni akar (hogy ne kisebb *ars poetica*t idézzünk, mint Horatiusét).”²⁰

A gyerekirodalom pedagógiával való kapcsolata, illetve ennek problematikusága ismét felhívja a figyelmet a szó- és fogalomhasználat tisztázatlanságára. Ha ugyanis a gyerekirodalom szó minden olyan szöveget jelöl, amelyet a gyerekek olvasnak – függetlenül attól, hogy nekik szánták-e eredetileg vagy sem – akkor értelemszerűen ide sorolandók az ismeretterjesztő könyvek, a gyermeklexikonok, gyermekenciklopédiák, atlaszok stb. Ebben az esetben az irodalom szó használata indokolatlan, a *gyerekolvasmányok* fogalmát kellene bevezetni. A szűken értelmezett irodalom ugyanis szépirodalom – bár az értékítéletek befolyásolják, hogy mit tartunk irodalomnak, és mit nem, és az érték tárgyas fogalom (helyzet-, kritérium- és érdekeltségfüggő). Bár változhat a művek megítélése, abban az értelemben, hogy azokat irodalomnak tartjuk-e vagy sem, de az irodalmiság kritériuma többé-kevésbé meghatározható a tapasztalat irányából: „Az értékítéleteknek feltétlenül közük van ahhoz, mit tartanak irodalomnak és mit nem – nem feltétlenül abban az értelemben, hogy az írásműnek ‘szép’-nek kell lennie ahhoz, hogy irodalom legyen, hanem abban

az értelemben, hogy olyan *fajtajának* kell lennie, amelyennek a szépet tartják; de lehet egy általánosságban felértékeltebb mód alacsony színvonalú példánya is. [...] A 'szépirodalom', illetve a *belles lettres* fogalma ebben a tekintetben kétértelmű: vonatkozik az olyasfajta írásra, amelyet általánosságban magasra értékelnek, miközben nem feltétlenül jelenti, hogy ennek egy-egy konkrét példánya «jó».²¹

Az ilyenfajta irodalomdefiníció a formalisták meghatározásával rokonítható, amennyiben a „szép” a nyelvhasználat sajátos módját jelöli. A formalizmus irodalomelmélete megoldást jelenthetne a gyermekirodalom fogalmának egy alternatív értelmezésére is, ugyanis a gyermekirodalom esetében ténylegesen működni látszik az a modell, mely szerint adott tartalom – a jelen esetben a gyermek életkorából adódó lelki, érzelmi, intellektuális sajátosságai által meghatározott tartalom – csak alkalom, eszköz a forma létrehozására. Ebben az értelemben a gyermekirodalom megnevezés formailag értendő – ez a fajta fogalomhasználat szigorú határokat jelölne ki a gyermekirodalom számára. „Kimaradnának” viszont olyan irodalmi művek a gyermekirodalom köréből, mint az eredetileg nem a gyerekeknek szánt, de később azok olvasmányává lett írások. A formalista irodalomelmélet érvényesítésének hiányossága az is, hogy a kanonizáció problémáját nem tudja rendszerbe építeni, ti. a forma dominanciája a változó tartalom függvénye: a gyermek előtag használatával járó irodalomesztétikai karakterisztikumok a pszichológia, pedagógia, szociológia fejlődésének tükrében folyamatosan módosulnak.

Ha a gyermekirodalom elsősorban irodalom – és elfogadjuk a tapasztalati alapon történő meghatározását –, tehát *nem* soroljuk az irodalom körébe a gyerekeknek készült ismeretterjesztő munkák tömegét (amelyek természetes módon tanítani akarnak), és *nem* pedagógiai szempontok dominálnak az egyes *gyermekirodalmi* művek megítélésében, még mindig problematikus marad a munkák esztétikai kritériumok szerinti besorolása. Ugyanis „az esztétika nem ismer ma megfellebbezhetetlen szabályokat, olyan méréseket, amelyekkel biztosan eldönthetnénk egy műalkotás értékét. *Megtanulható* egy könyvről, hogy ilyenek vagy olyanok illik tartani, de azért ez nem az igazi, s az őszinteségre vágyó ember berzenkedik is ettől. Ne kívánjuk ezt senkitől. A kamaszoknak is már maguknak kell *rátalálni* egy-egy könyvre. Ami átadható, az megint csak az a *légkör*, az a kíváncsi érdeklődő magatartás, az a *nyitottság*, amely egyébként feltételezi is az önállóságot.”²² Mivel a gyerekek felnőtté válásának (ez nem jelenti a gyermekkor autonómiájának negációját!) folyamata nagyrészt intézményes keretek között zajlik, az iskolarendszer átvállalta magára a nevelés tetemes hányadát, így az irodalom értelemszerűen iskolai tantárgy is lett. De az irodalom művészet – s mint ilyen, nem csupán a világ megismerésének egyik praktikus eszköze, hanem egy más, sajátos megismerés –, tehát az iskolában is ennek megfelelően kellene tárgyalni róla. Az iskola irodalomközvetítése köztudomásúan hiányos: megkérdőjelezhető az oktatási rendszer korosztályos besorolása, az „ajánlott” vagy éppen íratlanul is „kötelezően” feldolgozandó művek 'listája'. A pedagógusok egyéni felelőssége sem elhanyagolható. Elvi szempontú fenntartásokat lehet megfogalmazni a gyermekirodalom és az iskola szoros összefonódásával kapcsolatban. Ugyanis ha a gyermekirodalom gyerekek által olvasott irodalom, akkor a gyermekirodalom a gyerekek *szabad* olvasmánya kell hogy legyen.²³ Mihelyt iskolai feladatként kerül a gyerek kezébe, máris más megítélés alá esik – nemcsak a szülők és a pedagógusok, hanem az 'olvasó' gyerek részéről is. S legyen bár a legideálisabb a mű közös olvasása, megbeszélése, feldolgozása, s legyen mentes mindennemű didaxistól, mégsem ignorálható, hogy a folyamat elsősorban az adott iskola és pedagógus értékrendjét képviseli. (Nemcsak ellenérvek léteznek az iskolai kalandregény- és ponyvaolvasást illetően).²⁴ Az iskola továbbá többnyire figyelmen kívül hagyja, azaz csak úgy tesz, mintha figyelmen kívül hagyná, a gyermekek tényleges igényeit. (A gyermekirodalom konzervativizmusáról még szó lesz a továbbiakban.)

Egy másik felmerülő probléma, hogy ha az iskola deklarált célja a szabad véleményalkotásra, választásra képes gyerekek, kamaszok, felnőttek „nevelése”, akkor a gyermek- és ifjúsági irodalomból (a gyermekek számára szánt irodalom értelmében) teljes joggal elhagyható az ifjúsági jelző, hiszen egy kamasz mindenképpen képes önállóan választani olvasnivalót magának. (Vagy egyáltalán nem választ – de ez már olvasásszociológiai kérdés.) Az iskolai gyakorlatban gyermekirodalom és „olvasóvá nevelés” területe egymást fedi: a gyermekirodalmi munkák bevallottan a gyerek olvasóvá nevelésének eszközei. A gyermekirodalom és olvasóvá nevelés összefonódását illetően, az eszköz és a cél ismeretelméleti státuszának különbözőségéből adódó értékelméleti szempontú hangsúlyeltolódás mellett amiatt is elfogadhatatlan az „olvasóvá nevelés” elmélete (és gyakorlata), mert teleológiai önmegegyezésére irányul, s mint ilyen, paradox helyzetet teremt. Az olvasóvá nevelés célja ugyanis éppen a fentebb említett önállóan dönteni tudó, bátran véleményt nyilvánító gyerek/felnőtt olvasó „kinevelése”, emellett azonban semmilyen szabadságot nem biztosít a nevelendők számára, hiszen az önálló (olvasmány)választást nem engedi meg, egészen az érettségiig az iskola „ajánl” olvasnivalót.

Így módosul a gyermekirodalom gyakorlati szempontú meghatározása: a fogalom két irányból lenne meghatározható: egyrészt jelenti azon művek összességét, melyet a gyerekek az iskola „ajánlására” olvasnak, másrészt ezzel párhuzamosan létezik az irodalmi műveknek egy olyan csoportja, amelyet a gyerekek „a pad alatt” olvasnak. Az esztétikai érték felőli elhatárolás nem szünteti meg e kettősséget, ugyanis a „pad alatti” olvasmány is irodalom – bár más fajta, és az iskola által közvetített értékrendszer sem egyezik minden esetben az éppen aktuális irodalomelméleti, kritikai, irodalomtudományi kánonokkal.

A szakirodalomban találunk példát a gyermekirodalom *normatív szempontú* értelmezésének igényére is, mely szerint „tapasztalati alapon nem lehet definiálni a gyermekirodalmat [...] az iskola, a könyvkiadás, a szülői közvélemény egyaránt azt kívánja, hogy a gyermekirodalom *normatív* fogalom legyen.”²⁵ („Gyermekirodalom az a fajta irodalom, amit a gyerekeknek olvasniuk kell/lehet/szükséges.”) Mint érzékelhető, a gyerekek olvasási preferenciáinak változása következtében tapasztalati alapon valóban befogadhatatlan a gyermekirodalom fogalma – azaz csak alakulásának folyamatában lehetne meghatározható (és ekkor ignorálnunk kellene a szabad, illetve az iskola által ajánlott olvasmányok közti különbséget). Normatív szempontból elvileg befogadhatatlan az olvasni már tudó gyermektársadalomra vonatkozó gyermekirodalom fogalma, hiszen az irodalmi ízlés, az értékpreferenciák alakíthatók ugyan, de nem abszolutizálhatók.²⁶

A normatív szempontú fogalomértelmezésnél éppen a gyermek előtag devalválódik, hiszen ha *gyermekirodalomnak tekintjük a gyerekeknek szánt irodalmi műveket*, nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezeket a műveket felnőttek írják és választják ki a gyerekek számára. A normatív megközelítés éppen a kanonizáció problémája miatt, azaz az objektivizmus és a relativizmus relációjának megoldatlansága miatt mond csődöt. Egyrészt a „gyerekeknek szánt” jelző használata nagyon sokáig a leegyszerűsítést jelentette. (Talán egyet is lehetne érteni Németh Lászlóval, aki amellet érvel, hogy csupán felnőtteknek szánt szépirodalmi alkotásokból is lehet úgy válogatni, hogy abban minden korosztály megtalálja a maga olvasnivalóját, és semmi szükség nincs „gügyögős” gyermekirodalomra.) A „Gyerekeknek csak a legjobb irodalmat!” felkiáltás ugyan többször elhangzott az elmúlt évszázadban, de elgondolkodtató tény, hogy a klasszikus, „nagy” irodalomból átkerült művek valamennyien csak átdolgozásukban lettek sikeresek az ifjúság körében. Természetesen nem minden átdolgozás jelent egyben csonkítást is, de e munkák mindenképpen megkérdőjelezik a gyermekirodalom rangját.²⁷

A normatív szempontú meghatározás másik buktatója a *válogatás* kérdése: ki az a gyerek/felnőtt, aki vállalhatja a (ki)választás

felelősségét, milyen körülmények között, milyen képesítés, vele született érzék, intuíció stb. birtokában érezheti magát bárki is jogosultnak a döntésre? A jelen társadalmi gyakorlat értelmében a pedagógusok szava a döntő abban, hogy mit olvasson a gyerek – annak ellenére, hogy egy jól meghatározott, erős elméleti háttérrel, kritikai apparátussal dotált szakmai társadalom vigyázza az irodalom „ügyét”. A gyermekirodalom Kolta Ferenc által felvázolt 1960-as évekbeli státusza mit sem változott: az egyetemeken, főiskolákon tanulók közül a pedagógia szakosok, a tanítóképzősök „kötelezően” hallgathatnak gyermekirodalmat, az irodalom szakosok előtt „ismeretlen” a gyermekirodalom tárgyköre. A már említett 1999-ben megjelent *Gyermekirodalom* kézikönyv-tankönyv tartalma karakterisztikus képet fest a főiskolai gyermekirodalom-oktatás helyzetéről. Nem csupán azért, mert a szerzők orientációs hibával ‘irodalomtudományi’ tankönyvnek szánták munkájukat, de azért is, mert a főiskolai szintű gyermekirodalom-oktatás irodalomelmélet-mentes továbbélését mind a mai napig éppen e szerzők többsége legitimálja.²⁸

Recepcióelméleti szempontból megfontolandó, hogy ha az irodalmi művet bizonyos mértékig a konstituálódó elváráshorizontok határozzák meg, akkor a gyermekirodalmi művek eddigi és jelenidejű befogadástörténetének ismeretében nem sok jóra számíthatunk. A gyermekirodalom műfajként való meghatározása az egyes művek tapasztalatából jön létre, amennyiben az egyes interpretációk „új” műfajértelmezést teremtenek. Ha a gyermekirodalom recepciójában a pedagógiai értékek dominálnak, a gyermekirodalom műfajilag egyre inkább a „gyönyörködtető köntösbe” öltöztetett példabeszédeket jelenti. Ha pedig a gyermekirodalmi művekről szóló irodalmi beszédmód a kisiskolások absztrakciós szintjén valósul meg, azzal nemcsak hogy nem lesz „saját nevéhez méltó”, hanem méginkább az irodalomtudomány marginalizált területeire számúzi saját magát. A „tartalomfelmondás” és „eszmei mondanivaló keresése” szintű feldolgozás egyrészt befogadáselméleti szempontból tarthatatlan, másrészt – ha elfogadjuk a gyermekirodalom összefonódását a pedagógiával – a gyerekek irodalomértését, irodalomélmézetét teszi lehetetlenné, hiszen egy konzervatív értékrend konzervatív módon történő közvetítése szükségszerűen tiltakozást vált ki a potenciális befogadókban, nemcsak a gyermekirodalommal a jövőben foglalkozó tanító- és tanárképzős diákokból, hanem elsősorban a primér (gyerek)olvasókból is.

Másrészt az esztétikai kommunikáció egymással dialogizáló teljesítményei közül a „más általi önmegértés” megvalósulására kerül a hangsúly, a gyerekek irodalmi tapasztalatából, mint nem ellenőrizhető, számúztetett a „más élvezetében való önélmélet” aspektusa. Az irodalmi művekkel történő találkozások szinte kizárólag kognitív tevékenységi formák használatára „tanítjuk” a gyerekeket, az irodalom nem mint a befogadó aktív közreműködésével születő produkció tételeződik, hanem mint lezárt, befejezett értelemegység, megfejtendő üzenet. Drescher Pál 1934-ben (!) megjelent könyvében a gyerekkönyvek definíciója ezért lesz a „szabad gyermeki olvasmány”, amelyben nem az érzék, a műveltségnek, a tudásnak jut főszerep, hanem a szórakozásnak: „[A könyv] szórakozás s a felnőttéhez teljesen hasonló lelki fölöddés, elveszés egy más, a valóságtól elütő, képzeletbeli világban.”²⁹ A szerző által használt nyelv talán ma már kissé anakronisztikusnak tűnik, de az információhalmaz követhetetlen felduzzadásával méginkább szükségszerűnek látszik az irodalom „élvezve értjük és érve élvezzük”³⁰ befogadásából a gyermekirodalom esetében az emocionális tevékenység hangsúlyozása. Az irodalomértés célkitűzésének megvalósítása egyrészt nem tartható a gyerekek életkori sajátosságai miatt, hiszen az „értő irodalomolvasás” erőltetésével éppen a gyermeket, a gyermeket „irtjuk ki”, másrészt esztétikai tapasztalatának egyoldalúsításával éppen mi korlátozzuk irodalom-művészet befogadásában – magyarul: elidegenítjük az irodalomtól. Ennek (olvasás)szociológiai hozzádeka evidens, „attól reszketünk, hogy az ész egyoldalú tornáztatása, merőben csak az intellektus hízlalása által nem nevelünk-e belőlük koravén, fáradt, tépett, kapkodó, szétfolyó, meg nem emésztett tudományok szövevényében botorkáló, tájékozódni képtelen embereket.”³¹ (Az irodalom feleslegességének – mára már tényként létező – szemlélete szintén e túlhajtott racionalizmus, pragmatizmus közvetett hozzádeka.) A Csukás István által fentebb megszólított felnőtt- és pedagógus társadalom felelőssége ilyenképpen nemcsak a születendő gyermekirodalmi művek minőségének tekintetében nyilvánul meg, hanem a már létező művek recepciójában is. Ha egy irodalmi mű értelmezése a fabula docet megfogalmazását célozza, másrészt teljesen figyelmen kívül hagyja a „pad alatti” olvasmányokat, azaz feltétel nélkül elutasítja azokat, akkor az irodalom információhordozóvá devalválódik, és a világban való tájékozódási alapelveket, normákat a *Micimackó-menedzsment, Hogyan legyünk sikeresek?* jellegű könyvekből is kézhez kaphatja (tétélesen megfogalmazva) a (gyerek)olvasó. Így nemcsak az irodalom pragmatista szempontú megközelítése válik az irodalom egyedül „nyereséges” megközelítési módjává, hanem a gyermekirodalom jelenidejű befogadástörténete- és szintje a (szép)irodalom és minden más olvasható információforrás összemosását is eredményezi. (A kortárs irodalomelméletek, művészetfilozófiák ugyan végtelenné tágitották a művészet, az irodalom határait: e szerint a kontextus szerepe döntő abban, hogy mit tekintünk irodalomnak, művészetnek.³² Normatív szempontból megoldást jelenthet ez a fajta meghatározás: gyermekirodalom az, amit az irodalmi művek összességéből iskolai irodalomóránokon feldolgoznak, illetve, amit gyermekirodalomként olvastatnak.)

A gyermekirodalom recepciójának – mind az olvasó gyerekek, mind pedig a gyermekirodalmi művek irodalomkritikai feldolgozását végző felnőttek esetében – intellektuális egysíkúsága ismét a gyakorlati szempontú fogalomdefiníció tarthatatlanságát eredményezi, ti. a „hivatalos” (iskola, szülők: felnőttek által ajánlott és a gyerekek által olvasott) és a „pad alatti” gyermekirodalom teljesen elszakad egymástól. Még az előbbivel elsősorban kognitív szempontú feldolgozásban találkozik a gyerek olvasó, addig az utóbbit pusztán élvezetből, a gyönyörködtetés kedvéért, örömszerző tevékenységként olvassa.³³ Összefonódni látszik a pedagógiai, illetve esztétikai, és a kognitív, illetve emocionális síkon történő feldolgozás problémája. Míg az iskola elsősorban az irodalmi művek *értelmezését* tekinti feladatának – annak érdekében, hogy a gyerekekkel felfedeztesse az ún. lényegét, mondanivalót, tanulságot –, addig a gyerekek saját olvasmányaikat saját érzelmi és intellektuális szükségleteik és képességeik szerint szabadon *élik meg* – néhol a reflexiós szint teljes hiányában.³⁴ A gyermekirodalmi alkotások többségének értékvilága, eszmeisége, a pedagógiával való szoros összefonódás eredményeképpen, azaz elsősorban a „feldolgozás” miatt elavult, érzelmileg, intellektuálisan megközelíthetetlen a gyerekek számára. A klasszikusnak tekintett gyermekirodalmi művek nagy része éppen azért válik csupán „kötelezővé”, mert elsősorban azokért a (maguk idejében revelatív értékű) „eszmei mondanivalókért” olvastatjuk, amelyek a mai gyerekek számára teljesen idegenek. Másrészt a „hivatalos” klasszikus gyermekirodalmi művek nyelvezete is akadályt jelenthet a művek és a (gyermek)olvasó tényleges kommunikációjában. Az irodalmi kánonok kérdése természetesen megkerülhetetlen, de ha a gyermekirodalom fogalmának meghatározásánál a gyakorlati szempontoktól nem tekinthetünk el, akkor szükségessé válik a fogalom intenzióját képező címlista „frissítése”. Annak ellenére, hogy Pósa Lajos korabeli irodalmi felértékelése mára megváltozott, és hogy a *Flóri könyvét*³⁵ sem tarthatjuk már irodalmi értékekkel rendelkező gyerekkönyvnek,³⁶ művek és szerzőik irodalomtörténeti rangja megkérdőjelezhetetlen.

A gyakorlati szempontú fogalomértelmezés tehát csak abban az esetben funkcionális, ha a „hivatalos” gyermekirodalom integrálja azokat a „pad alatti” műveket is, amelyek valójában a gyerekek olvasmányai. Természetesen ez az integráció nem jelenti az eddigi klasszikusok teljes körű le-, illetve kicserélését, csupán a fogalom extenziójának szélesítését. Lehetnek a valamikori kalandos regények, „indiános könyvek”, Star Wars-történetek is a gyermekirodalom részei. A gyermekirodalom konzervativizmusa befogadástörténetéből is kiolvasható: nem vesz tudomást a „felölt” irodalomtudományban bekövetkező változásokról – mintha nem

is lett volna recepcióesztétika, hermeneutika, pszichoanalitikus iskola, dekonstruktivizmus stb. Példaértékű a témában Bognár Tas már idézett könyve, amely nemcsak irodalmi értékű műértelmezéseket tartalmaz, hanem néhány nagyon fontos elméleti tételt rögzít: „Sokan mintegy gyermeki aspektusból vizsgálódnak, megpróbálnak a 'fiktív' gyerek szemével nézni, eszével gondolkodni, ami természetesen fából vaskarika. [...] csak az az út járható a gyermekirodalmi művek megközelítésében, ami a felnőtt, ami a 'komoly' alkotások elemzése során is. *Aki gyermekirodalmi művekkel kíván foglalkozni, annak nem szabad eltakarnia 'felnőtt' szemét, nem kell elvesztenie felnőtt esztét.* Ha így közelítjük meg a klasszikus és értékes gyerekkönyveket, hamar észrevesszük, mennyi érték van még bennük, túl a pusztán 'cselekményes' sztorin, a jópofaságon s a 'hasznosítható' nevelési mozzanatokon. *Aki gyerekek között kíván irodalommal foglalkozni, annak elsősorban is magának felnőttként kell mélyen megértenie és átéreznie az alkotásokat.*”³⁷

Visszatérve a normatív fogalomértelmezés lehetőségére: nemcsak a válogatást végzők személye és hozzáértése problematikus, ti. az egyedüli hiteles megoldás az lenne, ha a gyerekek szabadon választott olvasmányaik *mellett* mindenféle korlátozás nélkül valóban *ajánlott* könyvek közül is válogathatnának. Problematikusak azonban a válogatás szempontjai is. A „pad alatti” irodalom hipotetikus integrálásával nemcsak a gyermekirodalom fogalmának extenziója bővül, hanem annak intenziója is megváltozik, amennyiben a szigorúan vett irodalmiság határai eltolódnak. A gyermekirodalomhoz besorolt művek halmazában is felvetődik azonban az esztétikai, poétikai stb. érték kérdése: „egy mű attól még nem lesz jó, hogy a gyerekeknek tetszik. Egy gyerekeknek sok minden tetszhet, ami értéktelen. Egy gyereket könnyen be lehet csapni.”³⁸ E kijelentés alapján felállított antinómia: „gyerekeknek tetsző irodalom” versus „a felnőttek szemében is értékes irodalom” feloldása lehetne a fogalom meghatározás sarkköve, s ez egyben gyakorlati és normatív szempontok együttes érvényesítését is jelentené. Két külön halmazként tekintve e fenti csoportokat a megoldást e két halmaz keresztszete adhatja, azaz *gyermekirodalomnak nevezzük azon irodalmi műveket, melyek a gyerekeknek tetszenek* (tehát a gyerekek szabad olvasmánya), és *amelyeket a felnőttek is értékesnek tartanak*. Ez a fajta megoldás normatív szempontból ugyan elfogadható lenne, de az irodalmi művek összessége nemcsak jó, értékes irodalmi munkákat foglal magába. Az olvasóvá nevelés feladata ily módon arra korlátozódhatna, hogy „megtanítsa” szelektálni a (gyermek)olvasót: amikor szórakoztató irodalmat olvas, tudja, mit tart a kezében, e tudás ismeretében értékeljen, és amikor „igazi” irodalommal találkozik, annak (is) ismerje fel művészi értékét.

Ha elméletileg eldöntöttnek tekintjük az esztétikai és pedagógiai preferenciák prioritásának kérdését, még akkor is megkerülhetetlen marad a kanonizációs folyamatok elemzése. A gyermekirodalom előtagjának létezik egy differencia értékű értelmezése, ez azonban nemcsak korlátozást jelenthet. Számos „lista” született arról, milyen jellemzőkkel kell rendelkeznie egy gyermekeknek szánt könyvnek, ezek közül Kolta Ferenc 1966-os írásában található az egyik legteljesebb felsorolás: „az ifjúság számára kevésbé hatásos művészeti eszközökhöz tartoznak például a hosszadalmas leírások, az elmélyült elmélkedések, a bonyolultabb lélekábrázolás, a mélyebb lélektani elemzések. Viszont a felnőttek irodalmához képest fontosabb az ifjúsági irodalomban az izgalmas, dinamikus cselekmény, a fantázia származása. A gyermek absztraháló képessége kezdetleges, ezért a művészi képnek tárgyiasabbnak, kiélezettebbnek kell lennie, az ábrázolásban jobban kell érvényesülnie az éles szembeállításoknak, mint a felnőttek irodalmában. A gyermekben az emocionális élmények az elsődlegesek, ezért az elbeszélés erős érzelmi jellege elengedhetetlen.”³⁹ Létezik azonban az életkori sajátosságokhoz való alkalmazkodás pozitív értelmezési lehetősége is. „Mi hát a felnőttirodalommal szemben a különbség? [...] egyedül az, hogy a tehetség, amely a művészen dolgozik, ez esetben kizárólag a gyermek élményvilágában, tapasztalati anyagában mutatja meg a totalitást.”⁴⁰

Az idézett szerző gondolatát folytatva: egy esetleges *hermeneutikai szempontú* megközelítésben a gyermekirodalom az irodalomnak azt a fajtáját jelentené, amelyikben éppen a gyerek olvasóban dekódolódik az irodalmi szöveg, hiszen irodalom és olvasója összetartoznak. A gyerek így nemcsak „elszennvedő”, nemcsak készen kapja a neki szánt irodalmat, hanem aktív alakítója is saját olvasmányainak. A befogadáselméleti megközelítés lehetőségének tárgyalásakor említett aktív olvasói magatartás hermeneutikai modellje az esztétikai élvezet hárompólusúságát tételezi.⁴¹ Goethe-i megfogalmazásban: „Háromfajta olvasó van: egy, aki ítélet nélkül élvez, egy harmadik, aki élvezés helyett ítél, a középső, aki élvezve ítél és ítélve élvez; tulajdonképpen ő reprodukálja újra a műalkotást.”⁴² Az olvasó gyerekénél, az irodalmi mű esetében e három pólus szimultán megvalósulása eredményezi a gyermekirodalom fogalmi körülhatárolását. Ez esetben a kanonizált, külső értékekhez való viszonyulás csak annyiban releváns, amennyiben az adott művek recepciója hozza létre az elváráshorizontokat.

Tehát a normatív megközelítés hiányosságaival ellentétben a befogadásesztétikai fogalomértelmezésben megfordul a kánonok és az értékek problémája: nem azt nevezzük gyermekirodalomnak, amit a gyerekek szeretnek és a felnőttek szerint is értékes irodalom, hanem az *olvasó gyerekek által* – a felsorolásszerűen említett esztétikai alaptapasztalatok együttes működésének eredményeképpen – *befogadott, reprodukált művek hozzák létre a gyermekirodalom fogalmát*. A gyakorlati, illetve normatív szempontú megközelítés esetében problematikusnak tartott felnőtt-gyerek hierarchia megszűnik, hiszen a felnőtt egyenrangú félként van jelen, a gyerekekkel, az olvasóval együtt írja a könyvet, illetve irrelevánsá válik az olvasás folyamatában felnőtt és gyerek szerepének megkülönböztetése: mivel gyermekirodalomról van szó, a fogalomalkotás és műfaji körülhatárolás az olvasó gyerek irányából történik.

Kommunikációelméleti szempontból meghatározva adódik egy rokon értelmezés, amelyben nem rangon aluliságot jelent az alkalmazott irodalom kifejezés. Az írónak – aki többnyire felnőtt –, ha el akarja kerülni a kommunikáció teljes csődjét, alkalmazkodnia kell kommunikációs partneréhez. Egyszerűsítve: bármit tehet a felnőtt, ha a mű nem „szóltja meg” olvasóját, nem beszélhetünk gyermekirodalomról. Kommunikációs folyamat eredményeként létrejövő gyermekirodalom („üzenet”) viszont feltételezi adó és vevő jól meghatározható teoretikus különbözőségét, eszerint a gyermekirodalom az a fajta irodalom, amelynek befogadója egy gyerek(korú olvasó), függetlenül attól, hogy az adott irodalmi művet neki szánják-e vagy sem, hogy írja esetleg szintén gyerekkorú, hogy a mű iskolai közvetítéssel vagy szabad olvasmányként kerül a kezébe.

Ez a fajta megközelítés egyrészt a gyakorlati szempontú fogalomértelmezést legitimálja, hiszen mérvadóan a ténylegesen megvalósuló olvasási aktust tartja, az olvasást lehetővé tevő körülmények bonyolult hálózatát pedig éppen csak ignorálja: az irodalmi munka születése, kiválasztása, tartalma nem releváns az értelmezésben. Másrészt viszont e potenciális kommunikációelméleti meghatározás túllép a gyakorlati szempontú értelmezésen annyiban, hogy nem a faktikusan megvalósuló olvasási aktus lesz a kommunikáció eredménye, hanem az elolvasott mű „üzenete”. Mivel nem minden olvasott irodalmi művet képes dekódolni a gyerekevő, a befogadás-megélés-értelmezés normatív követelményként a folyamat egészével szembekerül.

Az adódó következtetés értelmében gyermekirodalmi munkának nevezhetjük mindazokat az irodalmi műveket, melyeket a gyerek szívesen olvas – a jelen értelmezésben egyenlőséget tételezve a gyerekek tetsző munkák és a gyerek által dekódolt (megértett, átért) munkák között. Az elvi szinten deklarált gyerekközpontúság a recepcióelméleti, illetve kommunikációelméleti fogalomértelmezésben látszik megvalósíthatónak, hiszen mindkét fogalom meghatározási kísérlet esetében a gyerek előtag differencia értékű prioritása érvényesül.

A dolgozat bevezetőjében mondottakat negálva, a gyermekirodalomnak az ún. „felőtt”, „komoly” irodalommal való értékegyenlősége magától értendő módon felveti a saját, külön létező elmélet szükségességének megkérdőjelezését – hiszen csak az irodalmi műfajok rendelkeznek sajátos, egyedi elméleti megalapozottsággal.⁴³ Ennek értelmében a gyermekirodalom sem igényelhet önmaga számára külön elméleti háttérrel. Mindemellett nem kerülhető meg az a tény, hogy létezik irodalmi műveknek olyan csoportja, amelyet – műfajtól függetlenül – gyerekek olvasnak. Ilyenképpen viszont mégis szükségessé válik egy, csak a gyermekirodalomra vonatkozó szigorú elméleti háttér megteremtése – tehát nem a már meglévő irodalomtudományi fogalmakat kell alkalmaznunk a gyermekirodalom elméletének megteremtésében, hanem saját, specifikus fogalmi apparátus létrehozása és bevezetése válik szükségessé. Az irodalomelméleti szakterminológia használatát éppen a gyermek előtag használatából adódó – igaz, elsősorban fejlődéslélektani – korlátozások kérdőjelezik meg.

Zsákutcába fut a gyermekirodalom befogadélméletének kérdése is, mert honnan is tudhatná a felnőtt, hogy mit gondol az aktuális gyerektársadalom az adott műről. A gyermekirodalomról, gyermekirodalmi művekről szóló tanulmányok, még a gyermekkönyv kritikák is, így elsősorban megint csak pedagógiai szövegek: azaz, milyen jó, hogy a gyerek ezt is, azt is megtalálhatja benne (jó, „mert ezáltal fejlődik a fantáziája”, „mert fejlődik az erkölcsi érzéke” stb.), illetve milyen kár, hogy ezek és ezek a buktatók találhatóak benne, mert a gyerek „úgyis észreveszi”, és „mert így nem logikus” stb. A gyermekirodalom felnőttek általi recepciója ugyanolyan képtelen állapot, mint gyermekek nevében könyvet írni.⁴⁴ Ugyanakkor ha gyermekirodalommal, gyermekirodalmi munkák befogadástörténetével aktuálisan felnőttek is foglalkoznak, a potenciálisan megvalósuló gyermekirodalom-elméleti tanulmányoknak, értekezéseknek, kritikáknak mindenképpen a gyerekolvasók táborát kellene megcélozniuk. Ahogyan az irodalmi diskurzus nemcsak szépirodalmi munkákat tartalmaz, hanem azok recepcióját, valamint irodalomelméleti, irodalomtudományi szövegeket is, ugyanígy a gyermekirodalommal szemben is elvárásként működik a fogalom extenziója, hogy a gyermekirodalmi diskurzus – a gyerek olvasók számára! – bővüljön az irodalmi szövegek pszichológiailag és gyakorlatilag is hozzáférhető recepciójával. A jelen gyakorlat értelmében íródna ugyan esetlegesen érdemi reflexiók a gyermekirodalom kapcsán, de ezek mintegy tanítói kézikönyvként szolgálnak.

Fabula docet: lehet ugyan gyermekirodalomról tanulmányokat írni (lásd ezt az írást), ez azonban csak a szigorú értelemben vett irodalmi tábor számára lehet érdekes, még csak a gyermekkönyveket vásárló, ajánló „laikus” felnőttek táborára sem érintett réteg.⁴⁵ Mert a felnőtt olvasó tud választani a mérhetetlen sok ponyva mellett is értékes irodalmat (ha éppen akar), hiszen rendelkezésére áll a tanulmányok, kritikák, bírálatok, riportok, író-olvasó találkozók stb. serege, az irodalmi intézményrendszer egésze, a gyerek viszont, éppen a választási szempontok, értékrendszerek ismeretének hiányában nem teheti meg ugyanazt. A végletekig élezve a problémát: nem megoldás, ha megmondjuk a gyerekeknek, mit olvasson, és mit ne olvasson szabadidejében – ahelyett, hogy a szabad választáshoz szükséges tájékoztatói lehetőségeket, eszközöket biztosítanánk a számára. Ellehetetlenül elméleti következtetés: szabadságon alapuló társadalomban a gyermekirodalom fogalmának normatív értelmű használata, egyáltalán a gyermek előtag használata anakronisztikus. Ugyanis az irodalom, mint elsősorban esztétikai értékek hordozója, ízlés és egyéni választás kérdése. Jogegyenlőségre alapuló társadalomban bárki bármit választhat, ezért a gyermek előtag mintegy lehatárolásként, megszorító fogalomként értelmeződik. Bármilyen demokrácia és jogegyenlőség valósuljon is meg a felnőttek értékválasztásában,⁴⁶ a gyermekek mégsem élveznek jogegyenlőséget. Csak autoriter nevelési rendszerekben működik a gyermekirodalom normatív szempontú meghatározása, és ott nem is visszatetsző a használata. Gyakorlati, fejlődéslélektani szempontból motivált az az igény, hogy a gyerek kapjon valamiféle határozott követendő mintát – ez viszont megint az ellenőrzés, a cenzúra kérdését implikálja. (Megfontolandó azonban, hogy a pszichológia ellenérve, ti. „a gyerekek nem erre van szüksége” érvelési hibán alapul, ugyanis a pszichológiát is felnőttek művelik.)⁴⁷

A gyermekirodalom (rendszere), ha lehet, még rosszabb helyzetben van, mint a felnőttek irodalmáé, mert nemcsak a kor és a társadalmi berendezkedés, a divatok értékrendjét viseli, hanem a didaxis nyűgét sem képes lerázni magáról. Tehát, ha kialakul(hat)na valamiféle kánonképző viszonyulás, csoport, fórum a gyerekeknek, akkor lenne menthető a gyermekirodalom jelenbeli helyzete, azaz, hogy selejtes, silány minőségű könyv ne kerülhessen piacra.⁴⁸ Másrészt, ha a gyermekirodalom nemcsak deklarálta akar befogadószerpontú lenni, akkor el kell fogadni, hogy a gyerekek szeretik az értéktelen(nek tartott) irodalmat is. (Ahogy az elitista kánonképzők ellenében maguk a létező felnőtt olvasók is.) És ahogy mindenféle kultúrákban elsősorban a szélesebb tömegek ízlését célozza meg a kiadók többsége, ugyanígy a gyermekirodalomban is létezik az a könyvréteg, amelyik másfajta igény szintet elégít ki. Van gyermekirodalom, és vannak nagyon rossz gyermekirodalmi munkák is.⁴⁹

Az igazán illetékesek a gyermekirodalom ügyében éppen a gyerekek lennének, ha hagynánk őket szóhoz jutni a kérdésben, és ha szóhoz jutottak, oda kellene rájuk figyelni, komolyan is kellene őket venni, tiszteletben kellene tartani a kívánságaikat és az igényeiket. (Megint más kérdés, hogy milyen a gyermekközösség hatása az egyes gyerekekre, másrészt milyen gazdag az irodalmi műveknek azon palettája, amiből ő képes választani.) Életkori és egyéni pszichológiai vonásokra hivatkozva elintézhető a kérdés azzal, hogy a gyerek még nem képes átlátni a kínálatot, még nem körvonalazódnak határozottan az igényei, még „nem tudja, mi a jó neki”. Ezek a frázisok csupán a gyerek alárendeltségi mivoltát hivatottak erősíteni.

A megoldást minden téren, tehát a gyermekirodalom fogalmának meghatározásában és a gyermekirodalmi munkák értékelésében-kiválasztásában egyaránt az egyéni sajátosságok figyelembe vétele jelentené, mert az „életkori és egyéni sajátosságok tiszteletben tartása” kifejezésből általában kifejtődik a második jelző. Az „olvasó nép” illúzióján túlvagyunk, az elméleti reflexiók szinttel rendelkező olvasóknak pedig egyre csökken a száma.

Az eddigiek összegzésképpen megfogalmazhatóak lennének irodalomelméleti, olvasásszociológiai, pedagógiai, pszichológiai értékű imperatívus megállapítások a gyermekirodalom kapcsán:

A gyermekirodalom és a gyermekirodalom recepciója minőségileg ne különbözzék az irodalom többi területeitől.

A gyerekek olvasmányai között kapjon helyet a jelenleg mellőzött irodalom is.

Az elsődleges cél az, hogy a gyerek szeressen olvasni, ne csak értse, hanem – végre – élvezze is azt, amit olvas.

Illetve a gyermekirodalom fogalmi behatárolására is tehetünk kísérletet:

Gyermekirodalom a gyerekek által kiválasztott, szívesen olvasott irodalom.

Gyermekirodalom az a fajta irodalom, amit a kommunikációs folyamat résztvevőjeként üzenatként dekódol a gyerek olvasó.

Gyermekirodalom az a fajta irodalom, mely olvasáskor poieszisz, aisztheszisz és katharszisz alaptapasztalatait együttesen váltja ki a gyermek olvasóból.

E dolgozat azonban nem kíván általános érvényű definíciót megfogalmazni, már csak azért sem, mert a gyermekirodalom kérdése sokkal összetettebb annál, hogy egyetlen meghatározásba lehessen sűríteni irodalomelméleti, pszichológiai, szociológiai, pedagógiai stb. szempontú elvárásokat. Másrészt a fentiekben vázolt problémák sokkal inkább munkatervnek tekinthetők, egy lehetséges kiindulási alapnak, amely a további kutatási irányokat megalapozhatja. Sok a bizonytalanság, nemcsak elméleti, szakmai

tekintetben, hanem a kérdésfelvetés fontosságát illetően is. Lehet, hogy az irodalmárok, kritikusok, irodalomtudósok érdektelensége éppen a gyermekirodalom jelentéktelenségét demonstrálja. Ha valóban jelentőséget tulajdonítottak volna neki (ahogy elméletileg megalapozott gyermekirodalom-diskurzus zajlik az angolszász és német nyelvterületek irodalmi intézményrendszerében), akkor a magyar nyelvű gyermekirodalom – és a vele való foglalkozás – nem kerül ma is tartósan periférikus helyzetébe. A perszisztáló kérdőjelek ellenére, hogy a gyermekirodalom jelen helyzetéből kibillenjen, alapvető – intézményrendszerbeli – átgondolásokra van szükség. Többek közt a gyermek előtag használatából adódó gyermekközpontúság nemcsak deklaratív, hanem tényleges megteremtése és a gyermekirodalommal foglalkozó munkák szakmai színvonalának sürgetően szükségszerű emelése járulhat hozzá a magyar gyermekirodalom „komolyításához”.

Jegyzetek

- 1 Jelen dolgozatban a szót a gyermek- és ifjúsági irodalom rövidített formájaként használom. A szó- és fogalomhasználat azért kérdéses, mert pszichológiai, pedagógiai, irodalmi, jogi stb. kritériumok alapján más és más életkorban húzhatók meg a gyerek (és ifjú)kor határai.
- 2 Augustinus: Vallomások, XI. könyv, XX. fejezet.
- 3 Benedek Marcell: Az olvasás művészete, Gondolat, Budapest, 1985. , 173.
- 4 Tüskés Tibor: Kortárs irodalom a középiskolában, Az élő magyar irodalom tanításának módszertani kérdései, Tankönyvkiadó, Budapest, 1970. , 133.
- 5 Kolta Ferenc: Az ifjúsági irodalom néhány elvi kérdése, in: Jelenkor, 1966/9.
- 6 Bár az a történeti tény nem hagyható figyelmen kívül, hogy a gyermekirodalom a pedagógiai céllal született kézikönyvecskékből, ábécés- és olvasókönyvekből alakult ki.
- 7 Terry Eagleton: A fenomenológiától a pszichanalízisig, Helikon Kiadó, 2000., 15.
- 8 Tüskés Tibor: i. m. , 34.
- 9 Néhány, nézőpontunkból relevanciával nem rendelkező tanulmány: Harsányi László: Olvasó gyermekeink. Tanulmányok és cikkek az irodalmi nevelés köréből, Tankönyvkiadó, Budapest, 1957. – Dr. Tóth Béla: Irodalmi érdeklődés a gyermekkorban. A gyermek és a könyv kapcsolatainak neveléslelektani elemzése, Tankönyvkiadó, Budapest, 1961. – Dr. Tóth Béla: Irodalmi érdeklődés az olvasástanulás kezdetén, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. – Nagy Attila: Az olvasás változó „arca”, in: Új Forrás, 1994/7. – Nagy Attila: Mi lesz veled, olvasó? (Olvasásszociológiai- és lelektani tanulmányok), in: Gyermekirodalom, Helikon Kiadó, 1999.
- 10 Más kérdés, hogy az irodalmi, a kritikai kánon és a kiadói tervek, kánonok között teljes a diszharmonia. A különböző kánonok kialakulásának, egymáshoz való viszonyuknak az értelmezése azonban meghaladja e dolgozat kereteit.
- 11 Cs. Nagy István: Gyermek és ifjúsági irodalom, Tanárképző és Tanítóképző Főiskolák, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.
- 12 Bognár Tas: Elemzések a gyermek és ifjúsági irodalom körében (Regények, Meseregények), Tanár- és Tanítóképző Főiskolák, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995., 11.
- 13 Gyermekirodalom, Szerk. Komáromi Gabriella, Helikon Kiadó, 1999.
- 14 Uo. 11.
- 15 Uo. 13.
- 16 Uo. 255.
- 17 Dr. Kolta Ferenc: Az ifjúsági irodalom történetének néhány elvi problémája, in: A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1963/7.
- 18 Cukás István: Kiből lesz a jövő közönsége?, in: Kritika, 1999/3.
- 19 Bár ha az „öncélú” szórakoztatás, a mulattatás is pedagógiai cél – azaz a gyerekeket meg kell tanítani önfeledten szórakozni, örömszerző tevékenységekre is – ,akkor a pedagógiai szempont prioritása motiválható.
- 20 Bognár Tas, i.m. 14.
- 21 Fehér Klára: Az iskola ábrázolása... , in: Csillag, 1952/4.
- 22 Szepes Erika: Egy mese mélyrétegei, in: Holmi, 1999/10. Megjegyzendő, hogy Horatius idézett Ars poeticájában található a következő mondat is: „Mint erdő ősszel, hervadt levelét ha lerázza, / hullnak a régi szavak, leköszönnek a régi korokkal” (Horatius: Ars poetica, in. Horatius összes művei, ford. Bede Anna, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989., 330.). Azaz a XVIII. századi irodalomértésig Horatius mérvadó volt ugyan, de az ún. modern éppen ezeket a megkövült evidenciákat feszíti szét, illetve más olvasási stratégiákat épít ki: megszünteti az irodalom kétpólusúságát.
- 23 Terry Eagleton, i. m. 16.
- 24 Horgas Béla, Levendel Júlia, Trencsényi László: A gyerekek másképpen olvasnak, Minerva, Budapest, 1976. , 89.
- 25 Drescher Pál definíciója szerint a gyermekirodalom „szabad gyermeki olvasmány”, nem tévesztendő össze az iskoláskönyvvel. Drescher Pál: Régi magyar gyermekkönyvek (1538-1875), A Magyar Bibliophil Társaság Kiadása, Budapest, 1934. , 8.
- 26 Létezik olyan vélemény, mely szerint a kalandregényeknek fordultatos története van, részletgazdag világismeretet adnak, a hősközből hatalmas érzelmi erő árad, sok bennük a játékosság, a humor – s az sem elhanyagolható szempont, hogy a kiskamaszok e regények segítségével tanulnak meg folyamatosan olvasni, ha segít benne az iskola, ha nem. Továbbá „[a] jó ponyvában pedig, akár csak a jó irodalomban, alapvető követelmény a személyesség, az egyéniség varázsa, a felismerhető, megkülönböztető stílus.” Horgas, Levendel, Trencsényi: i. m. 88.
- 27 Vargha Balázs: Gyermekirodalom, Országos Széchenyi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1964. , 4.
- 28 Az „ajánlott irodalom” kifejezés ugyan több szabadságot feltételez, mint a „kötelező irodalom”, de a két kifejezés ugyanazon könyvcímlistát jelöli, és a két fogalom csak megnevezésében különbözik, valójában egy a jelölésük. Bár kizárólag felszínes változást jelentene, még csak az sem mondható, hogy az utóbbi kikopott volna a köztudatból, hiszen nemcsak iskolák használják, hanem jónéhány könyvtárban, könyvesüzletben is megtalálható a felirat.
- 29 Mindemellert tagadhatatlanul létezik minden szempontból értékes gyermekeknek készült irodalom.
- 30 Csak néhány „definíció értékű” mondat a könyvből: „A meseregény átmeneti vagy inkább kisegítő műfaj az olvasáspedagógia számára.” (110.), „A robinzonád több-kevesebb művészettel megírt kalandregény.” (140.), „A modern gyermekirodalom a valóban kortárs műveket jelenti. Nem egyszerűen azokat, amelyek a jelenkor vagy a félmúlt, azaz az elmúlt néhány évtized szülöttei.” (172.), „[Nemes Nagy Ágnes] Weöres Sándor Tündérének volt valóságos mása férfi- vagy még inkább komputeraggal.” (184.), „A mese és a meseregény veretes irodalmi műfaj.” (207.) A felsorolás szinte a végtelenségig folytatható. Az irodalomelmélettel, irodalomtudománnyal, kritikával, esztétikával foglalkozó szakemberek felelőssége kétségtelen. Érthetetlen viszont, hogy ez a könyv –

bármiféle szakmai vagy egyéb lektorálás nélkül – a Helikon Kiadó Universitas sorozatában jelenhetett meg, Irodalomtudomány cím alatt, olyan kötetek társaságában, mint Northop Frye vagy Roland Barthes munkái.

31 Drescher Pál: i. m. 7.

32 Hans Robert Jauss: Esztétikai tapasztalat és irodalmi hermeneutika, in: uő. Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika, Irodalomelméleti tanulmányok, Osiris Kiadó, Budapest, 1997. , 142. A gyermekirodalom jelenkori recepciójára is érvényes megállapítás teljes szövege a következő: „Az esztétikai tapasztalat nem a mű jelentésének felismerésével és értelmezésével kezdődik, még kevésbé a szerzői szándék rekonstrukciójával. A műalkotás elsődleges észlelése azt jelenti, hogy készek vagyunk esztétikai hatásának befogadására, hogy élvezve értjük és értve élvezzük.“

33 Drescher Pál, i. m. 37.

34 Ebben az értelemben e dolgozat a konzervatív irodalomértelmezést követi, amennyiben elfogadottnak tételez egy (gyermek)irodalomdefiniót, és a szépirodalom kitüntetett létmódját tekinti bármiféle tárgyalás alapjának.

35 Tagadhatatlan, hogy léteznek szerencsés átfedések e két fajta olvasmányanyag között, de a teljes azonosság a „hivatalos“ gyermekirodalom konzervatívizmusa miatt megvalósíthatatlan.

36 A reflektált és a naiv olvasó közti különbség, a különböző olvasási stratégiák ismeretelméleti, illetve irodalomtelméleti hozadékaiknak részletes tárgyalása azonban meghaladja e dolgozat kereteit.

37 Bezerédy Amália: Flóri könyve sok szép képekkel, földrajzokkal és muzsika melléklettel, Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv, MDCCCXL.

38 Elsősorban az ilyen és hasonló „verssorok“ miatt: „Macska eszik egereret, / gyermek eszik kenyeret“ , „Nemcsak mindig játszani, / hanem kell is tanulni.“

39 Bognár Tas: i. m. 14.

40 Uo. 8.

41 Kolta Ferenc, i. m. 881. További tartalmi és poetikai jegyek „listái“ találhatóak a következő munkákban: Körmöczi László: A gyermekirodalom külföldi szakirodalmának áttekintése, Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Budapest, 1971. (egy 1967-es angol nyelvű könyvre alapozza tanulmányát: J. P. Colby: Writing, Illustrating and Editing Children's Books, Hasting House, New York), Ozsváth Sándor: Helyzetjelentés az ifjúsági irodalomról, in: Alföld, 1998/12.

42 Dr. Halász László 1972-es (egy tanácskozáson elhangzott) beszédéből idézi: Földes Péter: Kifelé a rezervátumból? – Viták és minősítések, Alföld, 1998/12. , 97.

43 Poieszisz (produkció) = a saját, létrehozott mű élvezete, aisztheszisz (recepció) = a megismerő látás és látó újrafelismerés esztétikai élvezete, katharszisz (kommunikáció) = a befogadóban keltett saját effektusok élvezete.

44 Részletesen lásd Jauss: Az esztétikai élvezet és a poieszisz, aisztheszisz és katharszisz alaptapasztalatai, in: i. m. 177.

45 Itt a múlt idő használata célszerűbb volna, hiszen az irodalmi műfajhatárok egyre inkább elmosódnak látszanak, más műfajhatárok jönnek létre, illetve műfaji problémák relevanciájukat veszítik.

46 Nota bene: a gyerek nem hülye, csak másfajta tudással rendelkezik a világról – és a felnőttek tapasztaltabbak ugyan, de nem biztos, hogy okosabbak.

47 Másrészt viszont a problémának van egy szociológiai vonatkozása: a köztudatba bekerül a tény, hogy a médiumok foglalkoznak a gyermekirodalom ügyével, tehát fontos dolog, oda kell rá figyelni.

48 Bár a társadalmi, politikai cenzúra azért itt is működik: pl. nacionalista eszmék választását nem tolerálja a társadalom.

49 Pedagógiai és pszichológiai elméletek saját idejünkben halhatatlannak és örök érvényűnek tartott, mégis folyamatosan lecserélődő elméleteiről lásd részletesen: A gyermekkor története, szerk. Pukánszky Béla, Vajda Zsuzsanna, Eötvös, 1998. – Gyerekekről szóló elképzelések érvényességének gyors ütemű mulékonyága mindenképpen szerénységre és visszafogottságra inthet bárkit – a jelen dolgozat szerzőjét is.

50 Manapság éppen a könyveket előállító, terjesztő felnőttek részéről az emberi és szakmai felelősségérzet szinte teljes hiánya jellemzi a gyermekirodalmat. Az olvasók tájékozatlanságára alapozva tömegével ömlenek a jószándékúság és a tudományos igényesség köntösébe öltöztetett méregdrága periodikumok is – sikerrel.

51 Amit – hangsúlyozom – megint a szülők, pedagógusok, egyszóval felnőttek választanak ki a gyerekeknek! Mert a ponyvaolvasó felnőtt szükségszerűen ponyvaminőségű gyermekirodalmat fog választani.

Etűdők újakezdés előtt

Jász Attila: Az ellenállás formái

A kötetcímről

A cím – József Attilával mondva – csak *áruvédjegy, mint akármely mosóporé*. Néha mégis magára vonja figyelmünket. Végtere is a mű szerves része; valamit kifejez, olykor összefoglal és megemel.

Az *ellenállás formái* cím engem arra figyelmeztet, hogy időnként felül kell vizsgálnunk a bennünk kialakult irodalmi-közéleti fogalmainkat. Nekem ez a cím valamikor régen a háborús ellenállás irodalmát jelentette, majd sokáig azt az irodalmi ellenzékiiséget, amely megpróbálta feltörni a hallgatás pecsétjét. A hallgatás, mely ötvenhat forradalmát elzárta a közélet és köztudat nyilvánosságától, s palackba zárta a szólásszabadság szellemét más elintézetlen ügyekben is.

Ilyesméről szó sincs Jász Attila kötetében. Ha ellenállásról beszél, az két dolgot jelenthet. Az egyik a saját, belső ellenállása az írással, a megnyilvánulással szemben, amelyet le kell győznie magában, hogy létének formát adva folytathassa alkotó munkáját. A másik az az országos és korszakos szellemi környezet, amely egyre kevésbé kedvez a költőnek, egyre kirekesztőbb és értetlenebb vele szemben, fölöslegességtudatot plántálva belé, száz és száz módon éreztetve vele, hogy „gigafilmelek, megasztárok” árnyékában *haszttalan vonít*, hogy megint a *világhiánytól* meghasonló József Attilát idézzem.

Azt hiszem, mindkét változat ugyanúgy közérdekbe vág, mint pár évtizeddel ezelőtt a hol burkolt, hol nyílt formában folytatott szabadságharc a szólás jogáért. Komolyan kell vennünk akkor is, ha közvetlenül nem fogalmazódik meg a művekben, csupán jeleket ad a közérzet, a gondolkodás és az elhallgatás eszközeivel.

Nagy utazás után

Korábbi verskönyveiből (*Daidaloszi napló; Miért Szicília?*) úgy ismertem meg, mint akit életkori-nemzedéki helyzete és érdeklődése távol tart a közélettől, politikától. A létezés maga, az önmeghatározás foglalkoztatja az irodalomban és az irodalom által. Az a fajta irodalom vonzza, amelyben ehhez az érdeklődéséhez szellemi útravalót, municiót vagy épp elhárítandó akadályt, vitatandó gondolatot lát.

Utazásait a térben, az időben és a művelődésben ez az erőter határozta meg. Új könyve egy nagy utazás utóreflexeinek sorozataként hat. Már nem az úti élmény szembesül az olvasmányok, képzőművészeti alkotások sokaságával, hanem az élmény emléke. A kötetben bejárt terep a tudat területére tevődött át. Ez semmivel sem szűkösebb a külső valóság terepénél, akkor sem, ha kilométerek, évek, könyvek és képek ezreit járta be Homérosztól Jorge Luis Borgesig, Hamvas Béláig és Zbigniew Herbertig, Taorminától, az Etna kúpjától és Mükéné Labirintusától Tübingenig vagy Böcklin kattarói álmodó *Holtak Szigetétől* Csontváry taorminai hővarázslatáig, hogy merész lépteit, daidaloszi szárnycsapásait magam is vakmerő ugrásokkal próbáljam követni legalább a térképen. Szellemi kalandozásokról van szó elsősorban, akkor is, ha egy valóságos szicíliai élménysorhoz kapcsolódtak.

A kompozíció

A tudat önjáró utóreflexei, azaz reflexiói állnak össze köteté. E reflexiók részben költői jegyzet-maradványok, verscsírák, versötlek, miniatűr esszék, olykor aforisztikusan rövid feljegyzések, amelyekről kár lett volna lemondani, de a műalkotás szempontjából embrionális állapotban maradtak. Mivel azonban a *fragmentum*, a töredék (ha csak Petőfi *Felhők* ciklusára gondolok) immár jó másfél évszázad óta vall az emberi lehetőségek szétforgácsolódásáról, a töredék sok mindenre jó lehet. Alkalmasnak bizonyult arra, hogy egységes láncolatba fűzve a sok töredék kiadjon egyféle kompozíciót. Jász Attila köteté átmenetet képez a költészet és az esszé között, nem is akármilyen mesterek munkáinak mintájára. Nietzsche, Hamvas, Borges... a sor folytatható, s minél több irányban, annál jobb. Nem egyetlen mester bűvöletében keletkeztek ezek a költői képeket aforizmákkal egybegyűró, rövid prózaversek vagy költői prózák (a kettő ugyanaz lehet, csak az egyik a vers felől közeledik a prózához, a másik a prózától a vershez); a személyes létezésélmény keresi magának a kifejezés formáját azzal a jól felfogott helyzettudattal, hogy ugyanarról az emberi létezésről, mely persze mindenkinél más formát ölt, már egy világkönyvtárra valót elmondtak előttünk. Ez az, ami fölemel, ugyanakkor megszédít; mondhatni, empedoklészi élmény, egyfajta elidegenedéssel súlyosbítva, mely a könyvtárlátogatót is megkísérti. Az eszményi olvasót (pl. Szerb Antalt) is megkísérthette az az érzés, hogy az irodalommal töltött idő az élet helyett eltöltött idő, és éppen a könyvek, a legjobb könyvek vezetnek rá erre a fölismerésre; e fölismerés nélkül a *Faust* vagy Thomas Mann munkáinak jelentős része sem születhetett volna meg. Amikor egy történet könyvtárban kezdődik, jobb, ha közelébe se mész, mert rendszerint ott is fejeződik be, könyvlapok ízével a számban – így hangzik ez az aggály Jász Attilánál. Kétkedő summázatát később így fogalmazza meg Vörösmarty szellemének címezve: „...nem mi változunk a könyvek által, ők lehetnek csak jobbak általunk.” Ez igaz.

Visszatérve a kötetverre: ismertem költőt, nagymestert, aki egyszer elővette jegyzőfüzetét, és azt vette észre, hogy egyik följegyzéséből sem tudna önálló verset formálni, ám egyúttal érdekes benyomást keltenek. Megfelelő csoportosításban összefűzve őket, olyan etűdsorozatot adott ki, hogy kötetben megjelenítette a költő legsikeresebb versei közt emlegették őket. Ez bárkinek megadatik, akinek stílusa van, akinek gondolatai vannak, illetve akinek a gondolatai valami közös világkép vagy akár egyazon megszállottság titokzatos tartománya felé húznak, kinek-kinek alkata szerint. Jász Attila töredékes reflexiói kirajzolnak egy észjárás, egy gondolkodásmódot, egy stílust, ezért ez a visszatekintő és erőt gyűjtő kötet is fontos lépés az ő költőútján.

Ismétlődő motívumok

Nem csupán a régebben már többször idézett művek és mesterek köszönnek vissza. Egyre inkább kibontakozik a küzdelem tétje: az, hogy az irodalom és az elsődleges élmény miként vonzza, választja és taszítja egymást. A versek legegzaktabb módon diszciplínába foglalható vetülete, a *poétika*, úgy tetszik, olyan akadályt képezett Jász Attila előtt, amelyet ki kellett kerülnie. A huszadik század költői a jelek szerint számtalanszor igényt támasztottak az iránt, hogy megszabaduljanak a gondolat és az érzelem formába törésének

kényszerétől. Nagy formaművészek, műfordításon edzetten is vallják: az előre meghatározott poétikai séma óhatatlanul arra késztet, hogy a költő ne azt mondja, amit mondani akar, hanem azt, amire a forma kényszeríti. Mindannyian tisztában vannak persze azzal is, hogy a küzdelem a formáért a gondolat tisztulásához és az áttételekkel nagy intenzitású, eszményi változatokhoz segíti a költőt. Mégis, van, amiről le kell mondani a formakényszer miatt: a nyelvi lehetőségek végesek. Föltételezhető, hogy búcsúzkodó évszázadunk folyamán a belső energiák minél teljesebb felszabadításának igénye keltett a költőkben egyre nagyobb vonzalmat a kötetlen formák, a szabad vers, a prózavers iránt.

Látható a folyamat Jász Attilánál, ahogy a szonettformát csupán a szemnek mutató versről is átvált a cseppfolyós prózára. Mintha megfordítaná József Attila mondását: „a vers azért kötött kívül, mert belül folyékony”, így: „a vers legyen kívül is folyékony, ha belül is az”. De az is lehet, hogy a vers belül kötött, és ezért vállalható a külső képlékenysége... a képletesen megfogalmazott szabályok mindig önkényesek. A belső kötöttséget a gondolat biztonsága adná, csak hogy a *Bizonytalan feljegyzések* fejezetcím is mutatja, hogy a jelenlegi pályaszakaszon haladva éppen ez a biztonság hiányzik.

Túl a szabályokon

Poétikai szabályokon túl keresi a kifejezés formáit, s ez nemcsak a kötetlen formákra érvényes. Műfajok és műnemek határsértéseit is elköveti. Nem csupán vers és próza, líra és epika, illetve esszé között, hanem irodalom és festészet között is. Az érdeklődési területébe illő festőkről már esett szó, de a módszereit illetően még nem. Festői látásmódra váltott, keresve az éber álom és az emlékezés lehetőségeit a szavakban. Ez nem csupán a festők iránti vonzódásából ered, hanem nyelvkritikai szemléletéből is. Abból, hogy egyre inkább képekben gondolkodik, miközben kapcsolata nem lazul a művészetként is megálló filozófia íróegyenlőségeivel.

Egyfajta relativizmust éreztet a gondolkodói és alkotói elbizonytalanodása. „Minden lényeges lehet, ha a középpont jobbra-balra csúszkál, ha ilyen könnyedén továbblöki egy-két újabb fordulat a történetben, mintha bárhol lehetne a közép pontja, de csak addig, amíg a könyv a végéig nem ér.” „Lényeges” dolog lehet a költészetben az is, ha a lényegtelen dolgok eluralkodását érzékletesen fejezi ki a vers. Az aggasztó helyzet tudatosítása meg nem kerülhető feladatot ró a költőre.

Bizonyosság a viszonylagosságban

Az emberi alkotás egyik összimbóluma Daidalosz vállalkozása: megszabadulni nemcsak a zsarnoki fogságból, hanem a Föld vonzerejéből is, szabadon szárnyalni fiával, Ikarossal a végtelen tenger fölött, mégis aggályosan ügyelni arra, hogy a Nap közelsége miatt kudarcot ne valljanak: betartva egyféle *technológiai fegyelmet*. Ahogy a szuperszonikus repülő pilótái tartják be a kijelölt légcsatorna koordinátáit, melyektől eltérni ugyancsak életveszélyes. Az író, a költő számára így áttételeződik a mondabeli aviatikus elképzelt gondolata: „Tollanként növesztheted majd egyiket a másik után, mondta a fiúnak, próbálgatnod kell szárnyaidat, erősítve az izmokat, gyakorolni a türelem csiszolását, ahogy mondatonként összerakva egy rövid idejű történetet.”

A levegő *ellenállását* kell ugyanis legyőzni. Ami jelképesen érthető *közegellenállás* is lehet. Talán nem járok túl messze az igazságtól, ha úgy gondolom, a kötet címe főképp erre utal.

Tovább

„...a megszólalás új, számszörös variációját próbálom dekódolni a tükörben, a betűnkénti vérszivárgást, mely hitelesítheti a felgyülemlett mondatokat”. Az idézett szövegrész alapján megvan az igény arra, hogy mintegy „vérrel írja” műveit. Vérrel, akkor is, ha ez tükörben próbált *festett vérzést* jelent, vagy nem akar annál többnek látszani, mint Babitsnál, aki megmutatta, hogy a festett vérzés költői gyakorlása is igazi vérből táplálkozik.

A továbblépés szükségét jól tudatosítja ez a kötet: „...kezdődhet előlről e furcsa jelenet, melyben minden ,eddig’ oda van, elveszett, hogy újra lehessen mondani, *íme a kezdet.*” (*Kalligram, 2000*)

Alföldy Jenő

Az elveszett nemzedék

Kalman Barys: Apám arcvonásai

A nyugati magyar irodalmat sok jogos, és jogtalan vád érte a hazatérés éveiben. Joggal marasztalták el példának okáért kritikusait és irodalomtörténészeit, amiért nem dolgozták fel a nyugati magyar írók munkásságát, és így ez az öt világrészt átölelő sziszifuszi munka a náluk sokkal hátrányosabb helyzetben lévő hazai kollégáikra maradt.

Egy másik gyakran elhangzott vád azt veti a nyugati magyar írók szemére, hogy nem írták meg, nem dolgozták fel az idegenben felnőtt második nemzedék, az emigráció második generációja történetét, ami így a magyar irodalom atlaszán fehér folt maradt.

Valóban: mi történt velünk? Miért nincs jelen irodalmunkban az utánunk jövők története? Pedig ez a nagyvilágban felnőtt új nemzedék létezik! Tudja, hogy honnan jön, és többé-kevésbé beszéli szülei nyelvét. A nyugati magyar irodalomban mégsem akadt senki, aki feldolgozta volna munkásságát. Nem merete volna senki? Riasztó lett volna, hogy ez a mi második nemzedékünk minden erejével szabadulni akar apái örökségétől, argentin akar lenni, ausztrál vagy francia?

A mi emigrációban született fiaink – szembe kell néznünk vele – nem egészen magyarok. Még akkor sem, ha a szülők örökségéből ez-az rájukragadt. Anyanyelvüket a környezetüktől tanulták, íróik az argentin vagy az ausztrál irodalom részei, csak egy-egy furcsa név árulja el őket, egy-egy Attila, Ladislas, Stephan vagy Csaba. Mi pedig, az első generációsok, akik a nyakunkba szedtük a világot, hogy új hazát találjunk nekik, groteszk figurákká, mammutokká váltunk a fiaink szemében. Tragikomikus téblábolásunk inkább csak zavarta őket: arra emlékeztette, hogy hiába bújtak ki a bőrükből, ilyen szülőkkkel, ilyen múlttal a hátuk mögött soha nem lesznek olyan emberek, mint a többiek.

Mi pedig nem érezzük, és nem értjük őket egészen. Nem a mi feladatunk megírni a történetüket. Nekik maguknak kell ezt a – miénknél semmivel sem kevésbé drámai – fejezetet a világirodalom számára megírniuk.

Az asszimiláció általában tevékeny periódus, nem kedvez a reflexiónak, az elmélkedésnek. A második generációnak kevés írója van. Ezeket is nekünk kell felfedeznünk, más népek irodalmában, idegen nyelvi közegben, sok szerencsével és még több erőfeszítéssel, mint a múlt fogyó emlékeire való ritka utalásokat.

Hogy érdemes, azt az argentin író, Kalman Barys műve ékesen bizonyítja. Barys kétéves korában került Magyarországról Ausztriába, majd a tengeren túlra, Argentínába, alig hatévesen. Gyermekkorát egy argentin kisvárosban töltötte, és a Buenos Aires-i magyar kolóniában, ahonnan csak úgy tudott kiszakadni, hogy a nyakába szedte a világot, és szülei magyar múltjával együtt ellökte magától Argentínát, a befogadó országot is. Amikor, immáron felnőtt fejjel eldönti, hogy mégiscsak argentin lesz, argentin író, már késő: már beszipantotta őt is a latin népek nagy olvasztótégelye, Észak-Amerika.

Erről a nem mindennapos életútról szól Kalman Barys itt közölt, első magyarnyelvű kötete. Ennek is csak egyik vetületéről: arról, hogy hogyan él a magyar múlt egy másodgenerációs argentin prózáiról emlékeiben.

„Ha igaz, hogy az író hazája a nyelv – mondja Barys egyik nyilatkozatában –, akkor az én hazám kétségtelenül spanyol-amerika. A dolgok azonban – teszi hozzá – nem ilyen egyszerűek. Szüleim magyarok, és annak ellenére, hogy magyarul sem írni, sem olvasni nem tudok, értem és beszélem az anyanyelvemet.” Ehhez a megírásra váró drámához előtanulmány az Apám arcvonásai.

Jó könyv, talán fölösleges is mondanom. Barys biztos kézzel használja a modern próza fogásait. A történethez pedig nem kell kommentár: magáért beszél. A két világ – a szülők elsüllyedt világa és az új haza között felnövő kamaszfiú kettős látásmódja feszültséggel tölti meg a fejezeteket. Az elbeszélő, Attila, és bátyja, Laci, keresik a világban a helyüket. Az alaphang mindvégig az irónia. Egy olyan finom irónia, ami sehol sem válik szarkazmussá: szemérmes szeretettel veszi körül az édesanya és az apa alakját. Az emigráció Barysnál komikus képlet, legalább olyan komikus, mint az argentin kocaforradalmárok világa, vagy egy magyar család századeleji fényképalbuma.

Hamar megbocsájítja az ember, ha az argentin fiú szemében itt-ott neveltséges az óhaza. Fáj egy kicsit, kétségtelenül. Dehát a vesztesek mindenütt a világon egy kicsit neveltségesek.

Az elbeszélés végkifejletében az apa esetlen alakja hirtelen megnő. Zoltán – Zoilo – akinek a pampán még a neve is elveszett, kimentti fiait az árvízből a biciklin, amit valamelyik találmányáért kapott. „Apánk erőteljesen pedálozik, a víz pedig akár a Vörös Tenger, kettéválik a biciklije előtt. Eljött, hogy kimentsen minket az árból, és biztos helyre vigyen.”

Ebben állt az első, a nagy nemzedék feladata. Ellátta, becsülettel. Attila és Laci élete már egy újabb fejezethez tartozik.

Az *Apám arcvonásaiban* a dőlt betűkkel szedett részek: szavak, mondatok, magyarul szerepelnek a spanyol eredetiben. Kalman Barys elbeszélésében bőven van ilyen magyar vendégszöveg. De egy gondosabb nyelvi elemzés kimutathatna más, rejtettebb magyar vonatkozásokat is. Tipikusan kelet-európai például Barys humora: az irónia ilyen kezelését általában nem ismeri a spanyol-amerikai irodalom.

Megkockáztatom az állítást: az *Apám arcvonásai* idegennyelvű magyar irodalom.

Tudom, nehéz lesz bárkit is meggyőzni arról, hogy idegen nyelven is lehet magyar író valaki. Mégis, gondolkozzunk el! A dél-amerikai irodalom klasszikusai közül Güiraldes, José-María de Heredia, Huidobro – más tájakról Tzara, Ivan Goll, Marinetti – franciául írtak. Mégis argentin, kubai, chilei, illetve román, német vagy olasz írók. Groteszk lenne az ír Beckettet, a spanyol Arrabalt, a román Ionesco-t francia íróknak nevezni, pedig mindhárman javarészt franciául írták meg életművüket.

Az angliai Mikes György vagy Koestler Artúr, a svédországi Halász György, a franciául író Dormándi László és Arnóthy Kriszta, a spanyol nyelvű Barys Kálmán vagy a világszerte olvasott német-svájci Kristóf Ágota – miért ne lennének magyar írók? Miért kellene a kortárs francia költészet legnagyobb alakjáról, az irodalomtörténeteinkben meg sem említett Gáspár Lóránról lemondanunk? Mikor fogunk szert tenni egy kis önbizalomra? Mikor fogunk végre elgondolkozni ezeken a dolgokon?

Végül egy utolsó, madárlátta észrevétel. Kalman Barys egész életútja arra predesztinálta, hogy múlt századbéli szóhasználattal kozmopolita legyen. A szónak nálunk két, érzelmi töltetében merőben ellentétes konnotációja van. Akik világpolgárt értenek rajta, csodálattal fogják emlegetni ezt a világhírre vergődött, valaha magyar csodabogarat. A kozmopolita másik értelmezése a mi szóhasználatunkban se több, se kevesebb mint hazaáruló. A kozmopolitizmus az írástudók árulása. a pásztoroké, akik magukra hagyták nyájukat.

Kalman Barys kisregénye mindkét értelmezés buktatóira rávilágít. Önismeretre nevel, megmutatja, hogy egy másodgenerációs magyar-argentin író szemüvegével nézve, húszezer kilométerről, milyenek vagyunk.

Minden irodalmi értékén felül ezért is fontos számunkra ez a kisregény. Betör vele sáncaink közé az emigráns irodalom második

nemzedéke, ez az idegnyelvű, de mégiscsak magyar irodalom. (*Orpheusz, 2000*)

Ferdinandy György

„E kedv komor korunkra már csak emlék”

Varró Dániel: Bögre azúr

Aki ilyen fölényesen tud verselni, azt féltetni kell. Féltetni, ha nem veszi komolyan, amit csinál, de féltetni akkor is, ha ennek éppen ellenkezőjét teszi. Féltetni a kritikától; a visszautasítástól és a tömjéntől egyaránt. S féltetni önmagától, a nagy nekibuzdulástól csakúgy, mint a kiábrándulástól.

Varró Dániel veszélyes kékséget mereget a bögréjével.

Nem elég éreznie a színeket, de tudnia is kell, mi hogyan fest, amikor a *feltűnőek* közül válogat a palettáról. Azt éppen úgy célszerű szem előtt tartania, hogy a lila és a rózsaszín nem csupán divat kérdése, miként arról is biztos ismereteinek kell lennie, hogy az igazi égszínkéket a hupikéktől mi különbözteti meg.

Veszedelmes *szírvallás*, amit Varró Dániel csinál. Bemutató kötetében ugyanis leplezetlenül felvállalta a többnyire egyszerűnek és megismételhetetlennek tartott – sokak által már-már kultikus tisztelettel emlegetett – Kosztolányi-féle rímjátékot és a Karinthy nevével fémjelzett stílusparódiát. Elismerésre méltó vállalkozás, ugyanakkor meglehetősen veszélyes is. Az egyből magasra tett mérce mindig tiszteletet parancsol, azonban a – nem feltétlenül következetes, de kétségtelenül létező – közfelfogás szerint bizonyos csúcspontokat értelmetlen kísérlet ismételt megostromolni.

Amennyiben Varró Dániel úgy gondolja, hogy ezeknek a „csúcs-állításoknak” éppenséggel semmi értelme, részéről igazat adok neki. Az irodalomtörténet szerintem is azt látszik bizonyítani, hogy például Petőfi és József Attila költészete csak a dilettánsok, illetve az epigonok számára bizonyult meghaladhatatlan magaslatnak, Adynak és Pilinszkynek a tradíció integrálandó szeletét jelentették az említett életművek, melyekből építkezni kell és lehet. Ha mindez így van, akkor éppen Kosztolányi meg Karinthy mű- és irodalomfelfogása lenne kivétel? Az előbbi nyelvszemlélete újabb irodalmunknak immáron évtizedek óta szerves része, aktualizálása a (poszt)modernség hagyományokhoz való aktív viszonyulásának iskolapéldájává lett. A mind jelentősebb irodalomtörténeti távlat ugyancsak ösztönözhet arra, hogy Kosztolányi egyszerűnek gondolt sajátos vers-technikájának inspirációját felvállalja valaki.

A *Bögre azúr* szerzője ezt teszi. A kötet versei tanúsítják, hogy Varró Dánielnek minden oka meglehet az önbizalomra, melyre a határ, az azúros ég ostromlásakor feltétlenül szüksége van. Fialat, elsőkötetes szerzőnél ritkaság a nyelv ilyen meggyőző birtoklása és a formakészség. A diákos versbeszéd könnyedén árad; a *Bögre azúr* hangjának vagány, pimasz, szabad szájú, merész és erotikus sokszínűsége roppant élvezetes. A megszólalásnak e változatossága már önmagában is figyelemre méltóvá teszi e könyvet.

Különösen hatásosak a Varró-versek felütései. Szerzőjük szívesen él a meghökkentő, a nyálás, a szirupos, a giccses és a gagyi kezdéssel, hogy aztán egy elegáns váltással súlyozza az addig levegőnél is könnyebbet. Ezek közül nekem legjobban a *Szonett egy kisleánynak, aki vészesen emlékeztet a magyar labdarúgó válogatott tétmérközéseire* című opus indítása tetszik:

*„Az iskolánkba jár egy bájos kisleány.
Olykor halk bazmegok fakadnak ajkain”*

Példaként említendő még a *Sóhajnyi vers a szerelemről* nyitó strófája is, melynek első két sora a *Micimackót* idézi, f la Karinthy, a második kettő viszont már az érzéki Kosztolányit – mindez sajátosan „varródánielek” (ki)keveréssel:

*„Bár volna tél még, bár havazna hó!
De vigyorog a nap. Tavasz van, ó.
Nyúlik megint a vágyak kurta titka,
miként ha füst, fonódik ujjaidra.”*

A *Bögre azúrban* feltűnő számban található énekelhető költemény. Mindez a szerző költői gyakorlatának rímközpontúságából természetesen következik, miként azon versformák kedveléséből is, amelyekhez egykoron dallam és hangszerkíséret is tartozott. Költeményeiben hol a trubadúr, hol a vágáns hangján szólal meg; folyamatosan rájátszik egy-egy előadói gyakorlatra, miközben kikacsingat az álarc mögül és a maskarából, melyeket magára öltött. Igyekszik elhítenni közönségével, hogy félvállról veszi az általa választott szerepet, az *énekmondóé*, aki – az ars poeticaként is értelmezhető *Ének* című záróvers szerint – „barátja mindenféle dalnak, / főként a lüktetőnek és a badarnak”. Varró Dániel számára nyilvánvaló, hogy „e kedv komor korunkra már csak emlék”. Felismerése a maga költői útkeresésének is iránymutatója lehet, különösen akkor, ha a későbbiekben valóban felvállalja a krónikásának mondójának súlyos terhét.

A *Bögre azúr*t bravúros formakezelés jellemzi. A sárkánykörmeiket először próbálgatók többségéhez hasonlóan Varró Dániel is „végigzongorázta” az iskolában tanultakat. (“h, azok a régi szép idők, amikor közép- és felsőfokon úgy tanították a klasszikus metrumokat, hogy versírás volt a házi feladat! Ha kiváló költő talán nem is teremtett több akkoriban, műértő tanár azonban biztosan.) A *Bögre azúr* szerzőjének ujjgyakorlatai szemléletesen bizonyítják, hogy a saját hang artikulálása a már közismertek sajátos megszólaltatásakor megtörténhet. A kötet figyelemkeltő szokatlanságát jelenti, hogy amíg a pályakezdők efféle próbálkozásai általában fiókban maradnak, addig Varró Dániel bemutatkozásánál éppen a „lecke” felmondására épült a repertoár. S ehhez bátorság kell. Bátorság és önbizalom. Az újra-írás felvállalása. Hit abban, hogy szonettjei, balladái, episztolái, elégiái és négysorosai nem csupán Petrarca- Villon-, Goethe-, Csokonai-, Berzsenyi-, Petőfi- és persze Kosztolányi-paródiák, melyekkel irigyelt sikerek érhetők el az iskolai mulatságok alkalmával és a házibulikon, hanem már-már garabonciást sejtető parafrázisok. (A Kosztolányi Dezső *Ilonáját* idéző *Borbála* jeles vizsgadarab – mindenféle értelemben.) A kötet költeményei nemcsak a hagyomány, illetve a kortárs költészet ismeretét és elsajátítását tanúsítják, de azt is, hogy szerzőjük már most rendelkezik azzal a képességgel, amellyel a maga képére formálja mindazt, amit mértékadónak tekint.

Nehéz adomány.

Ezért telitalálat a *Bögre azúr* intonációjának iróniája és játékosága. Még akkor is, ha mindezt sokkal inkább az alkat és az életkor diktálta, mintsem tudatos koncepciója Varró Dániel bemutatkozó kötetének. E könnyed hangvétel révén – így vagy úgy, de – sikerült átlépnie az efféle megszólalás legfőbb csapdáját. A humor, a gúny és a blódlí felvállalásával ugyanis elkerülte, hogy úgy tűnjék,

halálosan komolyan veszi önmagát, illetve azt, amit csinál. *A Szilvalekvár és a Zabpely, a Máma köhögni fogok*, és különösen a *Két tanulságos limerik* című versek nemcsak szellemesek és szórakoztatóak, de fontos viszonyítási pontjai is egyúttal e sajátos megszólalásnak. Mintha általuk akarná jelezni Varró Dániel, hogy pontosan érzi, hol az infantilitás és a költői bravúr között a határ. Az említettek – indirekt módon, de annál meggyőzőbben – mutatnak rá az olcsó játszadozás és a komoly játék különbözőségére. E megannyi üdítően jópofa rímhányás után különös hatással lehet az olvasóra a „Boci, boci tarka...” kezdetű gyerekdal Balassit, Csokonait, Berzsenyit, Arany Jánost, Adyt, Kosztolányit, Géhert, Nádasdy Ádámot, Kukorelyt, Parti Nagy Lajost, Kovács András Ferencet és Téreyt idéző szövegváltozata. A fityisz és a tisztelet, a profán és a szent sokat ígérő elegye ez a magyar poézist a Balassi-strófától a rapig ugyanazon témára végigdúdolt vesszorszózat, mely a *Bögre azúr* maradandó értéke lehet. Imitáció – a javából. E ciklusért Karinthy elismerően veregetné hátra Varró Dánielt. (A kortársak már megtették; *Az új magyar hangjáték 1999*. versenyében ugyanis Turay Tamás szerkesztővel és Szabó Kálmán rendezővel együtt *szervi díjat* kapott.) A megmérettetés csibészes pimaszsága mindig tiszteletet parancsol, mint minden bátor kockázatvállalás. S a könyv iránti érdeklődés nyilvánvaló az elmúlt esztendő toplistáinak előkelő helyezései alapján.

Éfféle kötetel azonban ugyanazon költő csupán egyszer jelentkezik. A figyelemre méltó kezdésnek a továbbiakban éppen az válhat kerékkötőjévé, ami itt és most a biztosítéka volt e bemutatkozásnak. *Ezúttal* szerencsés választásnak bizonyult, hogy Varró Dániel a kelletténél nem vette komolyabban sem önmagát, sem azt, amit csinál. Azonban nemcsak ezt az érdekesen induló pályakezdést tenné érdektelenné, de magát a *Bögre azúrt* is érvénytelenítené, ha a közeljövőben ismételtlen a „lazaság” mellé tenné le a voksát. Könnyedség és felszínesség között fenyegetően elmosódik a határ. S a játékosság csábító csalétek e mezsgyén. Varró Dánielnek pedig nyilvánvaló a hajlama és a képessége a játékosságra. Mindezt elegánsan és könnyedén teszi, ahogyan Kosztolányi Dezső is „játszva” vetette papírra verseit. Játék volt számára a versírás, azonban költeményeiből félreérthetetlenül érződik: a költészetnek *tétje* van, és verset írni halálosan komoly vállalkozás. Szösszenetei, nyelvi leleményei és a sajátos rímelés – némi képzavarral élve – függeléke, szebben mondva: *dísz* csupán a huszadik századi magyar líra egyik legbölcsebb életművének. (S ez a lényegesen fegyelméletlenebb és szétszórtabb Karinthy Frigyes munkáiról ugyancsak elmondható.) Vagyis a valódi vers nem tarka-barka léggömb, még akkor sem lehet az, ha ideig-óráig a magasba, a Nap felé tör. Hiszen előbb-utóbb úgyis eljön a nap, amikor a felfújtak leglátványosabbika is kipukkad.

Nem hiszem, hogy Varró Dániel marka (csak) lufik gubancos madzagjaival lenne tele. Ahhoz kellően magabiztos és túlzottan is elgondolkodtató e bemutatkozó kötet. A *Bögre azúr* szerzője ugyancsak játszi könnyedséggel költ, de az még korántsem dönthető el biztonsággal, hogy amikor a rímeivel babrál, tudja-e, hogy mindennek csak akkor van értelme, ha e rimes furcsa játék nem babra megy. Ha Varró Dániel számára – a versen túl – a költészet is csak játék, egyszeri érdekesség a *Bögre azúr*. Amennyiben a későbbiekben immáron tudatosan gyakorolja, amit eddig inkább ösztönösen művelt, és lesz közérdeklődésre számotartó véleménye önmagáról meg a világról, melyben él, fontos költője lehet a következő évszázad magyar irodalmának. Ha lesz miről írnia, meggyőződése, hogy figyelemre méltóan mondja majd el. Humora, könnyedsége, komoly pózai és maliciózus szerepjátásai legalábbis ezt sugallják. A „nem is hiányzik más, csupán a téma” (*Ének*) és „az ember arról ír, mi nincs neki. / Azt adja el, amit kölcsönkapott” (*Sóhajnyi vers a szerelemről*), illetve az ezekhez hasonló megállapítások alapján feltehető, hogy Varró Dániel sejtí mindezt. Tréfáiba ágyazódva – mint az avar alá (r)ejtett varjú-kincs: a kicsírázott dió vagy makk – itt is, ott is biztató töprengésekre bukkanhatunk. A *Randi* című vers példa lehet arra, hogy e kötet, az elmúlt évtizedben indulók tekintélyes hányadának bemutatkozásától eltérően, nem a személyiség, és pláne nem a személyesség válságát artikulálja. A hátsó borítón is olvasható nyitóstrófa szerint:

„Kimondok minden mondhatót
(a fecsegésben annyi báj van),
de bárcsak arra volna mód,
hogy mibenlétem konstatáljam.”

Varró Dániel költészete esetében nem a „Nicsak, ki beszél?” felvetésre adandó válasz a kérdéses, hanem a megszólaló önnön társadalmi pozíciója, mely biztos néző- és viszonyítási pont lehetne számára. A versek alapján leginkább az tűnik dilemmának – és ezzel a könyv egy egész generáció téblábolásának is kifejezője –, hogy szerzőjük *mint mi* mondja a magát. Tehát nem poétikai, hanem döntően egzisztenciális okokkal magyarázható az elbizonytalanodás. S ha innen nézzük, meglehet, e játék(osság) elsősorban nem önfelédő szórakozás, hanem a sötét erdőben egyedül botorkáló füttyörészése. Vagyis nem a hetyke nihil, hanem a tetetett flegmaság mögé bújtatott kétségbeesés gyanítható az olyan kijelentések olvastán, mint amilyen a *Szerenád Saroltának* alábbi részlete:

„Egykutya persze a tél is,
mindegy, hogy olyan vagy ilyen,
hisz végül a köldöke mégis
csupa rügyteli carpe diem.
A jelen brükögő lükebéka,
lustálkodik és muzsikál,
a holnap bús düledéke,
kit érdekel az, husikám?”

Engem például igen. Varró Dániel ugyanis figyelemre méltó módon beszél, ám e figyelem iránta csak akkor lehet tartós, ha érdemes lesz időről időre ismételtlen elővenni a verseit. Festőről azt mondanánk, hogy biztos a ecsetkezelése és a színérzékenysége, ám mindez a leendő képeknek csupán az egyik „fele”. A feltűnő pályakezdés nem lehet garancia, legfeljebb ígélet. Ennyi viszont mindenképpen.

Én kíváncsi vagyok a folytatásra. (*Magvető, 1999*)

Sánta Gábor

Marosvásárhelyi elégiák

Tóth István: Besztiárium

Egy irodalomtörténész évekkal ezelőtt egy magyar költő pályaképét úgy rajzolta meg, hogy versköteteteinek címét idézte, elemezte. Most a Marosvásárhelyi élő Tóth István költői arculatát is jellemezhetnénk versköteteteinek címével: *„dák és elégiák, A kalászkok lehajolnak, Vízválasztók, Amerre jártam, Európa kövei között, Törékeny tükrök* stb. ‘ valóban „törékeny tükrök” között él, csupa „napvárásban”, „sziklás parton”, „közös nevezőt” keresve. Egy érdekes költői rokonságot vegyünk észre: napjaink magyar költészetében gyakran visszatér Shakespeare drámahőse, Yorick, Kormos Istvántól Baka Istvánig és Tóth Istvánig. A marosvásárhelyi költő egy határozott útmutatással kezdi Yorick című versét: „Eredj, Yorick, mondd meg a királynőnek, / hogy arcán bármily vastag is a festék, / a föld falja fel kihült, száraz testét / – ezt apám szelleme üzeni tőled. / Felség, énnekem letört rég az ajkam. / S hogy törzsem egyenessé dermedt végleg, / csak így, műszakon kívül, heverészek; / már gyermekként sem lovagolnál rajtam. / S anyádnak bármit szeretnél üzeni, / ha rátérek a messi üzenetre: / azt hallaná, mit érteni szeretne, / hisz már nevémen is nevet mindenki. / Én a bolondot folyton játszóttam csak, / de az udvarban mind megzavarodtak.” A költő Yorick már teli bölcsességgel, keserű világlátással és emberismerettel. Bolondot, álmodozót, a verssorok felhőiben megfogódzót játszik mindig, de tudja kezdetétől fogva az „udvarban”, a királyok közt mindnyájan „megzavarodtak”, hamisan énekelnek, szavaikat kifogatják, mindig mindenben mást értenek. Az egész világ – Dánia, s a legjobban mindig Hamletként, Horatioként, Yorickként, más néven keresik a helsingöri vár csendes bástyáját, ahol eltűnődhetnek, elgondolkozhatnak. „A rend rendetlenkedik; / a jog jogtalanokodik..” írta Tóth István a Semmitőszék című versében.

A *Besztiárium* – lírai állattan, melyben a költő folytatja *Herbárium* című kötetét, költői növénytanát. Lírai enciklopédiát ír, a Lapidáriummal, a Szoláriummal együtt: a természet élő- és élettelen világának sajátos összefoglalását, egyszerre „tudományos” és „költői” összegzését akarja megalkotni. Ezt a különös, egyéni vállalkozást „megmagyarázhatjuk” félig-meddig Tóth István alkotói egyéniségéből. Benne él mindig a klasszika-filológus, a hajdani latin költészetet magyarul megszólaltató műfordító, a régi és modern költőtársak (német, francia stb.) tolmácsolója, az irodalomtörténész (aki előszóban tanárként és kötetekben összefoglalva, leírva kutatóként, alkotóként). De ez a „felsorolás” nem fejezi ki igazán alkotói egyéniségét: ő a természeti-környezeti világot középpontba állítja; az emberi közösséget és a rettentő világot középpontba állítja; az emberi közösséget és a rettentő nagyvilágot ismerő, felmérő, abban sokszor csalódó költő, aki hajdan, Csokonaiként a csörtető, pénzéhes, elembertelenítő világtól szívesen elfordul, a „magánosságba” menekül. Tágasabb ez a nagyvilág, emberibb ez a magányosság a természetben, fákkal, növényekkel, hozzánk csendesedő állataival, „vadjaival”. Kezes ez az állat, csodás illattal köszönti a virág, átkarolja őt egy-egy faág. Tóth István költői világa, lírai „természetrájza” csak félig vezethető vissza az Aiszóposz-Phaedrus-féle görög-latin állatmesékhez. ‘k és követői (pl. La Fontaine, Krilov stb.) az állatvilágban olyan „emberi” történeteket ábrázoltak, melyek mindnyájunknak, emberi halandóknak tanulsággal, bölcsességgel, útmutatással szolgáltak. Ebből a „tanulsgóból”, „emberi bölcsességéből” megőriz valamit a költő, de lefaragja belőle a történetet, a csattanót, a jellemzést. És sokkal inkább közeledik a lírához, a maga egyéni mondanivalójához – természeti „környezetben”. Az egész világ számára időszerű „környezetvédelem”, „kiáltvány a fák és madarak érdekében” – ez a *Besztiárium* bevezetése. Ez a lírai állattan sokféleképpen szól hozzánk. Gyakori a négy soros vers – máskor is –, követve akarva-akaratlan Áprily Lajos, Horváth Imre és mások példáját. A verseknek legtöbbször egy nagybetűs magyar címe van: a név, önmagában. Alatta olvasható a tudományos állattannak megfelelően a latin név zárójelben. Pl. Balkáni gerle (*Streptopelia decaocto*). Utána jellemzi, bemutatja, rövid helyzetképet ad, sorsáról ad számot, majd legtöbbször önmagával kapcsolatban a befejező pár sor. A cinke hősként dalol a költő kertjében, hideg télen, míg minden már csonttá fagyott. Eltűnődve állapítja meg, hogy önála bizony jobb munkás a cinke, hiszen ő bent a szobában is csak hallgat. Máskor az állat nevében szólal meg első személyben (Dog), és észrevétlen talán önmagát is azonosítja az ő sorsával: „Ketreben élek, mint különös állat.” Elgondolkoztatja a költőt a téli éjben kivikoló madár („Lidérc vagy-e, boszorkány táplál?”, s hozzáteszi, hogy talán üzentek vele?! Egy-egy pillanatot, életképet, „állatképet” rögzít gyakran négy sorban: a rezzenő lombra leszállt a madár. Máshol meg az ökörmályak lengését figyeli: „mint finom hullócsápjai a ősznek.” A rövid négy soros sүн-portré jellegzetes emberi vonásokra is figyelmezteti: kiknek szegi tuskéit, az ellenségnek vagy a barátoknak is?

Tóth István természetesen nem követi mindig a szeretett négy soros versformáját. Hosszabb arcképet rajzol kedvelt Dió kutyájáról, rövid verssorokkal rögzíti az ébredő madarak felejthetetlen pillanatait. Szereti őket, alig tudja versét abbahagyni. Az igazán aranyos fecskemadár hosszú útja kapcsán felmerül a versben szülőföldje, Görbeid is. Hosszabb vers illeti meg a holtági halakat, a kakasszót, az aranyos katicabogarat, a „vízcseppnyí” életére, idejére figyelmeztető lepkét. A samárnyomot követve a végtelen sivatagban – karácsony felé – a Gyermekek jut eszébe, az Újszülött pásztorral, Betlehemmel. Játékos ötletre serkenti a tyúklétra: képvers lesz a verssorokból, létrát formálva („Gallinae albae grudus ad Parnassum”). Máskor meg párbeszédet ír az álom és a szűnyög, a cinege és a napsugár, a hernyó és a lepke stb. közt. Pl. a Lomb és madár: „– Felsírsz a téli ágon, / mint test nélküli emlék; / egy beszélő barátom / volt... s most örökre elmegy. / – Felsőhajtás, zöld oltalmam; / földre terültél nemrég... / S nem te vársz az új lombban, / ha visszaérek még.” Így alkot parányi életképet, csaknem mint Juhász Gyula „japánosan” finom tollrajzot versben, életképet, elszakadást és összetartozást, fájó érzést és reményt pár verssorba sűrítve. Tóth István, a költő azonban alig tudja befejezni pl. a madársorsot ábrázoló verset, de a *Besztiárium* is „pótkötettel” folytatja, angolból, franciából, görögből, latinból fordított versekkel egészíti ki munkáját. Nem felejt el Odüsszeusz régi kutyáját, Argoszt, Homérosz eposzából: „Ám ahogy megszimatozta Odüsszeusz közeli létét: / Farkát csóválgatta, fülét mind egyre konyítva;...” A költő szívesen idézi Szamosközy István, Zsámboky János sorait a régebbi időkben, de leggyakrabban francia kortársait szólaltatja meg lírai állattanában. Hiszen Guillevic a fülemüle daláról szól, Rousselot a vakondokról stb. Természetesen a közeli román költőket is magyarra fordítja, így Tudor Argehezit a rigóról, Marin Sorescut a nyúlról, Aurel Gurgianut a cserebogarakról. („Májusi cserebogarak voltak, / kis kupacba gyűjtöttem őket, / és feltámasztó gyermekek / mondókákat suttogtam felettük.”)

Tóth István természetközelsége, életszeretete, emberi bölcsessége, a kis- és nagyvilágot egyszerre látó és megörökítő szemlélete feltétlenül eredeti, értékes, figyelemreméltó fejezete napjaink magyar irodalmának. ‘ mindig a változó és változatlan világ óre akar lenni, a szépre odafigyelni, megállítani mai Faustként a tovaröppenő pillanatot versben, lírai enciklopédiájában. Tolsztoj vigasza című négy sorosában így foglalja össze gondolatait, bölcsességét: „Ahol a kényszer győz és nem a szellem, / ott ez a vigasz az erőszak ellen: / Ha szu se perceg, jobban hallani, / hogy örölnék az Isten malmait.” (*Literátor Könyvkiadó, Nagyvárad, 2000*)

